КЕРИМ
ГУРБАННЕПЕСОВ

Шахырың гөзи

КЕРИМ ГУРБАННЕПЕСОВ

ШАХЫРЫҢ ГӨЗИ

ПАРАХАТЛЫК ИЛЧИСИ

—

ТОМУС ЯЗГЫЛАРЫ

АШГАБАТ «ТҮРКМЕНИСТАН» 1987

Гурбаннепесов К.
Г 81 Шахырың гөзи: (Эсерлер) Керим Гурбаннепесов.
— А.: Түркменистан, 1987. — 208 с. 75 к.

ТССР-иң халк языжысы, Магтымгулы адындакы Дөвлет байрагының лауреаты Керим Гурбаннепесовың бу китабына онуң соңкы йылларда дөреден «Парахатлык илчиси» поэмасы ве «Томус язгылары» атлы ойланмалары гиризилди.

Шахыр «Парахатлык илчиси» поэмасында Түркменистаның Руссияның составына мейлетин гирен чылшырымлы йыллары хакында гүррүң берсе, «Томус язгылары» диен өзболушлы проза эсеринде эдебият ве дурмуш, адам ве борч, ягшы ве яман барасында философик ойланмалар билен чыкыш эдиэр.

Курбаннепесов К. **Глаза поэта.**

Рецензент: тарых ылымларының докторы М. Аннанепесов.

К 4702540200—014 / М 551 (14) — 87 78 — 87 84.Түр7

© «Түркменистан» неширяты 1987.

параҳатлық илчиси

УРУШЛАРА ГАРШЫ ПОЭМА

Шейле бир вагт гелер, адамлар уруш диен задың гүлкүнч залымлыгына дүшүнерлер... Олар адамың иймек, ичмек хем-де азат болмак үчин дүнйә инендигине ынанарлар.

Пушкин

Түркменистаның Руссияның составына мейлетин гирмеги онуң тарыхында иң прогрессив вакаларың бири болды. Урушлар зерарлы әҗир чекдирилип тоздурылан халк көп асырларың довамында илкинҗи гезек дуйдансыз чозгундан, таланмакдан, хеләк болмакдан я-да есир эдилип алнып гидилмекден ховатыр этмән парахатчылыклы зәхмете мүмкинчилик алды.

«Бакы доганлык»
«Түркменистан», 1984.

БИРИНҖИ БАП

Асманы долдурып гөчүп барярды
Гара сыгыр ялы гара булутлар.
Бири «Ягар!» диййәр, бейлеки «Ягмаз!» —
Ашакда пал атяр булда белетлер.

«Ягмаз!» диййэнлериң пикирин голдап,
Булут сыгырлары асмана сыгман,
Гысыр елинлерин саллашып баряр —
Ягман.

«Вай-эй, о барян ким?» (Эне гыгырды).
«Майса жан ялы-ла!» (Багырды эне).
Гызыл байдак ялы гырмызы гөзел
Гызыл күйзесини гөтерип эгне,
Ылгашлап барярды...
                                        Кимиң гызыды?
Хайсы өйден чыкды? Дүшүнмек кынды.
Диңе бир зат белли: барян угрунда
Өлүм
        гылың ининден-де якынды.

Гоңралып ятырды улы бир йыгын.
Ниллерин гезешип отырды топлар.
Буйрук болайдыгы екеҗе агыз —
Гызы елек ялы гайдырҗакдылар.

Йөне вели не-хэ түпең атылды,
Не кесек атылды гөзеле гаршы.
Гызыл бэгүл ялы гырмызы гөзел
Барярды аҗалың гөзүне гаршы.

Яглыгы яшылды, көйнеги гызыл.
Дим-дик болуп баряр гупбалы келле.
Эмма гупбалы дэл, тэчли болсаң-да,
Сениң ыкбалыңы екеҗе гүлле
Чөзүпди,
Чөзйэрди,
Ене чөзҗекди.
(Дөрэли бэри-де шейледи дүнйэ.
Байгушмың, бүргүтмиң, билбилгөемиң —
Пархы ёкды: бир гүлледен гидилйэ.

Улы серкердә-де бесди еке ок,
Бир зүвветдине-де бесди екеси.
Ине шейдип денлешийәрди сөвешде
Деңлешмежек гаршыдашлаң икиси.)

«Атмалымы
я-да атмалы дәлми?»
Мүң келледе дөрән вагты бу совал,
«Отставить!» дийип екеже агыз,
Голуны салгады муртлак генерал.

Отставить! («Дегмели дәл!») буйругы
Ат чапып илерден гайралыгына,
Мүңлерче ниллериң агзын петикләп,
Сиңди йылгынлыгың аралыгына.

Сува барярды гыз.
Инди үч гүнләп
Галаның илаты отырды тешне.
Адамлары сувсуз гырмаклык үчин
Эдил гап-билинден беклиди чешме.

Үч гүндүр,
Ил-гүнүң ичмели сувун
Хол ашакда соруп ятырды чәге.
Бу ерде, галаның ичинде болса,
«Эҗе, сув, сув!» дийип мүңлерче чага,
Улы орлашыкды.
Бирисиниң-де
Дүнйәң гопгунындан хабары ёкды.
Диңе сув герекди чагаң агзына.
Шондан өзге сөзе дүшүненокды.

Гызың сувдан башга пикири ёкды.
Пиңине-де дәлди бүтин төверек.

Онуң өзи сув ичмәге баранок,
Хәзир оңа ил-гүн үчин сув герек.

Күмүш чешмә тарап барярды Майса.
Эдеби-де күмүш, өзи-де күмүш.
Күмүше меңзешди Майсаң эжеси.
Гыз ягшысы эжесине чекермиш.

Энесине чексе эдеби, гөрки,
Догумы, гайраты чекипди ата.
(Эдеп бирлешенде Батырлык билен
Гыз халкы овадан бор экен жуда!)

Гызың өзи ялы гөрмегей йигит —
Эгни венгеркалы рус солдаты
Атының эерин дүзеден болуп,
«Ох!» дийип, улудан демин аляды.

«Бейле гөзеллик хем болжак экени!»
Диййәр-де йылгыряр даяв бир гусар.
Хәзирки минутда
Ким киме душман
Ким кимиң ашыгы,
Ким киме хоссар —
Аңламак мүмкинди, дүшүнмек кынды,
Гуванмак мүмкинди, атмак гадаган.
Бир гөрсең — бакып дур душмана душман,
Бир гөрсең — гүлүп дур догана доган.

Гөни чешмә тарап барярды гөзел.
Шондан башга зада галканок йүрек.
Оңа хәзир не-хә сөйги герекди,
Не-де йигренч.
Диңе, диңе сув герек.

Галаның депесин гаплапдыр булут.
Булды дешип баряр гупбалы келле.
Эмма җыйрым-җыйрым йыртаянда-да
Бу булутлар ягҗак дәлди бу пилле.

Хайбаты улуды, кисеси бошды,
Мегерем, герекдир өзгерәк булут...
Гөйүллик мейдандан барярды гөзел
Ачылан гөйүл дек
Ал-яшыл болуп.

Онянча-да бирден иң ажап гөйүл
Илишип Майсаның көвүшлерине,
Дем салып гашында саклады гызы
Гуванып өзүне меңзешлигине...

Дүрбүсине бакып отыр генерал
Унудып дүнйәсин, штабын, полкун...
Гызың дөрт өрүлен гара сачлары
Дүрбиниң ичинде атярды толкун.

Хем буйсаняр,
Хем кичелйәр генерал.
Буйсаняр — хөкмүниң рованлыгына,
Кичелйәр — шуң ялы мүңлерче гызлаң
Етим галҗакдыгна, галянлыгына.

Гөйә өз-өзүни йигреңен ялы,
Эркеклик эркинден дүшен дек эҗиз,
Гөвресин бат билен силкип гойберди
Гүнәсин
үстүнден гачырмак үчин.

* * *

Невадан Дуная етен генерал,
Отуз едә гадам атан генерал,

Отуз дөрт яшына етип етмэнкэ
Дабарасы арша етен генерал,
Балкан дагларында атын чапдырып,
Кә утулып, кәте утан генерал,
Түрк сердары Вессал-пашаң гошунын
Тутушлыгна есир тутан генерал
Шу өмрүнде инди
нәчинҗи гезек
Мертлигиң өңүнде диңширгэп бөврүн,
Ятлады өзүниң еңишден долы,
Еңилишден долы бирехим өмрүн.
Өз-өзүне дийди: «Гайлы башымдан
Мүң вака гечсе-де хайырлы, шерли,
Гашыма ярагсыз чыкан Мертлиге
Каст этҗек болмандым шу вагта ченли».

Отурды, ойланды, ятлаҗак болды,
Гетирип билмеди хакыдасына.
Эдилен каст көпди. Йөне генерал
Ынанярды ХУТ ӨЗ хакыкатына.

Ол хакыкат болса җуда чәклиди,
Бейик хакыкатда дахылы ёкды.
Йөне шол хем
пурсат үчин Мертликди:
Гөни гелен кейге
Ок атанокды.

Ынха бу гүн болса ене бир Кейик
Онуң гаршысына чыкып баша-баш,
Түпең дерегине
күйзе гөтерип,
Кәте чалт әдимләп, кәте-де ювәш,
Мисли ПАРАХАТЛЫК ИЛЧИСИ ялы,
Серкердәң гашындан гечип барярды.

Көпүгөрен генералың башында
Совалың ызындан совал дөрйәрди.

Өз-өзүне берип
Йүз сырлы совал,
Җогап агтарярды
Муртлак генерал.

Ятлаярды сансыз еңишлерини,
Кесйәрди херсине өзүче гыммат.
... Эдил хәзир болса
сәхра гызына
Рехим эдйәниңден алярды леззет.

Батырлыкдан
Хем-де рехимдарлыкдан —
Ики сыпатдан-да махрум дәлди ол.
Йөне бу гылыклаң
икисини-де
Хасаплы уланян генералды ол.

Батырлыгы хакды.
Кәте-кәтелер
Гөвнүлликге рехим эдйәнем хакды.
Йөне вели ачгын үчин батырды,
Эҗиз үчин
рехимдарсумакды.

«Ак паща мерт экен!»
Ойланды Майса.
«Чакымам шейледи!»
Бир бакды ыза.
Минараң үстүнден часовой йигит
Гөзлерин гүлдүрип, бакып дур гыза.

«Ак паща мерт экен!»
Ойланды ене.
Бирден өз сөзүне йылгырды мысса:
«Мертлиги чын болса,
мүңләп чаганы
Сувсуз гырмазды ол, акмаҗык Майса!»

Бирденем йүзүнден сырылып гусса,
Пикирниң манысын өврүрди бейлэк:
«Бу бир уруш... Мунда хер кимем болсаң,
Сен оны, ол сени
Этмели хелэк...»

Ене йүрегинде бир гусса дөрэп,
Бирден сызлап гитди Майсаның дызы:
«Эҗем жаның гүррүң бермегне гөрэ,
Менем уршуң гызы,
Сүргүниң гызы.

Сүрүп баряркалар гарып-гасары
Илек гуюсындан Теҗене ченли,
Майсалык мейданда догланмышым мен,
Эҗем гумлумышын, гызы теҗенли.

Гундагымы ясапдырлар майсадан,
Яссыгымы дыкыпдырлар майсадан.
Ёрганымы таслапдырлар майсадан,
Адымы хем дакыпдырлар майсадан,
Ине шейдип алып билен задымы
Алыпдырын
Майса атлы дайзадан.

Шондан бэри нэме алдым дүньеден?
Алан задым — бир көйнеклик кетени,
Онсоңам — эҗемиң гызлык гупбасы
Ине маңа шү дүньеден етени.

Шу гыргынлык болмасады дүнйәде,
Онда дагы гат-гат борды элбукжам.
Эжем букүлмезди отуза етмән,
Какам йыкылмазды кырка чыкмакан...»

* * *

Шейле пикирлери башында жемләп,
Имринип өзүниң пелсепесине,
Гызыл хораз ялы гырмызы гөзел
Гужеңләп барярды петекесини.

Петекәни бейдип гайшартмак үчин
Диңе Гөзеллик дәл,
ене шол мукдар
Йүрек хем герекди петекәң янда.
Диймек, гызда олаң икиси хем бар.

* * *

Гүнбатардан
Ене сүрленип гайтды
Гара дәл-де, инди сары булутлар.
Бири «Ягар!» дийди, бейлеки «Ягмаз!»
Ашакда пал атлы булда белетлер.

Сарымтыл никапдан жыклаян гүнеш
Дүшүп гызың гызыл кетенисине,
Гыз гөйә
ГӨЗЕЛЛИК ИЛЧИСИ ялы
Сапара барярды рус дөвлетине.

Барярды бүргүтли чадыра гаршы —
Рус штабының гөзүне тарап.

Руссия тарап барярды гөзел,
Руссия йылгыряр гөзеле тарап.

Йөне ол Руссия — ша Руссиясыды.
Нәче йылгырса-да, дишлери ганды.
Душман дәлди
рус халкының өзи,
Шол халкың башында дуран душманды.

Шолды Пугачёвы дөрт бөлек эден,
Чернышевскини зындана оклан.
Шолды Лермонтовы, Пушкини атан,
Рылеевлери дирикә ёклан.

Маядарлаң көшкүн башына йыкман,
Халка гөненч ёкды. Шейтмеклик үчин
Маркс «Капиталын» тамамлап йөрди.
Шиндиз Володяды
Ульянов-Ленин.

Яңы он яшының пишмесин ийип,
Он бириң ужундан әдимлән оглан,
Эййәм дүшүнипди бир хакыката:
АДАМ АДАМ ҮЧИН БОЛМАЛЫ ДОГАН.

Соң болса
Садажа бу догры пикир
Өсүп-өсүп,
етип кәмиллигине,
Ол пикириң он яшлыжа авторы
Етмелиди улы Ленинлигине.

* * *

Энтек оңа чепли эсли вагт барды.
Ики революцияң ичинден гечип,

Үчүнжә етенде бейик Руссия,
Үстүн чыкмалыды
Оракдыр Чекич.

Хәзир вели не оракда сан барды,
Не чекичде. Русь сүтем чекйәрди.
Чекичлилер чекичлерин ташлашып,
Ораклылар такатындан чыкярды.

Кимлер эшафотда башсыз галыпды,
Кимселер доңупды ялаңачлыкдан.
Кимселер өлүпди эли гандаллы,
Кимсе сувсузлыкдан, кимсе ачлыкдан.

Көшклүлең гөзлеги зулумды, жеңди:
Эзйәрди, гырярды адамы адам.

* * *

Ядапды, безипди зәхмет адамсы
Зулумкеш, жеңпараз, желлат дүнйәден.

Диңе Руссия дәл,
тутуш адамзат
Сунүрип тениндеп өз хапасыны,
Тәмизлемелиди Азиясыны,
Америкасыны, Европасыны.

Кемсидип ынсаның ынсанлыгыны,
Каст эдип ягшылык режесине,
Эзиждилең
иң адамхор сүрүси
Фашист диен эймәнч дережесине

Голайлап барярды.
Алтмыш йылдан соң

Фашист фюрериниң чыкарҗак эмри
Сындырҗекди гара ериң сүңңүне
Йигрими миллионлы бигүнә өмри.

Озалам шейледи, шинди хем шейле.
Пархы ёк, эзиҗиң занны шейледи.

* * *

Хәзирки патыша Руссиясы хем
Халк үчин
    хем аҗал
Хемем түрмеди.

Хайыр ишден
Шер агтарып мүңкүрлер,
Богулярды
Иң аҗайып пикирлер.

Ене аңры гитсе бәш-он хепдеден
Богяның өзи-де богулмалыды[1].
Соңра болса шол богланың ерине
Халк онуң оглуна сыгынмалыды.

Пархы нәме оглумы я атасы —
Икиси-де хайыр ишден ыракды.
Диңе барды онуң екеҗе пархы:
Оглы атасындан самсыгракды.

(Соңра болса хеммесинден самсыгы
Николай отурып онуң ерине,
Ене-де кем-кемден башламалыды
Атасыныңкыдан бетерлерине).

[1] Император Александр II-ниң 1881-нжи йылда өз көшгүнде өлдүрилмеги гөз өңүнде тутуляр.

Хәзирликче вели
Дириди ата.
(Гөйә хабарлы дек өлҗеклигинден),
Өлүм хакда перман ызына перман
Чыкарярды
Эртир өлҗек еринден.

Шол залымдан
пата алып гайдыпды
Шу отуран мурты човлы генерал.
Ене онсоң онуң гүнәсини-де
Өтмек гадаганды.
Дүшүнмек кын дәл.

Батыр генералды, зор генералды.
Бүтин өмри шөхрат билен долуды.
Йөне шөхрат оны тапанокды-да,
Өзи оны гөзләп тапян ялыды.
Бирехимди.
Душнүклиди себәби:
Шол көшкүң иберен
Генералыды.

Тә өлйәнчә көшке вепадар болуп,
Өлепде-де өлүп шоң ады билен,
Өзүниң шөхратын гошмалыды ол
Шонуң ады, шонуң мырады билен.

Инее шол себәплем эли дүрбүли,
Хайбат берип ёгын гошарларына,
Кәте Майса бакса,
кәте дүрбүсин
Өвүрйәрди тайсыз гошунларына.

* * *

Ол гошунлар түркмен бэхбиди үчин
Түркмен топрагына йыгнанмандылар,
Йөне велин
бейик рус халкының
Бэхбиди үчин-де гелмэнди олар.

Гылычлар, түпеңлер
бэрде-де болса,
Петербургдады оларың сапы.
Олары ясанлар зэхметкеш халкды,
Иберенлең вели айрыды сыппы.

Өзүниң эртирки байлыгы үчин
Ёллапды олары маядар топар...
Галаның гүндогар тарапын тутуп,
Ниллерин гезешип отырды топлар.

Гайрада Руссия, эйледе Хыва,
Бейледе Бухара, илерде Эйран —
Шолардан бирине
гол бермек хакда
Асырларча пикир өврүпди сэхрам.

Гара булут ялы
гара топлардан
Хас аңры тарапда, эсли узакда,
Романовларың Руссиясындан соң
Ленин Руссиясының догжагы хакда
Хич ким биленокды.
Йөне шонда-да
Дөрт дөвлетиң — дөрт гошуның ичинден
Туркмен раят болса илкинжисине —
Онуң «ойны» дүз чыкжакды гөчүмде.

Гоңшулар ичинден иң пархлысыны,
Иң бир гүйчлүсини,
Иң бир бейгини —
Бейик Руссияны сайласа түркмен —
Аз-кем ягтылтҗакды өз тәлейини.

Ятҗакды гулчулык,
Чапавулчылык.
Үлке ок сесинден дынҗакды кем-кем.
Гана ювлан түркмен топрагы үчин
Гөрүлмедик эшрет болҗакды шол хем.

ШОЛДЫ ӘХЛИ МҮМКИНЛЕРИҢ ИЧИНДЕ
ШУ ГҮНКИ ИҢ ЯГШЫ, ЕКЕ-ТӘК МҮМКИН.
ЭММА
ЖУДА УЛЫ ПӘХИМ ГЕРЕКДИ
ШОЛ ЯЛҢЫЗ МҮМКИНИ
САЙЛАМАК ҮЧИН.

ИКИНҖИ БАП

Гарамтыл топларың гапдалы билен
Майса өз ёлуны довам эдйәрди.
...Галаның ичинде ак өйде болса
Халк ыкбалы хакда
Геңеш гидйәрди.

Өмүр, Өлүм хакда
Гидйәрди геңеш.
Йүзбе-йүз отырды
Ики акылдаш.

Йүзбе-йүз отырды
Ики сакгалдаш.
Пикирлер айрыды,
Сакгаллар меңзеш.

Дийййәрди Ишана
Сайхаллы Сердар:
— Дүнйәң ягдайындан
Өзүң хабардар.

Сен гудратлы киши,
Керемли ишан.
Бу ничик ахвалат?
Бу ничик нышан?

Душди башымыза
Ёвуз ахвалат.
Вагтындан хас овал
Гопяр кыямат.

Топлы-топханалы
Гиден бир гошун
Булут дек габсайдыр
Галаның дашын.

Гөрүлсен-эшидилсен
Задың дене дәл.
Гечснки сапаркың
Чакы-чени дәл.

Бөрси гөрүнйәр-де,
Ызы гөрненок.
Чөп-чөрде сан бар-да,
Оларда сан ёк.

Мен сизден маслахат
Ислейән, Ишан,
Бу гошун бу гезек
Башардармыкан?

Ишан көп манылы башын яйкады:
— Озалкы башаран
Ене башарар.
Бурункы сөвешде дөрт йүз баш алан
Алынкы сөвешде дөрт мүң баш алар.

Ак пащаң башына
Гурт ойнун салан,
Балаклы тугуны
Элинден алан,

Ызына ит салан,
Үлкеден коваң,
Түркмениң башындан
Беланы сован

Кимди? Сен долмидиң
Гайдувсыз Сердар?
Бу гүн сеңң гүйжүңден
Дүнье хабардар.

Ишаның хилегәр бу өвгүсине
Нәхилирәк җогап бержегин ойлап,
Гайтарды
          деңң-яры кинаялырак
Деңң-яры шейлерәк...
Эдепли җогап:

— Раст айдяң, Ишаным, шейледи озал.
Йөне озал —озал, бу гүнем — бу гүн.
Бу гүн тапдырмаяр дүйнки болан зат,
Эртирки болҗак хем
Тапдырмаз бийргүн.

Хер гүнүң, хер дөврүң
Бир дөвүрдигини
Ишаным, өзүңиз өвредердиңиз.

— Өвреден болмагым
Җуда эхтимал.
йөне бу гүн үчин
Терсдир ол мысал.

Сениң бу мысалың
Меңзеш отукә,
Ягны, роваята,
Месел, эртекә.

Хава-хава, Сердар,
Хут шондан өтрин,
Бизе диңе
енмек
Қанахат гетир.

Ысламың хакына,
Хич зада бакман,
Енмели, Сердарым,
Енмели хөкман.

—Енмели! Ол хакда давам ёк, ымам,
Енмели! Урушлаң кадасы шейле.
Йөне ок биленми? Акыл биленми?
Шоны ойланмалы озалы биле.

«Енмели!» диениң
Барып ятан хак.
Йөне хакың янда
Гөрүнйәр нәхак.

Меселем, айдалы, еңенмишик биз.
Хазардан-да анрык геченмиш душман.
Ери, онсоң нәме?
Эйледен Хыва,
Бейледен Бухара, илерден Эйран
Ене үлкәмизи кылмазмы вейран?

Бир яндан аламан,
Бейледен сүргүн
Ене башымыза
Салмазмы гыргын?

Диңе Хыва, Эйран, Бухара-да дәл,
Өзли-өзүмиз хем бирек-биреги

Түкеллэп барярыс: уруг уруга,
Тире тирэ ягы, ил иле ягы.

Җуда гыммат дүшйэр аламанымыз,
Җуда чөкдер дүшйэр хер еңишимиз.
Меле топрагмызы гызардып баряр
Төвсуп ере тачян гара башымыз.

Уруш диен зады
Совмасак башдан,
Гырлып гутарҗак биз
Юваш-ювашдан.

— Айт, Сердарым, нэме диймекчи болян?
(Ишаның маңлайының артды гасыны)
Гулагыма якмаса-да мүс мүсүң,
Сөзле, эшидейин Мустапасыны.

— Онуң Мустапасы
Диңе еке ёл.
Шоны баҗармасак,
Кеч болар ыкбал.

Бу хакда, Ишаным,
Кэн этдим пикир.
Йевселлейэр дийип,
Болмаң сиз мүңкүр.

Атамыз, бабамыз
Айдыпдыр башдан:
Аркасы дагларың
Йүреги дашдан.

Бар-да болса бизиң
Дашдан йүрегимиз,

Ишаным, ёк бизиң
Дагдан дирегмиз.

Бейик бир дөвлети
Тутуны арка,
Диренмегмиз герек
Улы бир халка.

Нәче даянсак-да
Кадыр-худага,
Даянмагмыз герек
Улы бир дага...

Сердарың матлабын аңды-да Ишан,
Дикгесини дикди өз сердарына.
«Хум-м, дага даянсак диййәрмиң?!» диййип,
Гүлүмсирәп бакды акылдарына:

— О нирәниң халкы?
О нирәң дагы?
(Көпелди Ишаның
Гөзүниң агы).

— Биз-ә Ак патыша
даянсак диййәс!
Диййди-де матлабын оклады Сердар —
Түркмене улы бир ховандар герек,
Йөне-мөне-де дәл, гүйчли ховандар.

«Гаррап йөрсүң өйдйән, Сердарым!» диййип,
Ишан гөзенеге дикди назарын.
Шейдип гөзенеге бакмадык болса,
Басып билҗек дәлди дыңзап газабын.

Ене-де эркини элине алып,
Совды гөзенекден назарын Ишан.

Ишаның гөзүне Сердар хэп-хэзир
Не-хэ дост гөрүнди,
Не-де бир душман.

Йөне вели элден бермеди Ишан
Сынаглардан гечен аркайынлыгын.
Сердар үчин Ишан хөкманам дэлди,
Ишан үчин Сердар хөкманды бу гүн.

Сердарың гөвнүни агыртса бирден,
Ёкды үйшүп ятан сердар я-да хан.
«Мен сердар!» диййэнлер аз дэл-де болса,
«Сен сердар!» дийилйэн
Чыкярды чендан.

Ишан парасады элинден бермэн,
Ягжымак назарын дикди Сердара:
— Хак айдяң, Сердарым, жуда хак айдяң,
Диренмегмиз герек улы бир дага.

Йөне эл чек, Сердар,
Бейле пикирден.
Хоссар болмаз,
Дирег болмаз капырдан!

Ишаның сетхезар ленч эден сөзи
Сердарың йүрегне дүшсе-де шунча,
Эдеп билен диңлэп Ишаның сөзүн,
Ене довам этди эдеп боюнча:

— Капырмы, мусулман — гүррүң онда дэл,
Гүррүң башга затда, эй кыблагэхим.
Шейле бир рехимдар капырлар боляр,
Мусулманлар боляр шейле бирехим.

Басгылаяр сениң намыс-арыңы,
Дебсилейәр сениң лайыкатыңы.
Не-хә сениң мусулманлыгңы билйәр,
Не яланңы, не-де хакыкатыңы.

Ханха, Эйран шасы капырам дәл-дә!
Шейле мусулмандан горасын алла.
Ана, гайрада-да Хываның ханы,
Гетиринди белаң ызындан бела.

Сен, ынха, Эйрана гол берсек диййәң,
Айдалы, хәп-хәзир беренмишик гол.
Чар тарапың
ачгөз чапавулындан
Бизи горап саклап билермикә ол?

Оңа раят болсак
малымыз тозар,
Оглумыз гул болар, зенимиз гырнак.
Тозмалы болсак-да,
бивежиң дәл-де,
Гүйчлиниң элинде тозмагмыз герек.

Ойландым бу хакда мүңлерче гезек.
Хывамы, Бухармы, Эйранмы, Овган —
Хайсысының раятында болсак-да,
Чекерис биз гурбан үстүне гурбан.

Биз болса
Урушдан сөгүшден ядан:
Рахатлык герек бар затдан бурун.
Олар болса дава-женжелден яңа
Өзлери үчин-де тапанок орун.

Мундан аңры гитсек
Хар болар миллет.

Аркамыза
          мөхүм
Гүйчли бир сейгет.

Ыслама букулын
Эзйән гоңшудан,
Букулман
          гол берйән
Кагыр ягшыдыр!

Сердар бу сөзлериң
                    соңкы жүмлесин
Шейле бир текрарлап янтлады вели,
Өзүнден идиңсиз сандырап гитди
Ишаның мерверит тесбили эли.

— Онсоң ене бир зат
Айдайын, тагсыр.
Ядыңызда бардыр
Тифлисли есир.

Шонда шей дийипди
Сары мурт гүржи:
«Хоссарына баглы
Адамың гүйжи.

Дийипди: — Ган ювтдук
Хандан, солтандан.
Гүн яманын гөрдүк
Пареден, Османдан.

Ахыры Орсьети
Эдинип дирег,
Тапындык — дийипди —
Улы бир гораг».

Онсоңам, Ишаным, бейле мысалы
Гөзләп отурмалың жуда узакдан,
Өзүңиз
менденем оңат билйәңиз
Ёмутлар хакында, Кыят хан хакда.

Аламандан, чапавулдан, гайрыдан
Дынаплыгна улы бегенжи билен
Тутуш деңзиң бойы
орс тожирлерин
Гаршы алың отыр сөйүнжи билен.

Ишаным, еке бир
деңзиң бойы дәл,
Тутуш Амыдеряң якасы шейле.
Не ыңлыс, не пүрсйән кәр эдип билйәр
Оруслара таран ачылан мейле.

Хава, кыблагәхим, нижә йыл бәри
Хыва, Бухар дынды элхенч сөвдадан:
Ябы сатан ялы гулуны магтап,
Базарда адамы
Сатанок адам.

Ятды гырнакчылык,
Ятды гулчулык.
Ятышды гыргынлык,
Аламанчылык.

Бошады зындандан
Муң-муңлап есир.
Халк киминң кимдигини
Аңшыряр, тагсыр.

Ил-халк дийилйән зат —
Гудрат биргиден.

Ол инче дүшүнйәр
Сенли-менлиден.

Иңлис ким, Эйран ким —
Дүшүнди илат.
Халкы иризипдир
Уруш диен зат.

Онсоңам, Ишаным, ики геплесең —
Биринде инлиси чыкаряң арша! —
Дийди-де гашлары чытылан Сердар
Кинаялы бакды Ишана гаршы: —

Капыра гол япмак гүнәдир диййәң.
Өзүнем
иңлисе япҗак боляң гол.
Нәме, бәш вагтыны сыпдырман йөрен
Башы ак селлели ахунмышмы ол?

Иңлисиң кимдигин
он йыл мундаң өң
Айдып өтмәнмиди Аталык-хаҗы:
Ёкмушын диерди шейле адамхор,
Сейрекмиш диерди шейле йыртыҗы.

Переңи, арабы, Хинди, Пенҗабы
Дебсиләп харамхор әдиги билен,
Инди болса бәрик сүйшүп гелйәрмиш
Өзүниң адамхор әдими билен.

Хываны, Коканды алдава салып,
Ханлаң эли билен гуруп дузагы,
Бирмахал тасданам ювдан экен ол
Аралдан Хытая — тутуш газагы.

Ахыры Орсъети шапыг[1] эдинип,
Иңлис алдавындан дыныпдыр олар...
Ир-у-гич бир гүйҗе даянҗак болсак —
Диңе гүйчлә,
Мерде даянмак болар.

Дийҗек болян задым:
Бейле вагшыдан,
Эҗизе гол берйән
Капыр ягшыдыр.

Сердарың багрындан сызяныны билип,
Сәхелче-де болса яйданды Ишан.
Дем салым ойланды Сердар хакында
Хем
өлчеди онуң айданны Ишан.

Сердар халк пәхминден угур алярды,
Шонуң айданына диййәрди догры.
Эмма онуң сөзүн эгри хасаплап,
Өзүниң сөзүне
«Тәк сеңки ДОГРЫ!»
Дийдирҗек болярды ысламың оглы.

Эмма ДОГРЫ диен бу мукаддес сөз
Җуда хатарлы зат боланы үчин,
Улы җенаятды ол сөзи айтмак
Ил-гүнден биругсат,
Ынсандан бидин.

Догры гепләэ «Сеңки догры!» диймеклик
Мүңләп гезек халас этсе ынсаны,
Эгри геплә «Сеңки догры!» диймеклик
Шонча гезек
Хараплапды дүнйәни.

---

[1] Шапыг — тарапдар, арка.

Йөне вагтал-вагтал ЯЛАНЫ, ЧЫНЫ
Селҗермек шейле бир, шейле бир кынды.
Өз дөврүне гөрә, ысына гөрә
Т а к ы г ы н ы дәл-де,
Диңе т а к м ы н н ы

Аңшырмак мүмкинди.
Сырлы лыбаса
Чоланярды кәте Чын билен Ялан.
Кәте ай-йыл, кәте асыр гечйәрди
Олар өз кимдигин айтмаздан озал.

ИНДИ ГӨРҮП ЙӨРСЕК,
ИШАНЫҢ СӨЗИ
ШО ВАГТАМ НӘХАКДЫ, СОҢАМ НӘХАКДЫ.
СЕРДАРЫҢКЫ БОЛСА ШО ВАГТАМ ДОГРЫ,
ЕНЕ СОҢ-СОҢЛАРАМ ДОГРЫ БОЛҖАКДЫ.

ГОҢШУЛАР ИЧИНДЕ ИҢ ПАРХЛЫСЫНЫ,
ИҢ БИР ГҮЙЧЛҮСИНИ,
ИҢ БИР БЕЙГИНИ
ӨЗ ВАГТЫНДА САЙЛАП БИЛМЕДИК БОЛСА—
ТҮРКМЕН ГАРАЛТҖАКДЫ ӨЗ ТӘЛЕЙИНИ.

* * *

Хава, кепи гәрен пөхимдар Сердар
Нәхака өзүче диййәрди нәхак.
Ишан вели хәзир
өз сердарының
Хак-у-нәхакына
Етирйәрди шек.

Себәп
Хак хакда-да, ялан хакда-да
Барды өз мезхеби, өзүниң шергы.
Бирденем
          мезхебин, шерыгын ындуп,
Сердарыңкы билен утгашды угры.

«Догруданам — дийип, тутды маңлайын —
Өзүмем урушдан, җенҗелден безгек.
Ничезар душмана гайтавул берип,
Гыркылыгың билен горанып гезҗек!

«Гүйчли бир дөвлете...» дийди-де бир дем
Ак патыша хакда ойланды Ишан.
Эмма халк алнындан дирежек пәхим
Ишанчылык пәхми билен оңушман,
Ене-де
        озалкы хеңине тутды.
Келлесинден чыкды ене-де ил-гүн.
Дабаның астыны дөрт гезек гашап,
Бир затлар барада йүвүртди гөвүн.

Иңлисден өвренен сапагын чейнәп,
Гүррүңи айлаҗак болды-да дашдан,
Утҗак тарапына топулып ене,
Ыслама яныңды юваш-ювашдан.

Себәби
Аркаңы диресең дине —
Түркмениң Эйранда, иңлисде мешхур
Батыр ханлары-да (таңрысын ятлап)
Бөврүн диңлемәге болярды мeҗбур.

Ишан бу затлары оңат билйәрди.
Шейдип кән әрлери совупды ёлдан.
Дийди: «Гайтмышым дий! Тоба эт, Сердар!

Күфүр болма!
Эл чек бейле хыялдан!

Аңырракдан ойлан,
Алыса гөзле.
Аркада даг болмаз
Алладан өзге.

Дине шоңа, ялңыз таңра даяныл,
Үзеңңә галмалы боларыс, Сердар.
Шатлыклы гүнде-де, яслы гүнде-де
Шо болупды,
Шо болҗакдыр аркадаг.

Ятаның үстүне
Геленде душман,
Дишлемесең,
Эрте этдирер пушман».

Хер ничикси хиле гурса-да Ишан,
Сердар ойланярды хас-да аңрыдан.
Таңра ынанярды.
Йөне хас бетер
Эйменйәрди Халк дийилйән Таңрыдан.

Таңрысы дек сылаярды халкыны,
Горaҗак болярды ёвуз беладан.
Уруш билен мырат тапмалы болса —
Халк бирмахал тапмалыды мырадын.

Эмма хер урушдан, хер давадан соң
Гарыбың үстүне
мырада дерек
Бетбагтлык ызындан тәзе бетбагтлык
Сүрүнйәрди хер гезек.

Гүйчлериң бирехим гарпышыгында
Гөркезсе-де олар
                    дең-тайсыз эрлик —
Эртир ол гарыплаң мазарларында
Не гүл гоюлярды, не ядыгэрлик.

Агалаң гайгысы өз шөхратыды.
Ат-сорсуз өчйэрди алданан гөзлер.
Соңра болса
                    алданларың үстүнде
Алдананлар галдырярды гүмбезлер.

Дүнйэде бар болса гудрат диен зат,
Шол гарып халкдады эхли керамат.
Эмма өлдүрленлер ат-сорсуз йитип,
Өлдүрдене эдилйэрди зыярат.

Мүңлерче өмүрлер
Мисли сөнен от —
Бимырат өчйэрди
Хемем бишөхрат.

Уршуң бу гылыгна белетди Сердар.
Шоң үчинем жемлэп эхли гайратын,
«Дишлемекден» дэл-де,
                    ылалашыкдан
Агтарярды дирилериң мырадын.

Бирден өрбоюна галды-да Сердар,
Дийди: «Сиз бир зады унутмаң, Ишан.
Пажыганың ысы гелйэн гүнлерде
Менем шол ыс билен
Биле яшаян.

Аркада худай хем ёк дэлдир вели,
Берк душа — дийлипдир — эшежигиңи.

Душманы дишлемек парздыр.
Йөне
Билип дишлемели дишлеҗегини.

Хәзирем дишләрин дишле дийсеңиз.
Дилиңиз геплесе — тайын шу пилле.
Мен муны о дүнйә совгат элтҗек дәл,
Хем өзүмки, хем илиңки шу келле.

Дүнйәниң йүзүнде горкян задым ёк.
Не ханындан
Не-де шасындан горкян.
Мениң горкян задым: Адам гырылҗак,
Адам, адам! Ине мен шондан горкян.

Гүнә дийййәрдиңиз
Адамы гырмак.
Сизе мынасып зат
Лебизде дурмак!

Сердарың бу сөзи (чын эркек сөзи!)
Ене-де Ишаның басды-да сусдун,
Хениз
пил гөрмедик эллери билен
Бәш гезек гашатды дабанның астын.

Дабанын дырманда алтынҗы гезек,
Өзи-де мүйнүргәп, бакды терсине.
Ене-де
иңлисиң сапагын ятлап,
Җорт атып башлады гепиң дүрсүне:

— Аркайын бол, Сердар! Гөвнүңи гиң тут!
Бизи еке гоймаз керемли иңлис.
Онуң тайсыз гудратының өңүнде
Хич бир бела дуруп билмәнди хениз.

Сен шуны билип гой,
Ат йүрек Сердар:
Депэнде худай бар,
Аркада даг бар!

Эмма ол
«аркада даг» болжак инглис
Эртир жыгба-жыгда көмеге дерек
Түркменлериң гырлышына середип,
Эллерини чарпып, берипди көмек.

Иңлисиң максады (пынхан арзувы)
Түркмени
руслара өжүкдирмекди.
Диңе түркмени дәл, башарып билсе
Ери Асман билен өжүкдиржекди.

Түркмен үчин болса дава-жең дәл-де,
Үмсүмлик герекди бар затдан овал.
Ган дөкмекден дөвлет тапмалы болса —
Багт көлүне батмалыды бирмахал.

Ине шо себәплем халк оглы Сердар
Галың додакларның кепәнип дуйман,
Түркмениң
иң мешхур ишаны билен
Баша-баш сөвешип эдйәрди довам:

— Хава, кыблагәхим,
Ягдайлар шейле.
Мундан аңры гечсек,
Гүзан бор иле.

Илатың ягдайын
Сорасаң менден,

Ол җуда ирипдир
Урушдан-җенден.

Мун гапа өйме-өй
Айландым шу гүн:
Ган дийилйән затдан
Безипдир ил-гүн.

Орсьетиң шасына
Болуп бир раят,
Яшамак ислейәр
Аз-кем парахат.

— О ничик парахат яшаҗакмыш ол
Гаракчының элинде, вагшының элинде?!
Дийип, Ишан тапып тәзе туталга,
Соңкы умыдыны сачды дилинден. —

Дүйәңи багырдып, элинден алян,
Ябыңы экидип, атхана салян,
Биканун пач топлап, гарнына атян,
Малыңа, өзүңе элини гатян

Җеллат патышаның
нөкерлерине
Ничикси бил баглап билерсиң, Сердар?
Бу затлардан диңе икимиз дәл-де,
Барча илат, тутуш үлке хабардар..

Шейле вакаларың боланы хакды.
Дүшүндирмек кынды эхли себәбин.
Җуда кән сырлара дүшүнмелиди
Тапмак үчин бу сорагланң җогабын.

Патышаң бидүзгүн гошунларының
Шейтмеги ил үчин улы ургуды.

Азгынлык,
гөдеклик,
әсгермезчилик
Геленлериң улы ялңышлыгыды.

М а к с а т
С е р и ш д ә н и   а к л а я р   диен
Бетнам йөрелгәни голданып олар,
Түркмениң Руссия болан мәхрини
Өз эллери билен совадыпдылар.

Шоң үчинем инди өз хатасыны
Гич-де болса, аз-кем йылмамак үчин
Харбы трибуналда азгынлаң бирин
Суд эдип, гөз үчин атыпдылар дүйн.

Эден-этдилигиң,
Әсгермезлигиң
Башга-да улы бир себәби барды:
Бирехимди офицерлең көпүси —
«Ур!» дийилсе, өлдүрмәге тайярды.

Гоңшулар ичинде иң Бейик халкың
Гошуны болса-да бу гелен гошун,
Лениниң агасын
дарындан асан
Сынпың векилиди Дөвлетиң башы.

Адамкәрчиликден, рехимдарлыкдан.
Махрум офицерлең ичинден сайлап,
Иң гарадан гайтмаз
вагшыларыны
Бу ере билгешлин ёллапды штаб.

Генералың эден хайышы билен,
(Императорың хем хөкүми билен!)

Йөрите сайланып гелипди олар
Адамсөймезчилик какыны билен[1].)

Илатың малына элини гатан,
Дүесини экиден, ябысын сатан,
Биканун пач топлап, гарнына атан
Гарыбың төрүне бирүгсат өтеп
Машгаласын зорлап, адамсын атан,
Бир серетсең, Русуң адамларыды,
Бир гөрсеңем, Русы сатан
Биватан.

Олар не-хә халкың векилидилер,
Не-де бейик халкың акылыдылар.
Гарныны яг тутан,
гөзи гызаран
Адамчы гатлагың векилидилер.

Сердар шу затлары билен белсады —
Ишаның жогабын эдерди нагт.
Йөне бу ахваллар не Сердар үчин,
Не ил үчин
дүшнүкли о вагт.

Сердар үчин хәзир
иң дүшнүкли зат:
Гоңшулар ичинде иң гүйчли дөвлет —
Орсьет дөвлетине раят болунса,
Уруш беласындан дынжакды миллет.

---

[1] Бу ерде адамкәрчилик сынатлары боюнча өверликли офицерлериң бәрик иберилмезлиги барада Петроградан эдилен хайыш гөз өңүнде тутуляр. Шол хайыш боюнча адамкәрчиликден махрум, бирехим офицерлер отряда иберилипди.

Шоң үчинем хәзир
кән-кән сырлара
Чатмаян-да болса Сердарың аклы,
АЙЫ ДОСТЛУГЫНА голун берепден
ШИР ДОСТЛУГНА
голун бержеги хакды.

«Узак гитмезмишин айы достлугы»
Дийип- чеп элини Эйрана салган,
Соң болса Бухараң,
Хываң ханлыгна
Бейлеки элини үмледи гайрак.

— Хава, кыблагәхим, өзал-ахырда
Серетмек ислесек халк аматына,
Гоңшулар ичинде
иң гүйчлүсиниң —
Орсьет пащасының раятына

Ирде-гичде хөкман гечмели борус.
Шейле эдилмесе хар болар үлке.
Шахыр бабамызың айдышы ялы —
Языр, гөклең, ёмут, алили, теке
Ялңыз бир пикире кылмаса гуллук —
Хар болупды, ене хар болар илат.
Ватаны горамак АКЫЛЛЫЛЫКДЫР,
Йөне хас важыпдыр ПАЙХАС диен зат.

Әхли ярагымыз чакмаклы түпең,
Ене еке-дикрар олжа дүшен топ,
Онсоңам гыркылык... Шу затлар билен
Пәхим эт, Ишаным, нәдип горанжак.

Биз-ә түпең атсак,
Душманларам топ —
Үлкәни ләш билен долдуржагмыз хак.

Ине онсоң гандан доян мес топрак,
Ганымыздан сүйжи үзүм гөгердер,
Ажы бейнимизден ажы сарымсак.

«Самсык бейнимизден ажы сарымсак»
Дийжек болды Сердар. Диймеди эмма.
(Ишаның көп болшун халамаса-да,
Хормат гойяны-да беллиди хеммә).

Ене-де озалкы акымы билен
Сердар гүррүңини этдирди довам:
«Или гырдырмагың
мертлик дәлдигне
Сизем ынаняңыз, менем ынанян.

БИР-БИРЕГИ ГЫРМАК—ӘРЛИКДЕН ДӘЛДИР.
Шу гадым пәхимиң хемрасы миллет.
...Мару-шаху-жахан этрапларындан
Дүшйән хабарлара өзүңиз белет.

Шоларда-да бизиңкиче батырлык,
Мертлик, вепа, намыс, пайхас, парасат
Ёкдур өйтме. Йөне вели шонда-да
Ак патыша мейил билдирйәр илат.

Озалда-ахырда уруш диен зат
Ынсан үчин гетирмәндир ягшылык.
Душмана гаршылык
ажайып затдыр.
Йөне вели душманыңа гаршылык

Бейхуда гаршылык
Болмалы дәлдир.
Акыллы-башлылык лазымдыр, Ишан.
Онуң шейледигин шу вагта ченли
Өвреден, өвредйән өзүңдиң, Ишан.

Ахалың, Марының әхли илатын
Хол ала мейдана йыгнайып тамам,
«Уруш герекми
я ярашык?» дийсең,
«Ярашык!» дийҗегне
сөз ёкдур, ымам.

Сизе өвредере чакым ёк мениң,
Йөне дыммага-да хакым ёк мениң».

* * *

Догруданам,
Кән зат дуйярды Сердар.
(Илатың ягдайы оңа әшгәрди.)
Маңлайында ловурдаса батырлык,
Гөзлеринде ховсалалы ыш барды.

Оңат дүшүнйәрди пәхимли Сердар
Харасадың өрән якындыгына.
Йөне дүшүнйәрди
ол харасатдан
Халас болмагың-да мүмкиндигине.

Диңе бир Мургабың якасы дәл-де,
Даг этегниң әхли велаятына,
Мәнеси, Чәчеси, Сарагты билен
Теҗениң, Гәверсиң бар илатына,
Сүнчелә, мүрчелә, күрте, магтыма
«Геч!» дийилсе
Орсьет раятына,
Кесаркаҗың әхли чарвасы билен
Мейлетин гечҗегин дуйярды Сердар.
...Түркмениң уҗыпсыз бир бөлегиди
Илиң-гүнүң чапылмагна тарапдар.

Ындарма ишанлар, ындарма ханлар
Ынанжаң эрлери топлап дашына,
Эртирки беланың иң агыр йүкүн
Салламакчыдылар
Шолаң башындан.

Довам эдип дуран хэзирки гецеш
Энтек ол гүнлерден хас бөрөкдеди.
Сердарың гайгысы
өз өлми дэл-де,
Өзгелериң өлмезлиги хакдады.

Эхли кувватыны гөзүнде жемлэп,
Ишаның гөзүне диканлады ол.
Мары, Ахал хакда айдан сөзлерин
Бүтин түркмен үчин текрарлады ол:

— Хава, кыблагэхим, тутуш түркмениң
Ерден йөронини йыгнап шу данан,
«Уруш герекми
я ярашык?» дийсең,
«Ярашык!» дийжегне болмазды гуман.

Серкерде ялңышар, ишан ялңышар,
Пирлер хем ялңышар. Ол хакда сөз ёк.
Пыгамбериң өзем ялңышып билер,
Мегер, озал-ахыр
халк ялңышанок.

«Ил агзы, ил дили керамат!» дийип,
Өвүт берердиңиз өзүңиз, тагсыр.
Бу гүн болса этжек ишиңиз билен
Чапраз дүшйэр айдян сөзүңиз, тагсыр.

Мени ган дөкмэге ыржак боляцыз.
Герегциз мен болсам — оң иши аңсат.
Өлмеси мең билен!
                    Йөне ил-гүни
Өлүмден сакламак—
Шол мукаддес зат.

Мен өлүме тайын,
Эй, кыблагэхим.
Йөне
      иле-гүне
Эдели рехим!

Ишанлар ичинде
Сылаяным сен:
Хем-э серкерде сен,
Хемем алым сен.

Лэкин, шу пурсатда
Чөкдер ялцышяң.
Илаты гыргындан
Саклалы, Ишан!»

Ишан дестерхана этди-де тоган,
Гайтарды гысгажык, кесгитли жоган:

«Гырылмак үчиндир уруш диен зат.
Гырылса гырылсын,
Гырланы бахбит.
Өлдүрен газы бор,
Өленлер шехит!»

Ишаның сөзүне аңк болуп Сердар,
Онуң гөзлерине дикди дикгесин.
Бирбада ынанман өз гулагына,
Дырмалап гойберди өсгүн чекгесин.

Аңса-да Ишаның доңйүреклигин,
Бейле бирехимдир өйтмезди Сердар.
(Адамлар ылымдар болдукларыча,
Боляндыр өйдерди шонча рехимдар.)
«Өз илиңи гырдырмакдан габахат
Дүнйәде нәхили айылганчлык бар!»

Сердар телпегини басды-да ашак,
Чуңңур бир пикире гарк болды бирден.
Гөзенеге бакды, ишиге бакды,
Чыкмак үчин ёл агтарды үмүрден.

Өзүниң кимдигин билйәрди Сердар,
Гүйҗүне, зехинне ынамы көпди.
Ишаның сөзүни кабул эдип-де,
Рет эдип-де билҗекди.

Өзи дек Сердары хер бир энәниң
Догруп билмеҗегне етйәрди аклы.
Йөне Ишаның хем ат-абрайына
Сарпа гойяны хакды.

Ёгса онуң билен геңешҗек дәлди.
Ишаның шөхраты улуды өрән.
Хем-ә серкердеди,
хемем ишанды,
Йөрелйәрди шонуң аклына гөрә.

Онуң шейледигне белетди Сердар,
Шоң үчинем
ил-гүн болманка хеләк,
Ишаның җеңбазлык пәхимлерини
Онуң серкерделик пәхимлеринден
Совҗак болярды бейләк.

Улус-или халас этҗек болярды
Булут ялы сүйшүп гелйән өлүмден.
Бир серетсең, шоны башарҗакды ол,
Бир гөрсеңем, геленокды элинден.

Себәп дийсең,
сердарлыгның дашындан
Өзүнде-де ыслам пәхми ёк дәлди.
Ики эриң башындакы ыкбал хем
Гөнүмел дәл, чылшырымлы ыкбалды.

Хем-ә ар-намысы горамалыды,
Хемем сакламалы гыргынчылыкдан.
Ёгса эртирки гүн сениң үстүңе
Лагнат ягдырҗакды агтык-човлуклар.

ДИҢЕ БИР ЁЛ БАРДЫ: САЙЛАНМАЛЫДЫ
МҮМКИНЛЕР ИЧИНДЕН ЕКЕ-ТӘК МҮМКИН.
ХӘЗИР ҖУДА УЛЫ ПАЙХАС ГЕРЕКДИ
ШОЛ ЯЛҢЫЗ МҮМКИНИ САЙЛАМАК ҮЧИН.

Эмма
ол мүмкини пуч этмек үчин
Бир тарапдан түрклер, бейледен иңлис
Ичалыдан
долдурыпды үлкәни:
«Капыра гол бермәң
Хергиз, хергиз, хергиз!»

Бу «хергиз-хергизлер»
буландырыпды
Ханларың өңденем буланык аклын.
Ил-гүнүң ахындан дашлашып кем-кем,
Олар Ишан тая эдипди йыкгын.

* * *

Сердар бу затлары
Оңат дуйярды.
Динчирэк-де болса,
Сердар сердарды.

Динчилиги болса
Дөврүне баглы.
Хем-э халкың,
Хемем ысламың оглы.

Йөне болса-да ол
ысламың оглы,
Халкының оглуды чагалыгындан.
Ил Сердарылыгы, ил оглулыгы
Хас эгиртди
ыслам оглулыгындан.

Телпегин гайтадан басды-да ашак,
Дүйпсүз бир пикире улашды Сердар.
Өз-өзүне дийди: «Бу дүнйэ иннн,
Урушдан, гыргындан болдум мен бизар.

Ёкарык серетсем—
Эльетмез асман.
Гашыма серетсем—
Ак сачлы ыслам.

Илерик серетсем—
Инлисдир Эйран.
Гайрама серетсем—
Үмүрдир думан.

Йөне бир зат вели
Мең үчин әшгәр:
Ил-гүнүң гөзүнде
Ажы гөзяш бар.

Чар яным вагшылык,
Чапавулчылык;
Огрулык, галачылык
Хем яланчылык.

Шолара середип
Хопугяр дүнйә,
Эртирки ыкбалын
Иңкис эдийә.

Дүнйә дийлен задың сачы бар болса,
Бир гара галмазды онуң сачында:
Бу гарры дүнйәде ак жүйже дәл мен,
Өзүмем шол чапавуллаң ичинде.

Уряп, чапян,
Юрдумызы гораян.
Гораян ил-гүнүң намысын-арын.
Эгнимиң үстүнде шу келле дуркан,
Ене-де чапарын, ене горарын.

Йөне мунча-да бир чапышлык бормы!
Ханы мунуң ызы? Соңкы нокады?..»
Пикир гирдабындан чыкды-да Сердар,
Ишана серетмән, башын яйкады.

Бирденем Ишана өврүп назарын,
Өлчейән дек оны бойдан-башына,
Дыңзап гелен пикирлериниң довамын
Бәш агызда чогдурды ол дашына:

— Тагсыр, дүйп матлабым айдайын сизе:
Ким билйә нә дөвүр, ненеңси эйям.
ӨЗҮМ ДИРИ ВАГТЫМ
ӨЗ ЭЛИМ БИЛЕН
ХАЛКЫМЫ БИР ГҮЙЧЛӘ ТАБШЫРСАМ
ДИЙЙӘН.

ОНУҢ КИМДИГИНИ
АЙДЫПДЫМ БАШДА.
ЧЫКАЛГА ГӨРЕМОК
МЕН ШОНДАН БАШГА.

Ине шунуң билен
Гүррүңим тамам,
Инди иң соңкы геп
Сизиңки, ымам...

ÜÇÜNJI BAP

Асманы долдурып гөчүп барярды
Сары дол-де, инди гоңур булутлар.
Бири «Ягар!» диййәр,
бейлеки «Ягмаз!»
Ашакда нал атяр булда белетлер.

Ак өйүң төрүнде эдилйән генеш
Ене дем салымдан болҗакды тамам.
...Эгнинде күйзеси, гөвсүнде сачы,
Шол өе якынлап гелйәрди Майсам.

Чешмеден гелйәрди. Йөне вели гыз
Өзи сув ичмеги чыкарып ятдан,
Додакларын
учукладып гелйәрди
Демине гүйч соруп
Ялңыз бир затдан.

Арзувдан долуды гызың йүреги,
Етмели мырады, мензили көпди.
Хәзир вели онуң ялңыз арзувы
Сувсузы
Өлүмден халас этмекди.

Үч өмри, бәш өмри,
халыс болманда

Бирҗе өмри гаңрып алса аҗалдан,
Гөзлерини рахат юмуп гитҗекди
Җахандан.

Адамлара от гетирсе Прометей,
Гыз хем адамлара сув гетирйәрди.
Йөне энтек
не-хә Прометейиңден,
Не-де Антейиңден хабары барды.

Бир зат велин
җуда әшгәрди гыза:
Өлмек үчин догулмаяр хер адам.
Адам бир-бирине көмек этмели,
Бир-бирегн горамалы беладан.

Бу дүнйәде,
адам дийилйән затда
Бардырам өйтмезди башга бир маны.
Дүнйә хениз оны танамаярды,
Ол хем хениз тананокды дүнйәни.

Тананокды: бу ак өйүң ичинде
Отуранлар кичи ханмы, улы хан,
Дыкма сердармы я башга сердармы,
Гурбан ишанмы я Магтымгулы хан—
Биленокды
хайсы бири эгри пәл,
Биленокды хайсы бири догры пәл.
Йөне велиң ынанярды бир зада:
Адамлары гырдырмаклык догры дәл.

Биленокды: ким бекләпдир чешмәни,
Патышамы, полковникми, генерал.

Йөне оңат дүшүнйәрди бир зада:
Адамлары сувсуз гырмак догры дәл...

Яңы
чешмә сув алмага баранда
Майсагөзел көп заглара кайылды.
Атылмагына-да, асылмагына-да,
Зорлуга-да, бейлеке-де тайынды.

Гидинди гыз бир элинде күйзеси,
Бейлеки элинде ене-де б и р з а т.
Бири эржеңейсе,
өңүрти оны,
Онсоңам оңүни атжакды шо бат.

Эмма велин хич ким дегмеди оңа.
Гайта жыклап-жыклап сылады хер ким.
Тесиң нешиген ялы кабул эдилди
«Атмалы дәл!» дийлип берилен хөкүм.

Майса шонда гөз етирди бир зада:
Атмазлыга буйрук берен шол адам,
Генералмы, адъютантмы, лейтенант —
Ким болса-да, шо пурсатда
Улы адам.

Майса гең галярды ене бир зада:
Нәме үчин муртлак-муртлак сердарлар
Тапсалар-да урушмагың ёлуны,
Оңушмагың ёлуң тапмаяркалар?

Урушмагы самсыкларам башаряр.
(Ким эдип биленок абады бибат!)
Дава-женжел үчин акыл хөкман дәл,

Ол диңе
Оңушмак үчин хөкман зат.

Адама нәмүчин ягыка адам?
Нәвагта чен
                    шейле болжакка дөвүр?
Күлли түркмен баглап бир ере билин,
Хачан-бир-бирине боларка хөвүр?
Бирден өз аклына өзи буйсанып,
Дийди: Гелер. Гелмелидир шо дөвүр!..

Өмрүнде бир китап ачмадык өйде
Бу пелсепе
                    нәдип дөрәпдир ёкдан?
Я-да гайтдымыка Магтымгулыдан
Я-да она гөрә хас аңырракдан?

Хайсы боланда-да, бу улы Пәхим
Сына-сына асырларың элинден,
Өте-өте гара гыпылаң елинден,
Гече-гече данышментлер дилинден,
Көк урупды Майсалаң хем өйүнде:
БИР-БИРЕГИ ГОРАМАЛЫ ӨЛҮМДЕН!

Шу накыла, *шу пәхиме даяныл,*
Өлчейәрди адамларың бахасын...
«Ере гачып, бизар этдиң!» дийди-де,
Гысды голтугына шайлы тахясын.

* * *

Ак өйүң ишигне етипди Майса.
Пикири алысда, маңлайы ашак.
Гиденинде гырма көвүшли аяк
Көвшүниң чен тайын бир ерде ташлап,

Ылгашлап гелйәрди. Дуяцокдам ол
Аягның бириниң ялаңачлыгын.
Бир элинде күйзе, бейлекисинде
Токгалап гелйәрди гара сачларын.

Көвши вели узакларда галыпды.
«Зыяны ёк, йитенмиш-дә шол көвүш.
Ёгса-да дүнйәде йитйән зат гыт дәл,
Йитиберсин, олам шолаң биримиш.

О затлар хич. Күйзәм йитмесе боляр,
Шу күйзеде ниң эльетмез байлыгым!»
Дийди-де гыз ашак басып тахясын,
Даңындкы үстүнден япыл яглыгын.

Гаршыдакы ак гамышлы ак өйде
Үч хан, ики ишан, ене бир Сердар
Геңешин жемләпди. Бихабарды гыз
Хайсы Хайра, хайсы Шере хырыдар.

Гыз сува барярка — икчди булар,
Соң үче етипди. Онсоңам алта.
...Меле чөрек билен коширли палав
Мисли касам кимин
Гөйлүнды орта.

Үч хан хем Сердарың тарапын чалып,
Мердемлик горкезен болса-да башда,
Кем-кемден намартлап, икилик эдип,
Ишанлык болупды юваш-ювашдан.

«Боля, тагсыр,
Сениң диениң болсун!»
Дийип, уч хан середенде Ишана,
Сердарың гөзүнден учгун сычрапды —
Гахарданмы, геңгалмакдан... нышана.

Гушагын гысымлап бир эли билен,
Бейлекиси билен дырман гопугын,
Геринжирэп арканлыгна сүйшенде,
Сандырапды дулукларының чапыгы.

Иң гайдувсыз, иң бирехим талаңчы,
Аламанлаң белгисиди ол ышгын.
Өзүни гөрмек дәл, адын эшиденден —
Дагың аңырсында титрэрди душман.

Сердарың янында отуран үч хан
Гедемсирэп каксалар-да дешүве,
Олэң үчүсинем алмазды Ишан
Жыгба-жыгда
Сердарың бир дишине.

Ине шо себэплем көпбилмиш Ишан
Уланып өзүниң охли хилесин,
Ырмак үчин гөзсүз батыр Сердары,
Казасына галдырыпды өйлесин.

Герек болса гечирҗекди ясенсын,
(Жуда герек болса намазы-эртир
Сердар үчин каза галдырылҗакды
Бирҗе «Боля» сөзүн эшитмекден өтри).

Ахыры шол сөзи дийдирипдилер.
Йöне велин шол екеҗе сөз үчин
Оларың бир гүнде чекен азабын
Даг сүйшүрмек билен деңемек мүмкин:

Я-да хас ынамдар болмагы үчин
Сөзлесек Ишаның өз агзы биле —
Ол азап, мегерем, деңечер барды
Сакар довзахының азабы биле.

Дурли нежасатдан гөмүп үстүни,
Ҳапалап мүң пыхтак, мүң гүнә билен,
Ахыры Сердары горкузыпдылар
Довзах, магшар билен,
О дүнйә билен.

Шондан башга угур тапмадылар олар.
Сайлап-сечип
                    диңе шол ялңыз ёлы,
Тей-ахыр бир агыз «Боля!» дийдирип.
Гич ичинден чөзүпдилер соңкы.

* * *

Ичин болса окап дурлар намазы.
(Кесмек гаралып дур гара газанда),
Өңде ишанлар дур. Ызда-да ханлар.
Сердар хем дур хеммесиниң ызында.

Намазлыгын огшап,
Букулйәр бәшлер.
Эмма иң ыздакы алтынҗы гөзре
Не-хә ыңырдаяр, не-де букулйәр,
Дыммак билен хемме уриды дөзре.

Догун-дорон, кырк яшының ичинде,
Гурулса-да оңа мүңлерче дузак,
Йүрегиниң ислемейән задына
«Боля» диймәнди ол екеже гезек.

Эмма шоны дийдирдилер бу гезек:
Сердар гайдан болса олаң кеҗине,
«Динден чыкан!» дийип яйратжакдылар
Ахалдан Мургаба — халкың ичине.

Оларың пиримин аңыпды Сердар.
Шоң үчинем уруп сессиз хемләни,
Дыммак билен язгарярды (сөзүче!).
Мекирлери хемем
Мелгун дүнйәни.

Эмма ол
ысламы язгаранокды.
Белки шолды онуң эхли гүнәси.
Йөне ол гүнә хем онуңкы дэл-де,
Дүнйәңкиди. Шол гараңкы дүнйәңки.

Намазын гутарып,
Отурды бәшилер.
Эмма сарсанокды алтынжы гөзре.
Сөзүниң битмэни,
өтмэни үчин
Дыммак билен азм урярды дөре...

Намазлык йыгналды.
Яссык атылды.
Тирсегне гышарды алты ыяда.
Бу дүнйәден
разыдылар бәшиси,
Диңе Сердар нәразыды дүнйәден.

Ёк, ёк,
мүңлер нәгиледи дүнйәден.
Үч хан хем (ичинден!) дүнйә мүңкүрди.
Эмма диллеринде гаршы дәлдиги
Дөврүң чына меңзеш мекирлигиди.

Шол у л ы я л а н ы ң терсине гитмек
Хеммәң иши дәлди. Сейрек ыкбалды.
Оны башармазлык — гөйә дөнүклик.

Эмма дүшүнмезлик
дөнүклик долды.

Тарых бойы
оңа дүшүнмек үчин
Етерлик болманды диңе бир Мертлик.
Дәл зада
ач-ачан «Дәл!» диймек үчин
Диңе мертлик дәл-де,
КӘМИЛ ӘГИРТЛИК

Герекди.
Ханларың хич хайсында-да
Бейле әгиртликден ёкды нышана.
Бахбитлерине гөре,
гол язардылар
Кәтелер Сердара, кәте Ишана.

Догрусыны диисек,
Сердарың өзем
Ил-гүн үчин нәче болса-да эзиз —
Шонуң-да
зехини, акыл-пайхасы
Әгиртлик хетдинден бәрдеди хениз.
Дөврүниң айгытлы пурсатларында
Кә рүстем чыкярды,
Кәте-де эжиз.

Өз дөврүниң садык оглуды Сердар,
Муңлерче эжирлиң иң эзизиди.
Илден пархы —
Хеммелерден мертлиги,
Гүнәси —
Дөврүнден эжизлигиди.

Йөне
Дөвре сежде этмезди Сердар,
Башы асмандады. Белентди сессы.
Кәте ажы гүлүп,
                    кәтелер болса
Дишини чархлап,
Хемле урярды сессиз.

Гөйә шонда
                    онуң сессизлиги-де
Ховаласын басып бир топар сеслиң,
Өзлериниң ким билен отураныны
Дүшүнмегине сапак берйәрди тесин.

Дине кенжесакгал
                    икинжи Ишан
Сердар билен аз-кем ченлигинденми,
Окан китабының, гезен юрдуның
Өзгеленңкә гөрә көплүгинденми,
Ахалдан Тәхрана, Багдатдан Мекгә
Секиз айлык ёлы сөкмегинденми,
Я-да илден огрын гөк наржык чейнәп,
Кейниниң аз-овлак көклүгинденми —

Гедемсирән болуп махал-махаллар,
Сердарың йүзүне бакярды пархсыз.
«Бу гепиң раст — дийип,
                    бу гепиң телек!»
Җедел хем эдерди (хаклымы, хаксыз).

Йөне велин олар гедемми, йөвсел —
Тапавуды ёкды: бир тохумданды.
Бөрисем меңзешди.
                    Диңе бир пархы —
Икиси дагданды,
Үчи гумданды.

* * *

Бу затлардан бихабарды Майса гыз.
Йөне ынанярды башга бир зада:
Ынанярды ишан диен гудрата,
Буйсанярды сердар дийилйән ада.

Майса үчин
Ишан дийилйән адам
Хем ылымдар,
хемем акылдар адам.
Дүнйәң
дище данкы аласындан дол,
Ички аласындан хабардар адам.
Халкдан дөрәп, халкың өңүне чыкан
Иң вепадар адам,
Ынамдар адам.

Майса үчин
Ишан дийилйән адам
Ахвалаты өлчәп терези билен,
Өзүне серетсе бир гөзи билен,
Иле бакмалыды бир гөзи билен.

Майса үчин ишан дийилйән адам
Бивеч давалардан болуп ёкарда,
Даг үстүнде болмалыды халасгәр,
Теппе үчин сув болмалы акарда.

Майса үчин
хәким дийилйән адам
Мыдам гулак асып халкың сесине,
Бейге чыкмалыды «Бейге чык!» диййсе,
«Песе!» диййсе — гайтмалыды песине.

Шейледир я шейлерәкдир өйдерди.
Япыбам йөрмезди олара гүнә.
Йөне нәмүчиндир
бир дүшнүксиз зат
Кәте-кәте аграм салярды бейнә.
«Бу нәмүчин?» Сораярды дүнйәден.
«Өзүң дүшүнибер!» диййәрди дүнйә.

Оңа болса шейле дүшүнмелиди:
Гыргынлы сөвеше чыкып баша-баш,
Атылярды, асылярды, өлйәрди
Адам диен атлы
Ики гаршыдаш.

Бири топун тутса бейлекисиңе,
Олам топун өврүп бейлекә тарап,
Адамың өзүни пайхынлаярды
Адам аклы билен
Дөредилен ок.

Дава күйсейәрди, шер күйсейәрди,
Шөхрат күйсейәрди йүзләп-йүзләп чин,
Дүнйәниң йүзүнде
иң улы чиниң
Чин дәл-де,
илдигин билмәни үчин...

* * *

Уруш диййилйән зат ики түйслүди—
Б и а д ы л д ы
хем-де а д ы л д ы ады.
Бири—эзилйәнлең оянмасыды,
Бири—эзижилең галп шөхраты...

Эзилйән өлжекди,
Эзйән галжакды.
Халкларың иккиси-де урша гаршыды.
Бу уруш
халкларың уршы дәлди-де,
Халк башында дуранларың уршуды.

ИКИ ТАРАПДА-ДА ПИДА БОЛЖАКДЫ—
ИКИ ПИДАНЫҢ-ДА ГАРЫПДЫ АДЫ:
БИРИ—ПЕТРОГРАДЛЫ БИГҮНӘ ИШЧИ,
БИРИ—
ГАРАГУМЛЫ ДАЙХАН ЗҮРЯДЫ.

Уллакан урушмы, кичижик уруш,
Тапавуды ёкды улумы, кичи—
Доган билен доган
гаршышмалыды
Огшашмак дәл,
Диңе жан алмак үчин.

Кичи уруш хас уланың билжекди—
Улы урушлара бержекди нысак.
Бигүнә чаганы атың билжек гүйч,
Энәни гарыма итин билжек гүйч—
Өңем биахлакды,
Шинидем биахлак.

Ене бир йылданмы,
Мильон йылданмы—
Дүнйәң бир еринде (якынмы, алыс),
Ил пелегине гаршы—турса бир уруш,
Ол хөкман
биахлак болаймалыды
Хемем бинамыс.

Уруш хемише-де шонлугна галар,
Утуш тапан ёкды ганлы гылыкдан.
Ханмы, Президентми, Сердармы, Ишан,
Ким болса-да уруш ислейэн ынсан—
Махрумды, махрумдыр
ынсанчылыкдан.

Аслында урушлаң тейи хапады:
Дөрэнде
бинка, биахлакды ол.
Хая,
Сөйги,
Рехим,
Выждан сөзлерин
Билмэнди, билмек-де ислэнокды ол.

...Әлемде адамзат дөрели бэри
Көп бела, көп гыргын гөрүпдир Дүнйэм.
Топрагың суңңунден мильон-мильон гөз
Бизе жыклап ятыр
Бизе гөрүнмэн.

Кэн уруш гечипдир Ериң башындан
Кичи, улы, орта—дүрли кысымлы.
Бу гүн болса
олаң
иң айылганжы
Дүнйэмизиң депесинден асылды:
ПЕНТАГОНЛЫ. ЙИГРИМИНЖИ АСЫРЛЫ.

Ер үстүнден
өзи үчин ер тапман,
Инди ол йылдыздан инмекчи ашак.
Уруш үчин серхет ёкды озалам,
Инди вели хасам бетер серхет ёк.

Индики урушда
    эзилйәнлерем,
Эзйәнем — хеммеси болҗакды хеләк.
Тутуш Ериң өзи хеләк болҗакды.
Не ахлак еңҗекди,
Не-де бнахлак.

Шейдип өсүп,
    өсүп,
        ене-де өсүп
Бнадыл ныгыдан башланян максат,
Адам несли элтин ахыркы урша,
Өмүр дие зада гойҗакды нокат.

Оны дине
    дөреманко богмалы,
Ынсаның эркине этмели табын.
...Лениниң аклындан инҗекди дүнйә
Урушлаң тохумын кесмели канун.

Дүнйәң әхли урушларның душманы
Бейик Революция үстүн чыканда—
Лениниң гол чекжек илки кануны
Болмалыды ПАРАХАТЛЫК хакында.

Шол голуң гудраты
    совет халкыны
Иң ажап гүнлере элтҗекди аман..

* * *

Эмма хәзирликче
    ол бейик голдан
Отуз еди йыллык дашдады дүнйәм.

Энтек оңа ченли пурыжа барды,
Индики асырдан болжакды шейле...
Хәзир болса
ак өйлериң ичинде
Таңрыны чагырып, окаляр өйле.

Мертлик дилэп, медет дилэп
таңрыдан,
Алкыш окап, сежде кылып ыслама,
Салам берип гоша эгинлерине,
Элин серип, бакярдылар асмана.

Эртир болса
яңкы мертлик дилэнлер
Мертлигини ташлап, ынсабын ташлап,
Намазлыгын ташлап, ысламын ташлап,
Раятыны ташлап, дост-ярын ташлап,
«Өлдүренлер газы, өлёнлер шехит»
Диен иң ёкары хасабын ташлап,
«Асса гачан намарт,
Чалт гачан батыр»
Дийип, үмдүзүне тутдуржакдылар.
Иң өңүнде Ишан, ызында үч хан,
Гапдалда-да Сердар,
Соңам яңкылар...

Гарыплар—мекирлик пидасыдылар.
Ханлары олары алдава салап.
Ишан-моллалардыр акылыны алап.
Мекир пицлиелерди хоссар болан,
болан...
Шол гара асырда, чөлүң ичинде
(Ленин яңжа он яшындан геченде)
Баш чыкармак кынды
ниреде ДОГРЫ,
Ниреде ЯЛАН...

Йөне ким тарапда болса-да ялан,
Я-да ким тарапда болса-да догры,
Бир зат шүбхесизди: өлдүрҗеклерем,
Өлҗегем—
Ер диен энәниң оглы.

Диймели,
Ким кими өлдүренде-де—
Өлйән — пида, өлдүрдйәнлер вагшыды.
АДАМЫҢ ЭЛИНДЕН АДАМ ӨЛМЕГИ
Айылганчды,
тебигата гаршыды.

Догулмакды
Меле Ерин безеги.
Диңе шоңа
Бермелиди гезеги.

Өнелгеди ынсаньетиң дилеги.
Өнмек, догмак—озал-ахыр ягшыды.
АДАМ ГӨВРЕСИНДЕН АДАМ ӨНМЕГИ
Дүнйәң
әхли урушларна гаршыды.

* * *

«Иңңә, иңңә!»
Бир чатмадан сес чыкды.
Догулды галада: огулмы я гыз.
«Иңңә, иңңә!» Чар тарапдан сес чыкды.
Гөйә иңлис,
хинт, арапдан сес чыкды...
Олар дүрли реңкли гыз, огланжыкды—
Дүнйә үчин
бири-бириңден әзиз.

Хеммеси-де Ериң перзендидилер,
Кесеки дәлдилер: әхлиси доган.
Инди муңлап йыллап гыгырярды Ер:
«Доганыңы
өлдүрмеклик гадаган!»

Эмма бозулярды Ериң буйругы.
Энесине, доганларна бивепа
Дөнүклер
муң дүрли саңалак атып,
Энәң буйругына атанак чекип,
Сүйтдеш доганларна берйәрди җепа.

Ынсан кәмиллиги
бәрдеди энтек
Бу бейик буйруга хызмат эдерден.
Етмиш гезек дүндерлипди бу дүнйә,
Шонча гезек бежерлипди бу дүнйә
Уруш-җенжел атлы бела-бетерден.

Шу гүнки дава хем шонуң неслиди:
Не түркмен халкыды оңа гүнәкәр,
Не-де рус халкыды җеңе гүнәкәр.
Халклаң депесинде отурянларды —
Урушпаразларды, шөхратхонларды,
Ша, ханлар, ишанлар, генералларды
Эне Ериң
бозламагна себәпкәр...

Ишанлар
бирейи-хем гачып гидипди.
Ханлар хем гачыпды. Ятыпды тупан.
Не ицлис етипди халкың дадына,
Не хан, не эмелдар,
Не-де бир Ишан.

Соңабака
халкың арасы билен
Сердарың өзи-де йитипди гөзден.
Нэме онуң
гитмегиниң себәби
Айырракды г а ч д ы дийилйән сөзден.

Ишанлаң гачмагы гең дәлди велин,
Сердарың гитмеги чуң сырлыракды.
Гараманык
үчин беллиди бир зат:
Онуң
халкдан башга пикири ёкды.
Ишанлар гачыпды, ханлар гачыпды
Дине Сердар
болуп
ил-гүне шәрик,
Ил-гүнүнден дол-де,
пидадан гачып,
Ыза чекилмәге берипди буйрук.

Гитсе-де ил билен биле гидипди.
Соңра болса сиңип гидипди чөле.
Бир гөрсең—илинден гачан ялыды,
Бир гөрсең—
яныпды ил-гүни биле.

* * *

Сердарлы ахвалат шейле-де болса,
Ишанлы ахвалат болмапды бейле.
Бир ишан хакдакы үч агыз гүррүң
Инди үч йыл бәри беллиди иле.

Бир гезек
Дин-ыслам, ар-намыс, ватан,

Газават хакында гиденде жедел,
Бир ишан
текелең беллн бир ханын
Аз-кем йөвселликде айыплан экен.

Шонда хол бир четде отуран гарып
Диенмиш: «Горалар, горалар ватан.
Бизем ынха ган ичинде догулып,
Ганың ичинде-де эллиден өтен.
Йөне шунча вагтда
ганлы мейданда
Мүң телпек гөрсем-де пырланып ятан,
Бир селле гөрмондим тирленип ятан.

Индики женде-де шоң ялы болар,
Чәкменлер, телпеклер серилер чөлде.
Йөне вели шонча олжаң ичинде
Не келлепош душар, не-де бир селле!»

Гарыбың айданы догры чыкыпды.
Ок сеси ятыпды. Даргапды думан.
Гарагумдан чыкса бир топар селле,
Мургапда отырды
Жеңпараз Ишан.

Ынха инди болса Орсъете гаршы
Газавата үндәп Мургабың боюн,
Асуда отуран илиң башына
Гетирҗек болярды тәзе бир оюн.

Йөне вели инди онуң ойнуна
Дүшүнйән көпди-де, ынанян ёкды.
Хәзир оны
диңе кетхудалар дәл,
Чопан хем бир агыз гепледенокды,

Түнеңе, ханҗара япышян ёкды.
Бириси таягын, бириси пилин
Эгнине атды-да
                    даргады гитди.
Ган дийилйән затдан безгекди ил-гүн.

Чарвалар даргады малын бакмага,
Ериңи сурмәге үграды чомур.
Ил үчин гымматды муң газаватдан
Бир баша
Бир гезек берилйән өмүр...

Мургап кенарындан тә Гушга ченли
Арзувлап Руссиян хемаятыны,
Шоңа ынаныпды
                    Шаху-җаханмыз
Гелҗек ыкбалының гараматыны.

Хәзир шондан башга
Чыкалга ёкды...
Дөнүп бир адама—улы бир гөврә,
Бүтин миллет
                    Руса голун берҗекди
Ишансыз, иңлиссиз пайхаса гөрә.

Шол пайхас хем догры болуп чыкҗакды:
Окуны ызына сүрҗекди топлар.
Генерал гайтҗакды гелен ерине,
Ясалан җайына гайтҗакды оклар.
Бир гоҗа диййҗекди: «Халклар көп зады
Ишансыз, иңлиссиз догры чөзҗеклер».

...Догруданам,
Мекир иңлис сесине
Гулак асылмадык болсады башдан,

Түркмениң өз-өзи
рус пенасына
Гечип гитмелиди юваш-ювашдан.

Әхли пыррылдаклаң үсти ачылып,
Инглис, түрк хилесин
рет эдип ханлар—
Алданларың кимдигини танады
Алдананлар
хем-де
Алданылянлар.

Хеммелер
Руссия голун берҗекди,
Қоси хиле билен, көпи—мейлетин.
Эмма муңкүрлер хем дүшүнмелиди:
УРУШМАЗЛЫҚ ПЕЙДАЛЫДЫ
ГӨРНЕТИН

Шу чөзгүт догруды гарып халк үчин:
Улы өврүлишиге етҗекди ил-гүн.
...Йөне отуз үч йыл өңдеди энтек
Иң бейик чөзгүтли,
Иң айгытлы гүн.

Бу үлкә шондан соң нур дүшмелиди,
Шондан соң өсҗекди достлук дарагты.
Шондан соң түйнүкден серетмелиди
Асырларча арзув эдилен ягты.

Кем-кемден көпелдип меслекдешлерин,
Ягтылдып гараңкы Петрограды,
Инди дәрәп,
инди етишмелиди
Ленин партиясы—дүнйәң бинады.

* * *

Хэзип-хоҗирликче
Руссияң өзем
Эркинсизди, дертлиди, чала мыдарды.
«С у т е м л и, г ө з г ы н ы,
Ү м у р л и Р у с с и я,
Х е м б а й, х е м е м г а р ы п,
Җ е б и р л и Р у с с и я...»
Дийип, халк зарынжы айдым айдярды.

Бу айдымы алып Некрасовлардан,
Гечирип зындандан,
элтип Ленине,
«Көвлемели эзижилен көкүни!»
Диен сөзлер дөнмелиди кануна.

Шондан соң
шол канун, шол похим билен
Түркмениң дадына етмелиди ол.
ИЛКИ БИЛЕН ХАЛАС ЭДИП ӨЗҮНИ,
ОНСОҢ БИЗИ ХАЛАС ЭТМЕЛИДИ ОЛ.

* * *

Энтек оңа ченли эсли вагт барды.
Хениз узакдады Октябрлы гүйз.
...Тешнелере сув экидип барярды
Гара гөз, гара гаш, гара сачлы гыз.

Ылгашлап барярды. Акрап шемалы
Тикен дек өтсе-де гызың гөвсүнден,
Бирден
бэгүл ялы юмшап гидйәрди
Гүйҗи асгын гелип демиң гөвсүндән.

Гөзегчи минарaң үстүне чыкып,
Сынлап
        күрен-күрен, түйнүкли юрды,
Эллери дүрбүли муртлак генерал
Майсаның ызындан середип дурды.

Серкердэң өзи-да аңшыранокды
Гөзеллиге эрксиз середйэнлигин.
Гөйэ онуң үчин тутук хова-да
Хас юмшак, хас ягты ялыды бу гүн.

Бирденем
Эртирки турмалы сөвеш
Ядына дүшен-дек,
Үйтгэн бүс-бүтин,
Гөвресин ене-де силкип гойберди
Гүнэсин сохелче кемелтмек үчин.

Йөне бу гезекки эдилҗек гүнэ
Силкенде кемелҗек гүнэден дэлди.
Ил ичинде
            «Гөзи ганлы генерал»
Дийилҗек генерал шол генералды.

Гөзеллик ызындан дүрбүсин тутуп,
Ядындан чыкырып бүтин дүнйэсин,
Дим-дик болуп дурды. Бу тэсин затды,
Йөне вели акланокды гүнэсин.

Хэзир ол
Майсаның ызындан гарап,
Узак вагтлык дэл-де, диңе бир пурсат,
Гөзеллик эмрине башын эгйэрди
Выжданындан, ынамындан бирүгсат.

Гөзеллик,
Нәхили гудратлы зат сен:
(Сең гашыңда ким этмәндир эгилшик!)
Хем-ә достларыңы сежде этдирйән,
Хем душмана
бир дем
Пайлаяң гелшик.

Генерал хенизем аңшыранокды
Гөзеллиге эркеиз середйәндигин.
Җепалы топрак-да серкерде үчин
Хас гөзел, хас яггы ялыды бу гүң.

Ыңха эртир болса
эдил шу ерде
Дәрилер ярылып гаралып асман,
Орачаң өңүнде өз энең билен
Топрагы гужаклап галарсың, Майсам.

Соң болса пидасын, олжасын сынлап,
Ясы погонлылар доланды гала,
Саңа гөзи дүшүп,
ак атдан бөкүп,
Бир эжеңе бакып, бир саңа бакып,
Папагын чыкарып, дымар генерал.

Онсоң ол ене-де
өңкүси ялы,
Лэшлериң үстүнден дебсиләр гидер.
Серетмез ол аягының астына,
Серетсе-де, хасап билен середер.

Я-ха атын бүдретмежек боляндыр,
Я-да серетмежек боляндыр ләше.
(Ша көшкүниң акылының ахлагы
Шейледир, шейле-де болар хемише.

Оны диңе йыкып дүзетмелиди,
Ёкды онуң үчин шондан башга ёл.)
Йыкылмалы дүнйәң
кырк йыл өңүнден
Жыгыландан бир тигриниң генерал.

Хава, шо себәплем
бирже пурсатлык
Хемлели напагып айрып башындан,
Энәң, Гөзеллигиң хатырасыны
Хорматлап гечмеги аз долды ондан.

Йене велин онуң шейтмеги үчин
Сениң хем хызматың аз долды Майсам.
(Хер ким
дем салымлык шери дымдырса,
Ничик белентлиге галарды ыпсан!)

* * *

Хәзирликче велин жаханың шери
Чакындан агдыкды. Ёл шонуңкыды.
...Гүнбатарда дөрәп бейик бир Айдым[1]
Дүнйәң шере гаршы
бир толкуныды.

Бүтин ер йүзүниң мазлумларыны
Б и р л и г е чагырян ол бейик Айдым
Шо йылың язында
отузки яшап,
Отуз үч яшына урунды әдим.

[1] К. Марксың, Ф. Энгельсиң «Коммунистик партияның манифести» хем-де онуң ахыркы жүмлеси («Әхли юртларың пролетарлары, бирлешиң!») гөз өңүнде тутуляр.

Инди болса яйрап бүтин әлеме,
Өтүп океандан,
гардан, ягышдан,
Түркмен илиниң хем баш айдымына
Дөнүп гитмелиди юваш-ювашдан.

Соңра болса онуң соңкы җүмлеси
Әхли газетлериң дик-депесинден
Ловурдап,
үлкөме серетмелиди
Марксың гениллик мертебесинден.

Хас соңуррак болса
өз гарып атам
Гуваныпбу гелен аҗайып яза,
Гошгы билен язып илки арзасын,
Илден озал
Гирмелиди колхоза.

Соңра болса
газетлериң биринде
Ленини алкышлап ак багтым үчин,
«Б И Р Л Е Ш И Ң!» сөзүниң
бейле яньнда
Чыкмалыды мениң
Илкинҗи гошгым.

Говшаҗык-да болса, оҗагаз гошгы
Бейик дөвүр хакда өз айдымымды.
Кырк парталык
кепбе мекдебимизде
Улы бир айдым дек
Айдылмалыды.

Шейдип
Юваш-юваш гурулмалыды

Үйтгешик бир дүнйәң улы бинасы.
Гушгудан
Камчатка нур сачмалыды
СССР, ШУРАЛАР, ЛЕНИН ДҮНЙӘСИ.

Адам адам адын байдак дек герип,
Ёк болуп деңсизлик — иң улы ыснат —,
Эзилйәнлер дүнйәсиниң үстүнден
Тәтериме гөчмелиди харасат.

* * *

Энтек оңа ченли эсли вагт барды.
Хениз узакдады Октябрлы гүйз.
...Тешнелере сув экидип барярды
Гара гөз, гара гаш,
Гара сачлы гыз.

Геле-гелмәшине
илки кәсәни
Долдурып берди-де өз әжесине,
Йүвүрди-де гитди
гаража өйлең
Иң пукарасына, көнеҗесине.

Бир элинде күйзе, биринде кашык —
Дерман пайлаян дек чемче-чемчеден,
Сув пайлап чыкды ол ишикме-ишик,
Киме бир овуртдан, киме дамҗадан.

Сувуң иң ахыркы
дамҗаҗыгыны
Бир чагаң агзына дамдырып дуркан —
Бирден эсси айлып, өзүнден гитди,
«Әҗе җан!!» дийди-де,
Йыкылды аркан.

«Вай, балам! — диййип-де топулды эне —
Бейтме-бейтме, янжа ачылан балам!
Или сува якын, сувсузжа гиден,
Или нандан доюп ач өлен балам! —

Вах, сув бериң, сув, сув!»
Ылгады эне.
Эмма сув чыканок ылганың билен.
Бир яш йигит
                    хәлки ичен сувундан
Еңинде галанжа ызгары билен

Чыглады Майсаның додакларыны.
Учуклан додаклар терпенди чала.
Йөне сене деррев
                    өңкүси ялы
Юмулды-да гитди ассалык биле.

«Вах, сув, сув!»
Айылганч бозлады эне.
«Сув гетириң, сув, сув!»
Хич кимде сув ёк.
Ак өйлерде барды. Йөне ак өйлер
Хич вагт гара өе сув гетиренок.

Ак серпикли, ак гамышлы өйлерде
Йүзләп сүйтхор чагырса-да таңрысын,
Өзгәниң гамыны эдйәни ёкды,
Гөрйән ёкды ак гамышдан аңрысын.

«Өйлериңиз башыңыза юмрулсын!»
Диййип-де яш эне бакды ёкарык.
Не ёкардан, не ашакдан сув гелди.
Диңе гечмелиди
Галадан аңрык.

Энәниң калбына дүшди бир ховул.
Умыт паявланды. Хемме зат тамам.
Ене-де айылганч бозлады эне:
«Бейтме, еке гойма,
Гара сач, балам!»

Бирденем
якасын чәк ачып эне,
Ялаңач гөвсүне басып ялңызын,
Дөшүни мынчгалап, гезек-гезегне
Гоша гөвсүн
Сагды агзына гызың.

Нем чыкмады. Сагды, ене-де сагды.
Бирден күмүш гөзли гоша чешмеден,
Бирже катра ак сүйт вышырдап чогды.
Йөне вели... дем чыкмады тешнеден.

Оняча бир йигит
айпалта билен
Чапды-да ак өйүң кашаң ишигини,
Гапрып алды бир сүйтхорың дулундан
Ичи совук сувлы гыллы мешиги.

Йигит сув дамдырды,
Эне сүйт сагды —
Юмулгы додаклар гозганды асса.
Йигиде серетди. Энә серетди.
Дүйшүми? Хушумы? Билмеди Майса.

Гызың ашыгыды бу гарып йигит.
Хер эгни даг ялы пәлван огулды.
(Майсаның юмулан додакларыны
Чыглы еңи билен
Нәмлән-де шолды).

* * *

Асман бир чаларды,
Бир-де гаралды.
Не топрагы, не-де додагы өллəп,
Ала сыгыр ялы ала булутлар
Сүсүшип барярды
Елнини саллап.

«Мө» диййп, «Мө» диййп
гечди-де гитди
Сүйтсүз, сахаватсыз бир сүри сыгыр.
...Ай өтди, йыл өтди. Озалка гөрə
Гарыба ыссырак серетди дөвүр.

Ене йыллар өтди... Җейхундан Каспə
Руссия
мейлетин гол берди түркмен.
Гулчулык ёк болды. Адамлар дийди:
«Шүкүр алла! Айдянлары чын экен!»

Мүдими япылды гырнак базары,
Гырнаклар гутулды меҗбур сөвдадан.
Нəче хорласа-да адам адамы,
Инди сатанокды адамы адам.

Пейдачыл ишанлар, зулумчыл ханлар
Бошадыи
мүңлерче гырнагын, гулун,
Кишин зəхметини уланмаҗагна
Мөхүрлерин ялап,
Чекдилер голун.

Сандырап-сандырап чекилен голлар
Мүңлəп есирлери эденде азат —

Багрын ере берсе
байлар, ишанлар,
Ханлар гыгырышды:
«Дат, дады-бидат!»

Гаравсыз хәкимлик,
Ыранмаз шөхрат,
Гул, гырнак, хызматкәр,
Көре-көр илат
Зәхметсиз малы-мүлк,
Эмгексиз мырат —
Шу эшретлең эллеи гидйәни үчин
Ер уруп, яє тутуп, чекдилер перят.
Шол махал ятларна не Ватан дүшди,
Не ыслам, не ил-гүн, не-де газават...

Бир гарып гыгырды: «Ах-ав адамлар,
Инди самсыга-да дүшүнүкли бар зат.
Кимиң кимдигине болдуңыз шаят.
Йөрүң, хол саяда «дүззүм» ойналың!»
Пакыр-пакыр гүлүп,
Даргады илат.

Аламанчылыкдан, есирчиликден,
Гыргындан, сүргүнден дынды-да кем-кем,
Дөврүң белаларның
хас улусындан —
Гырылмак ховпундан гутулды түркмен.

Бир тарапы Эйран, бейлеси Хыва —
Аламан гутарды. Ок сеси ятды.
Өмрүнде аркайын ятмадык түркмен
Голун узын герип,
аркайын ятды.
Диңе шунуң өзем гарып халк үчин

УЛЫ ӨВРҮЛШИКДИ,
ҮЙТГЕШИК БАГТДЫ.

Хава, гоңшулардан иң пархлысыны,
Иң өңдәкисини,
Иң бир бейгини
Өз вагтында сайлап билмедик болса —
Түркмен
гаралтжакды өз тәлейини.

Эгер ол
Ишаның вагзына уюп,
Гечен болса Эйран раятлыгна,
«Сүннә сапак болсун шайыдан!» дийип,
Гыржакдылар онуң ганатларыны.

«Касас кыямата галмасын!» дийип,
Ахмыр билен ятлап өчли дүйнүни,
Салмакчыды олар түркмен башына
Арзувлаян «шахсей-вахсей» ойнуны.

Я түркмен ысламың эмрине уюп,
Гечен болса түрклең табынлыгына,
Сезевар болжагы икучлы дәлди
Балканлылаң гөрен забунлыгына.

Я-да ол
Ишаның антына уюп,
Разы болса иңлис бакналыгына,
Тутуш Хиндистаны ювдушы ялы,
Ювутжакды оны токгалыгына.

Иңлис пенжесинде
ики йүз йыллап
Жебирлең жебрине саташса хинди,

Шонуң раятында алты йүз йыллап
Ирландларың ганы акярды шипди.

Шонуң раятында гарыпчга ялы
Дебсиленйэн болса Европа или,
Гара Африканың бичәре халкы
Гара ганы билен бояпды Нили.

Бухара хакында, Хыва хакында
Я гайры хакда-ха гүррүңем ёкды.
Бизи оңушдырмак бейледе дурсун,
Өзли-өзлери-де оңушанокды.

Түркмен хем
мекирлең алына уюп,
Раят болан болса шолаң бирине,
Я-ха товук ялы түйдүлмелиди,
Я-да ювдулжакды дирилигине.

Хер ничик-де болса, онуң багтына
Саташып
гоңшуда иң пархлы гоңшы,
Түркмени өз ганатларының астына
Кабул эденлиги болупды ягшы.

Чигдиң габыгы дек
шек ёк-да болса
Патыша дүзгүниниң түрмедигине,
Түркмен шол түрмәниң диварында-да
Етипди өмрүнде гөрмедигине.

Не-хә уруш барды, не-де есирлик.
Не-де гырнакчылык, не-де гулчулык.
Малыны
аркайын бакярды чопан,

Азыгын
        сыгырын элтйәрди чолук.

Гырнаклар даргады өйли-өйүне,
Ватанлы ватанна говушды гуллар.
(Хер хайсы
            бир энең сөвер гызыды,
Я бир энең сөвер оглуды олар).

Чокая өврүлип хамдан чарыклар,
Гара түңчелери ковды семавар.
Таяга өврүлип оклы түпеңлер,
Давасын
            ярагсыз чөзди давагәр.

Марыдан Бухара,
Ахалдан Хыва
Аркайын ёл салып башлады кервен.
Адамлар нәмәниң нәмедигини
Я билди,
Я билип башлады деррев.

Белалаң бетерин башындан совуп,
Улудан дем алып, гериңди илат.
...Йөне энтек
                ёкды онуң элинде
ХАК-ХУКУК дийилйән
Иң герекли зат.

Шолды
Хер адамы адам эдйән зат.
Шоны вели алып билмәнди ил-гүн.
Бейле багты берип билҗегем дәлди
Дүйби чүйрүк, занды йыртыжы дүзгүн.

Озалкысы ялы эрксизди ватан.
Бег бегди, хан ханды, сердар сердарды.
Гул, гырнагның
            элден гидени үчин
Ханлар инди хас бирехим гысярды.

Ёкардан патыша,
Ашакдан ханлар —
Сокҗан пукараның ниң эммесин,
Дине
      элиндәкиң хеммесин дәл-де,
Сагярдылар тениндәкиң хеммесин.

Онуң кадасыды — ил-гүни сагмак:
Берйәни дамҗады, аляны көлди.
Патышады. Вепадарды зандына —
Эзмелиди. Эзмән билҗегем дәлди...

Эмма өз өмрүниң
                  отуз үч йылын
Гечирсе-де түркмен гара мәхнетде,
Онуң бедениндеп
                  ган аканындан
Дер аканы
Хас ягшыды, әлбетде.

Дер днен зат дерди,
Ган болса ганды.
Барды икисиниң эп-эсли пархы.
Ган ичинде дәл-де, дериң ичинде
Айланярды инди дурмушың чархы.

Нәче ёвуз, нәче аҗы-да болса
Ол чекилйән мәхнет, ол дөкүлйән дер,
Дурланып барярды түркмениң аңы,
Өзгерип барярды ган дөкүлен ер.

Демир ёл чөл сөкүп, Җейхуна етди.
Вагонлар тиркешип, гелди чөрекли.
Ярсы кепек, ярсы гылчык-да болса —
Гарыба
гарыны язмак герекди.

Хениз гөрүлмедик хөзирди шол хем.
Эййәм нурланыпды адамлаң кешби.
Мекденлер ачылып,
шәхерлер дөрәп,
Өйлере өчүгси ягтыҗык дүшди.

Кән гоңгун гечипди үлкәң башындан —
Ягшылы, ямашлы,
Песли, белентли.
Чингизханына-да, Зүлкарнайна-да,
Недир-шасына-да, Мирхайдарна-да
Ве гайрысына-да... түркмен белетди.

Йөне вели гечип гидән-де болса
Нәче хан,
нәче ша,
нәче-де кениз —
«ПЫЛАН ПАТЫШАНЫҢ РАХАТЛЫК ДӨВРИ!»
диййдирен хош дөвүр
Болманды хениз

Эмма Руссияның раятында
Ярым асыр голай чексе-де җебри,
Гөйә ровач алып текәң, ёмудың,
Язырың, гөклеңиң, алилиң өмри,
Соң-соңам гайталар йөрерди түркмен:
«АК ПАТЫША ДӨВРИ»,
«НИКОЛАЙ ДӨВРИ!»

Диңе шунуң өзем
шол дөвүр үчин
Гарыбың адындан улы хорматды.
Урушдан, тозгундан дынаны үчин
Миннетдарлык кимин
Хош аламатды.

...Патыша залымды. Ол белли затды.
Эмма рус хәснети,
рус халкы хакда
Хениз эшдилмедик ягшы гүррүңлер
Гүйч алып барярды якын-узакда:

«...РУС ХАЛКЫ ХЕМ ЭДИЛ ТҮРКМЕНЛЕР ЯЛЫ
ЖУДА ГАРЫП МИЛЛЕТ. ЭЗИЛЙӘН МИЛЛЕТ.
«БУ ДҮНЙӘДЕ
СИЗЕ ЭШРЕТ ХӨКМАН ДӘЛ,
СИЗЕ О ДҮНЙӘДЕ ГАРАШЯР ЖЕННЕТ!»
ДИЙЛИП,
ТҮРКМЕНЛЕРИҢ АЛДАНШЫ ЯЛЫ
АЛДАНЫЛЯН МИЛЛЕТ. ЖЕПАДАР МИЛЛЕТ.
КИЧИ ГӨВҮН МИЛЛЕТ. ИҢ БЕЙИК МИЛЛЕТ.
ӨЗҮНДЕН ЭЖИЗЕ РЕХИМДАР МИЛЛЕТ...»

Бу гүррүңлер гечип чөллерден чөле,
Дилмачдан дилмажа, диллерден диле,
Өмрүнде
хоссара зар болан халкы
Дост эдип барярды рус халкы биле.

Догруданам, рус
эзилйән халкды,
Барла — ягы,
эзилйәне хоссарды.

ӨЗҮНДЕН ЭҖИЗЕ ХЕМАЯТ ЭТМЕК

Онун догабитди
Запдында барды.

Түркмен дайханындан, рус мужигинден
Юваш-юваш дөрөп ишчилер сыпны,
Революциялан элипбийинден
Өврениш барярды илкинжи харпы.

Шейдиш
Юваш-юваш йөрөп барярды
Аҗылы, сүйҗүли тэзе бир дөвүр.
Азатлык пайындан болса-да махрум,
Иң бэрки иелегне
стипди өмүр.

* * *

Руссия
гарады өңкүси ялы.
Ёкды түмлүгиниң, зулмуның чоги.
ЭММА БУЛУТ НЭЧЕ ГАРА-ДА БОЛСА,
БАРДЫР — ДИЙИШДИРЛЕР — БИР ГЫЗЫЛ
ТЫГЫ

Ол тыг
улы ёлы ягтылтмаса-да,
Гөйэ сычрап ондан кичиҗик учгун,
Атабаевлериң, Татьяналарың
Гөзлерин ачыпды
Ол ОТУЗ ҮЧ йыл.

Дөрэпди музейлер,
Дүрли клублар,
Басманханаҗыклар, догторханалар.

Электрик диен тәзе чырадан
Пынхан-пынхан йылпылдапды айналар.

Дүрли окалгалар, уссанахалар,
Мекдеплер
               кем-кемден ачып ишигин,
Гараңкы күнчлере ышык яйрадып,
Артдырып барярды улкәң гелшигин.

Гарамаяк үчин, пукара үчин
Доктордан,
               ышыкдан,
                              мекдеп,
                                        китапдан
Улы бир пай ёкды.
                         Шейле-де болса
Бир ышың бардыгы ягшыды ёкдан.

Ышжагаз
               кем-кемден ягта өврүлип,
Тәзе бир ыкбала улашды түркмен.
Романовларың дәл,
                    бейик Ленинин
Руссиясы билен душушды түркмен.

Дөреди,
Етишди юваш-ювашдан
Түркменин өмрүнде гөрмедик сыныы,
Ол сынп
               дайхан билен гол-гола берип,
Ачды эртир үчин тәзе бир гапы.

Бейик Ынкылаба имринип кем-кем,
Рус халкы билен болуп пәхимдеш,
Шондан соң башланды ЫЛАЛАШЫКСЫЗ,
ИҢ ЕКЕ-ТӘК ГӨРЕШ,
АЙГЫТЛЫ ГӨРЕШ.

Шейтди-де ягмазак тупаның соңы
(Гай турзанлаң ислегиниң терсине!)
Он единиң бейик Октябрында
ӨВРҮЛДИ «АВРОРАҢ» ГҮММҮРДИСИНЕ.

Шонда көне Руса гол берендигмиз
Җай гөзүнде дирэп манлайымыздан,
Улы бир гөреше гошулйып гитдик
Алыслардан дәл-де,
Хас голаймыздан.

Новайың, Пырагың, гарып Кеминэң,
Фердевсиң, Абайың харланан или
Өзүне эбеди сердар эдинди
Кэмиллер ичинде иң бир кэмили.

Бейик рус халкыны хемра эдинип,
Иң бейик гөреше болуп шэрикли,
Гырмызы байдагың сечегин өпүп,
Мильонларың гөрешине бирикди.

Шолаң иң өңүнде Майса-да барды.
Янында-да бир гоч — пэлван сыпатлы.
Окадылар
                    ыккылабың элинде,
Соң өзлери ыккылабы окатды.

ЯГДЫ ОКТЯБРЫҢ ТЕНЕКАР ЯГШЫ.
Чыкды элемгошар, сырылды думан.
Асырларың тозанындан силкинип,
Гызыл бэгүл болуп ачылды сэхрам...

Майсамыз ниреде?
                              Яңы-яңы хем
Гоңшы обадады.
Дириди Майсам.

СОҢЛАМА Я-ДА АХЫРКЫ БАП

Оны чувалгызка
атам гөрүпдир,
Соң мамам гөрүпдир
кырк яшындакан —
Бейик гырма көвши аягындакан,
Гөгерчин күртеси гөк башындакан.

«Бу кимиң гызыкан, кимиң гелникэн?»
Узакдан гөренлер яйкап келлесин,
Голайдан гөренлер тарыпын эдип,
Дилэпдир оглуна гелниң шейлесин.
Хава, оны илки атам гөрүпдир,
Соң мамам гөрүпдир кырк яшындакан.
Он-он бэш яшымда өзүмем гөрдүм
Ак җовур гыңаҗы
Ак башындакан.

Хем-э дайымлара гезмәге гидип,
Хемем баш өвредип тайчанагмыза,
Көп гезек элимиз узадыпдык биз
Онуң меле нанлы йүң сачагына.

Ол болса
йүз яшлы игиниң ырлап

Гоч буйнузлы кечоң ортарасында,
Гүррүңлер берерди
элли йыл өңки,
Кәте йүз йыл өңки
Ёл барасында.

Йөне өзи хакда хич зат айтмазды,
Башгаң мертлигинден ачарды гүррүң.
Сизе гүррүң берен шу вакамы хем
Ак сакгал гожадан эшитдим бир гүн.

Онуң адамсыды ак сакгал гожа,
Хем даяв, хем аграс, даг ялы түркмен.
(Дагда доглуп, дагың гылыгна чекен.)
Иң соңкы деминде Майсаң додагна
Нем берен йигит хем
Шол гожа экен.

Шо гүн
гыза ашык болупдыр йигит.
Гызам
юваш-юваш берипдир гөвүн.
(Йигидиң эжеси «Сен меңки!» дийип,
Алажа дакаңмыш бойнуна шо гүн).

Шейдип ики жуван багтын гошупдыр:
Биринжиси гумлы, бейлеки даглы.
Гумлусы—Гуйының овадан гызы,
Даглысы—Чешмәниң гөрмегей оглы.

Биринжиси нур алыпдыр гуюдан,
Икинжиси нур сорупдыр чешмеден.
Шейдип Гуйы билен Чешме достлугна
Гол чекипдир
Күнжи яглы пишме хем.

Җуда гүйчли борлы Пишмәниң голы:
Медет берип
дөврүң ашыкларына,
Аман гетирипдир ол икисини
Кыркынҗы йылларың гушаклыгына.

Гүррүң берип отыр ак сакгал гожа.
Агзына аңкарып отырыс биз хем.
...Сениң бир өмүрде гөрен гүнлериң
Кәбир бәш өмре-де
сыгмазды, энем.

Диңлейәс. Парахат отырсың сенем.
(Дерегне гүр берйәр ак сакгал дайы).
Дүнйәң ажысындан
хем сүйҗүсинден—
Хайрындан, Шериндеи алыпсың пайы.

Ягшыдан, Ямандан алсаң-да пайы,
Диңе пай етмәндир өвүнҗеңликден.
(Овадан бор экен ынсан баласы
Реңк аланда
Кичигөвүнлиликден).

Ловурдап отырсың дөвлетли төрде
Башың ак гыңачлы, эллериң икли.
Диңе өз обаң дәл, тутуш Ватаның
Агысына, гүлкүсине шәрикли.

Ярпы өмрүң — залым дүнйәң тарыхы.
Гөрешипдиң. Шерден этмәндиң хедер.
Йөне нәче
хедер этмедигиңче—
Сени шонча бетер
Басмарлапды Шер.

Ол Шер
        гөркүңи-де, мертлигиңи-де
Гөрүп биленокды: гөрипди саңа.
Дилиңден дүр сачян акыллы вагтың
«Дәли» лакамыны берипди саңа.

Ишан-хаплан уруш нелейши хакда
Бир гүн гулагыңа етенде мыш-мыш,
Ишаның өңүнде чөкүпдиң дыза:
«Герек дәл, герек дәл,
Герек дәл уруш!
Ишан җан,
Хич кимем уруш исләнок:
Улы, хем, кичи хем уруш исләнок.
Өзүмем, эҗемем уруш исләнок.
Урушда гырлыпдыр тохум-тижимиз.
Дири галан эжем билен гечимиз,
Бир өйүң ичинде—диңе үчимиз.
Шондан башга бизиң хич кимимиз ёк.»

Гызың мертлигине, гөнүмеллигне
Аңк болуп, ичини чексе-де Ишан,
Дилиниң геплəни башга сөзлерди:
«Сен хайсы чатмада сүйт эмен шейтан?

Хә, шейле дийсене... Чөплүкде доглан
Ак шейтан дийсене... Дүшнүкли бары.
Не байы сылапды сизиң тохумыңыз,
Не ханы, ишаны,
Не-де сердары.

Сен уршы нәбилйәң, окы нәбилйәң!
Гидер, тезек чөплəр сең ялы җуйҗе!
Җәхеннем бол!»
                        Сени ковупды Ишан.
А сен болса укламандың шо гиже.

Сениң үчин
Ишан дийилйән адам
Адамлар ичинде иң улусыды.
Улының, кичиниң гөвнүни билйән
Хем таквасы хемем асыллысыды.

Сениң үчин
Ишан дийилйән адам
Или-гүни горамалы беладан.
Шоң үчинем пыгамбердеи улурак,
Биразаҗык кичирәкди алладан.

Хава, уям,
шейлерәкдир өйдердиң.
Яныбам йөрмездиң олара гүнә.
Ынха инди вели ШЕЙЛЕРӘК дәл-де,
ШЕЙЛЕДИГИН әшгәр эдипди дүнйә.

Иң ахыркы, иң мукаддес ынамың
Дем салым ичинде чыкыпды пуҗа.
Гөни җораларың янына ылгап,
Эҗеңи-де унудыпдың шо гиҗе..

Ишаның янындан атылып чыкып,
«Тезек чөплемәге гитмели җүйҗе»,
Ыкбалыңы баглап улы ил билен,
Уруша гаршы җар чекипдиң шо гиҗе.

Галадакы гара өйлең гашында
Гол тутушып кетенили хатарлар,
Гайталапды
сең өвреден сөзүңи:
«ИШАНЛАРА ГУЛАК АСМАҢ, АДАМЛАР!»

Иң аҗап багшылар гыгыранда-да
Мунча белент яңланманды айдымлар.

7. Зак. 663

Гөйә гөк гүрләпди галаң үстүнде:
«УРУШМАЛЫҢ, УРУШМАЛЫҢ,
АДАМЛАР!»

«ХАНЛАРЫҢЫЗА ГУЛАҚ АСМАҢ,
АДАМЛАР!»

Бу сөзлер аңк эдип, байы, гарыбы,
Гөйә оядыпды
шо гүне ченли
Бейле сөзи эшитмедик тарыхы.

Гөйәки диерсиң,
гара өйлере
Ачылян ялыды тәзе бир ак ёл.
Йөне вели деррев
гапжапды сени
Ядыңа дүшмежек айылганч ыкбал.

«Дәлирәпдир...» диййип,
эллериң даңып,
Сараи гоюпдылар сыгыр дөледе.
Инс шейдип
гүнеш ислейән гөзлер
Үч айлап ятыпды гара көлгеде.

Эмма пукара халк (ыкбалдаш мүңлер!)
Бир гүп сәхер
етип сениң дадыңа,
Халас эдипдилер.
Йөне шум лакам
Нижс йыллап тиркешипди адыңа.

«Пылап дәли» диен
ол гөдек лакам
Елмепсе-де сениң адыңа нәче —

Ил-гүн сени лакам боюнча дәл-де,
Билйәрди иң нәзик адың боюнча...

Шу затлар барада айтды-да гожа,
Азаҗык еңиллик берди сесине,
Мыхманларың гөвнүни гөтермек үчин
Гөз гыпып серетди өз Майсасына:

— Йөне яңкы «дәли» дийилйән гөзел
Әхли сагатларың иң сагадыды.
«Дәли» гошулмасы айрылды велин —
Ады-да
          атларың иң онадыды.

«Отузынжы йылда иң улы обаң
Иң акыллы, атлы арчыны кимди?»
Дийип сорасаңыз,
                    айдар он чагам:
«Мениң бирмахалкы «дәли» эҗемди!»

Җанажыгна от горсаяң кулаклаң
Гүн гечдикче барха азанда нили,
Гиже пебит дөкүп ики йүз өе,
Отлаҗак боланда гиден бир или,
Оны халас эден кимди дийсеңиз —
Диердим мен: «Эли икли шу «дәли».

Соң-соң гарташыпды. Нә-хә мүдирди,
Не-де директорды, не-де бир арчын.
Йөне мыдам
                иң герекли вурсатда
Шонуң айданына дийилйәрди чын.

Хер гүн агшам Майсаң янына гелип,
Салгы алардылар эртирки ёлы.

Везиресн ёкды.
Гөйә шонда-да
Үч колхозың башлыгыды шу «дәли».

Өзүм болса... — диййип, сакынды гожа —
Иңлисе алдыртдым бир аягымы.
Гражданлык диййлен урушдан бәри
Гысымлап отырын шу таягымы.

Йигрими йыл бәри
дулумда көрүк,
Эллеримде чекич, астында сандал —
Илкинжи колхозың уссасы болуп,
Бежердим араба, ясадым аңңал.

Гарры дайыңызың элинден гечди.
Бир обаң кәтмени, орагы, пили.
Чонак дайыңыза
эл-аяк болуп,
Майыпдыгмы дуйдурманды шу дәли».

Сегсен яшында-да
шонуң деминден
Лабырданды көмүр, ловланды көрүк.
Колхозда бир зерре абрайым болса —
Мамаңызды
шонуң барына шәрик.

Мениң-ә аялдан багтым гелипди,
Обаң хем энеден гелинди багты.
Хенизем кемелиш баранок нуры,
Сачып отыр
бүтин колхоза ягты.
Ай, гараз, аялдан багты гелениң
Хемме затдан чувжек экени багты.

* * *

Гурруң берип атыр ак сакгал дайы.
Агзына аңкарып отырыс биз хем.
...Сениң бир өмүрде гөрен гүнлериң
Кәбир бәш өмре-де
сыгмазды, энем.

Асуда отырсың игиңи пырлап,
Диңе кәте-кәте йылгыряң тосин.
Биз сени өвйәрис.
Эрте хас бетер
Өверис
өвүнип билмәниң үчин.

Гумуң ожары дек улы йүрекли,
Гумуң оты ялы кичигөвүн сен.
Йөне өвүнмәге хукугың барка,
Иң болманда,
биразажык өвүн сен.

Хеммелере берилмейәр
ол Хукук.
Диңе ил дердине янан адамлар
Өз өмүр ёлундан гүррүң беренде —
Ол Хукук
канун дек кабул эдилер.

Сен хем шо зейинли адамлаң бири.
Гиден халкың ёлы — ол гөрешли ёл.
Бир серетсең — сениң өмрүң өзүңки,
Ене бир серетсең — өзүңки хем дәл.

Гечен йүзйыллыгың орта гүрпүнден
Шу асырың орта гүрпүне ченли

Яшан сегсен йылың
хем-э өз өмрүң
Хемем
сени догран үлкәниң өмри.

Сениң өмрүң — үч дүнйәниң шаяды:
Бириси — хайван дек гыналан вагтың,
Икинжиси — Орсьет патышасына
Раят болуп, аз-кем айңалан вагтың.
Үчүнжиси — бейик Оң единжи йыл —
Хем-э дүнйәң багты
Хемем өз багтың.

Биринжиде — махрум болдуң атаңдан,
Икинжиде — ялңыз галдың эҗеңден.
Үчүнжиде — Ильич Лениниң эли
«Гызым!» дийип, сыналады сачыңдан.
Шейтдиң-де үч дүнйәң ичинден гечдиң.
Үч дүнйә-де гечди сениң ичиңден.

* * *

Сениң өмрүң — чыдамлылык тарыхы.
Дең ярысы гара, дең ярысы ак.
Бир серетсең — эдил илер ялы сен,
Бир гөрсеңем — чыдамыңда тайың ёк.

Сүргүнде догулдың, урушда өсдүң,
Бүкди сени ики асырлык күлпет.
Дүнйә инип,
еке өмрүң ичинде
Үч айылганч урша окадың нәлет.

Йүрегимден кагызыма гечирип
Урушлара окан гаргышларыңы,
НӘЛЕТЛЕЙӘН БУ ГҮН
СЕНИҢ АДЫҢДАН

ДҮНЙӘҢ
ГЕЧЕН, ГЕЛЖЕК УРУШЛАРЫНЫ.

Сениң өмрүң — урушларың тарыхы.
Соңкы уруш
хеммесинден улуды.
О йыллар
адамың боюның дол-де,
Намысының өлченилйән йылыды.

Кимлер орак билен,
Кимлер пил билен,
Кимлер чекич билен енбешләп уршы,
Мүң дөрт йүз он секиз
гүнүң зарбыны
Гөндериңди фашист зулмуна гаршы.

Гыз вагтыңда —
мүң өйлүден сайланып,
Сандырадан болсаң ханы, ишаны,
Орта яшда —
эрк-хукукдан шайланып,
Паш эдипдиң кулак диен душманы.
Гаррылыкда — йүз гелинден сайланып,
Юмаклара дөндүрипдиң пишгәни.

Игниңден гечипди
ярым тонна йүң —
Я-да шонча тонна эллиңкдир долак.
Олары геенде йүз мүңләп эллер,
Я-да доланаңда шонча мүң аяк,
Түркмен томсун дуюп
рус гышында,

Фашизмиң башына
Ягдырыпды ок.

Үч йыл докуз айлап сениң элинде
Пырланыпды икбаш, айланыпды ик.
Онуң хер сапаркы
айлавы билен
Уруш аңрык,
Енши сүйшүпди бәрик.

Узадып гойберсең юмакларыңы
(Оны хасаплапды табелчиң бири),
Оларың бир ужы Берлине етип,
Ене-де доланып гелҗекди бәри.

Бу уруш шейле бир ёвуз урушды —
Өң четелин уршы гөрмәнди җахан.
Топракда бир чүммүк битин ер ёкды,
Ягыш дерегине ягярды аҗал.

Ол уруш адамлаң йүрек-багрына
Битмеҗек бир яра салыпды вели —
Оны не-хә
йыл·бежерип билҗекди,
Не-де асыр, не-де адамың эли.

Түркмен сәхрасындан Балтиге ченли
Бүтин Ватанымыз геенде әдик —
Сениң докуз өйли неберәңде-де
Дөрәнди он саны
Битмеҗек гәдик.

Әлемиң йүзүне ган чайкан уршуң
Башланшын гөрсең-де,
Гутаршын гөрмән,
Дүнйәден өтүпдиң
үч весъет билен:
«ГОРАҢ ВАТАНМЫЗЫ,
УРУШДАН ГОРАҢ!»

«ГОРАҢ, ВАТАНМЫЗЫ,
УРУШДАН ГОРАҢ!»

Бу весъет — весъетлең иң бир бейгиди.
Кимде-ким унутса эне пендини —
Догран энесине дөнүклигиди.

«ГОРАҢ, ЕР ЙҮЗҮНИ
УРУШДАН ГОРАҢ!»

Сениң бу садажа
икинжи пендиң
Жахан
титрэп дурка уруш сесинден,
Чын
бейниклик болуп гөрүнйәр инди.

Диңе өз колхозың,
Өз юрдуң дал-да,
Тутуш ер йүзүниң эдиң гайгысын,
Сен эййәм шо махал аглан экениң
Никарагуаның,
Чилиниң агысын.

*

Йүз йыл мундан озал
санлыжа өмри
Бир күйзе сув билен эдйәркәң халас,
Шу гүнки
арманлы өлжек мильонлаң
Ахын эшидендигне инди ынаняс.

«ГОРАҢ, АШЫКЛАРЫ
УРУШДАН ГОРАҢ!»

Бу-да сенден галан весъетлең бейги.
Кимде-ким каст этсе илкинжи сөйгә —
Оны рехимсиз жезалар Сөйги.

Шейле-де болупды:
зәхер ювудып,
Өзүн өлдүренде адамхор Гитлер,
Оны диңе ювдан зәхери дәл-де,
Богупды
Сөйгүси көен йигитлер.

Богупды гелинлер,
Богупды гызлар.
Богупды,
Богуп йөр хениз-хенизлер...

Сөйгә каст этмеклик — тайсыз җенаят
Хемем
өтүлмежек биахлаклыкды.
Ол — миллионлап ашыклары өлдүрмек
Хем
мильярд догҗагы сакламаклыкды.

Сениң өмрүң — Сөйгиң, Гайгың шаяды.
Хасратың, шатлыгың сесли тарыхы.
Гечениң гутармажак агысы,
Эртириң кемелмежек рухы.

Сениң өмрүң
гечип гиден йүз йылың
Шум яшлыгы, багтлы гаррылыгыды.

Мүңлән сөйгүлериң биригишмеги,
Ене шончаларың айралыгыды.
ДҮЙНҮМИҢ ЯЛҢЫШЫ
ХЕМ-ДЕ ШУБХЕСИ,
ШУ ГҮНҮМИҢ БАҚЫ
ДОГРУЛЫГЫДЫ.

Йүз йылың ичинден шу гүни гөрен
Сениң чарва велилигиңи ятлап,
Буйсанчдан,
Гынанчдан,
Вепадан,
Дертден,
Эркден долы гелинлигиңи ятлап,
Гөрешден, Еңишден, Эдерменликден,
Гүйчден долы кәмиллигиңи ятлап,
Бәш огул, алты гыз, секиз агтыгы
Пешгеш берен энелигиңи ятлап,
Обаңызда Калининиң элини
Гайта-гайта гысан элиңи ятлап,
«Менден бир мүчеҗик кичи экениң!»
Дийип айдан бәлчик дилиңи ятлап,
Мүчәң ичиндәки онки хайваны
Санап берен дилмач гелини ятлап,
«Агтыгмы әкит-де Мескевде окыт!»
Дийип, совгат берен гүлүңи ятлап,
Соң болса дөрт огул, еди агтыгы
Фронта уградан гүнүңи ятлап,
Бәгүл гуҗаклары хөвүрсиз галан
Үч гызыңы, еди гелниңи ятлап —
Язып билердим мен
узын өмрүңден
Ене-де бир китап... ене бир китап.
Йөне хәзирликче,
Багрымда түтәп,
Ыхласымдан доглан шуҗагаз дессан
Сениң гызлык, яшлык йылларың үчин
ЯДЫГӘРЛИК БОЛСУН, ГАРАСАЧ МАЙСАМ.

1983—86.

Йүз йылың ичинден шу гүни гөрен
Сениң чарва велилигиңи ятлап,
Буйсанчдан,
Гынанчдан,
Вепадан,
— Дертден,
Эркден долы гелинлигиңи ятлап,
Гөрешден, Еңишден, Эдерменликден,
Гүйчден долы кәмиллигиңи ятлап,
Бәш огул, алты гыз, секиз агтыгы
Пешгеш берен энелигиңи ятлап,
Обаңызда Калининиң элини
Гайта-гайта гысап элиңи ятлап,
«Менден бир мүчежик кичи экениң!»
Дийип айдан бәлчик дилиңи ятлап,
Мүчәң ичиндәки онки хайваны
Санап берен дилмач гелини ятлап,
«Агтыгмы әкит-де Мескевде окыт!»
Дийип, совгат берен гүлүңи ятлап,
Соң болса дөрт огул, еди агтыгны
Фронта миградан гүнүңи ятлап,
Бәгүл гужаклары ховурсиз галан
Үч гызыңы, еди гелниңи ятлап —
Язып билердим мен
узын өмрүнден
Ене-де бир китап... ене бир китап.
Йөне хәзирликче,
Багрымда түтәп,
Ыхласымдан доглан шужагаз дессан
Сениң гызлык, яшлык йылларың үчин
ЯДЫГӘРЛИК БОЛСУН, ГАРАСАЧ МАЙСАМ.

1983—86.

Толмус язгылары

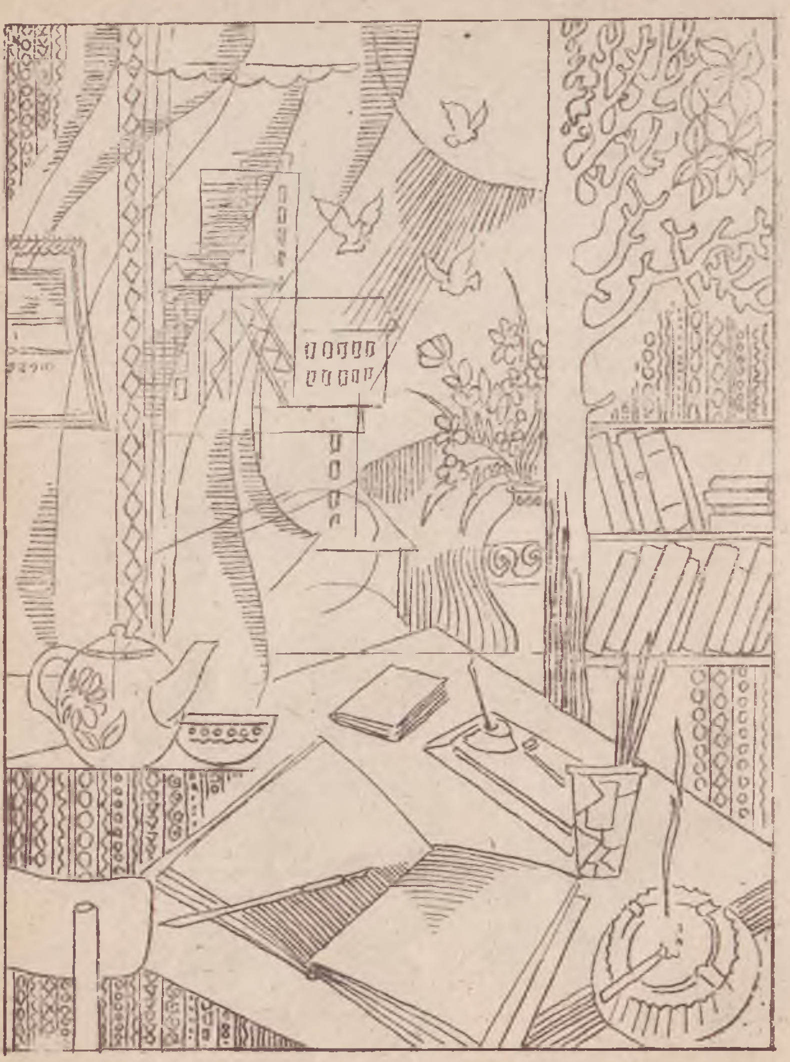

Бу язгылар соңкы йигрими бәш йылың (1955—79) эдебият ве дурмуш барадакы тәсирлеринден, ичгеплетмелеринден эмеле гелди. Олары нәме үчин т о м у с я з г ы л а р ы *атландырандыгымы өңүнден чинтгәп отурмагымың хажаты ёк: онуң себәби окалыш довамында белли болар.*

Язгылар чәръек асырың блокнотларының, дептерлериниң сахыпаларындан сечилип алынды.

Бу сахыпалар узак вагтың довамында якын сырдашым болупдылар: кә халатларда олара өзүмиң иң мукаддес, иң пынхан сырларымы ынаныпдым. Йөне ол сырлар нәче пынхан болсалар-да, мен оларың хич хайсыны-да диңе өзүм үчин беллик этмәндим. Дүрли йыгнанышыкларда, душушыкларда, кәрдешлерим билен болан чайлашыкларда оларың бирнәчесини орта атыпдым, җеделлешипдим, ылалашыпдым, ылалашмандым...

Язгыларың бирентеги билен иррәк таншан адамлар (Гара Сейитлиев, Сахы Җепбаров, Даңатар Өвезов, Какабай Байраммырадов...) олары «Шахырың язгылары», «Яшлара маслахат», «Эсселер» диен ялы ат билен метбугатда чап этмегиме ислег билдирипдилер. Ол ислеглер мениң үчин нәче а г ы з с у в а р д ы җ ы *болсалар-да, нәхилидир бир дуйгы олары чапа хөдүрлемегиме ыгтыяр бермәнди: яңы кырк яша голайлан йылларымды. Бу зейилли язгылар билен метбугат йүзүне чыкмагы энтек бигелшигрәк хасаплапдым.*

Инди, хер ничик-де болса, ярым асыр бейләк атылды. Бу яш, нәхили боланлыгында-да, өзүңден кичилере, дең-душларыңа оны-муны айтмага белли бир дережеде хукук берйәр.

Шол себәпли-де язгыларың сайланан бөлекле-

рини чапа хөдүрлемеги макул гөрдүм. Бу язгылар яш кәрдешлеримиң, эдебият сөйүҗилериң я-да дүрли яшдакы бейлеки окыҗыларың кәбирини аз-овлак ойландырса, кәбирини мылайым йылгыртса, ене бирлерини өзара ёлдашлык җеделине чагырса, дурмуш диен задың диңе бир бәгүл дүшелен ёл дәл-де, оңа гөрә тикенлирәкдигини ятлатса, онда мен бу сахыпалар үчин сарп эден зәхметими ыря хасапламаздым.

Язгылары эдебият барадакы, дурмуш барадакы айратын бөлүмлере бөлмезден, гатышдырып ерлешдирмеги макул билдим. Оны мен эдебият билен дурмушың айры-айры затлар дәл-де, бүтеви бир затдыгыны ыгтамак хатырасына шейтдим.

Язгыларың аглабасы озал «Совет эдебияты» журналында чап болупды. Китапда олар долулыгына берилйәр.

АВТОР.

* * *

Эрбет шахыр хакында әгирт-әгирт сөз уссатларының (Пушкин, Гёте, Горький, Блок, Маяковский...) галдыран пикирлери кән.

Эмма бу барада бейик венгер шахыры Шандор Петефиниңки ялы газаплы сөзлере мен хенизе ченли габат гелмәндим. Ол шейле язяр: «Талантсыз шахыр ялы гөзгыны җандар дүнйәниң йүзүнде бармыка? Ёкдур! Талантсыз танкытчыларың гүнәсини худаям багышлап билер, менем багышларын. Йөне эрбет шахырларың гүнәсини худаям багышламаз, менем багышламан. Иң бинамыс, дүзедип болмаҗак җенаятчы-да вагтың гечмеги билен дүзелип билер, эмма эрбет шахыр хемише эрбетлигине галар: ол дүзедилйән, бежерилйән нәрсе дәлдир...»

Бейик шахырың бу сөзлериниң үстүне нәме гошуп

билерин? Хич зат! Поэзияның сырларының мүнден бири-де энтек маңа дүшнүкли дәл. Белки, мениң өзүме-де ёкардакы ялы айылганч ыкбал гарашяндыр.

Горкян, горкян, горкян...

* * *

Шу сетирлери яздым-да, пикире батдым: язгыларымы нәме үчин бейле сөзлерден башладымкам?

Яп-яңы йигрими бәш яшым долды. Бу яш д ә л и л и к я ш ы болса-да, азда-кәнде кәмиллик ёкундың бар болса, п ә х и м л е н и п - д е башламалы дөврүң... Дүйнүң, шу гүнүң, эртириң, сечен кәриң, ыкбалың барада айгытлы ойланмалы дөврүң... Догры ёла дүшүп-де билерсиң, гөдек ялңышып-да билерсиң.

Эй, Петефи! Бейик Петефи! Гүррүңими Сениң газаплы сөзлериңден башламагымы шондан башга нәме ёруп билерин?

* * *

Өз-өзүңи кәмиллешдирмек, хер гүнүн ахырында өзүңи д е р ң е в д е п г е ч и р м е к жуда зерур болса герек.

МЕН ШУ ГҮН ИЛ-ГҮНҮМ ҮЧИН НӘХИЛИ ПЕЙДАЛЫ ИШ ЭТДИМ?

ШУ ГҮН НИЧИКСИ ХАТАЛАР ГОЙБЕРДИМ? ЫНСАБЫМЫҢ ӨҢҮНДЕ ИКИЛИК ЭТДИММИ?

Өз-өзүңи язгармак, гойберен хатаңы бойнуңа алмак, бу, элбетде, еңил зат дәл. Йөне кәмиллик диен зат нәмахал, киме аңсат дүшендир өйдйәрсиңиз.

* * *

Бир таншым барды. Ол хер бир адамың әхмиетини ондан гөрйән я-да гөрҗек пейдасы боюнча өлчейәрди.

Эмма бир гезек мен кичижик везипели адамың янында онуң өзүни алып баршына гызыкланма билен серетдим: ол онуң билен әбе-җүйҗеди, төверегинде первана болуп пырланярды. Догрымы айтсам, мен иңкән бегендим: «Түвелеме, гөз дегмесин, адам болуп башлапдыр-ов...»

Оңянча-да ол чыбшылдап яныма гелди-де, гулагыма чавуш чакды: «Бейдип отурма! Шол адама көпрәк үнс бер! Ол бизе герек адам. Оны ене аңырсы бир айдан пылан эдара ёлбашчы беллеҗеклер...»

О нерессе шол везипә белленмәкә, бетбагтчылыга учрады: авария дүшүп, хеләк болды. Яңкы таншым оны җайлашмага-да бармады.

* * *

Абрайлы комиссия важып бир дөредиҗилик меселесини ара алып маслахатлашярды. Менем шол комиссияның иң яш членлериниң биридим. Илден өңе дүшүп, бир затлар айдыбермегем гелшиксизди. Бир четде диңләп отырдым.

Комиссияның башлыгы улы тәсирли адамларың бириди. Ол хем чыкып гепледи. Йөне ол әхли гепләнлериң терсине гепледи. Онуң айдып дуран затларының нәдогрудыгы гөз-гөртеледи. Эмма отуранларың бирнәчеси онуң тарапыны чалды. Хатда озалкы гепләнлериң-де кәбири «Сениңки догры!» диййән ялы йылҗыраклашып, отуран ерлеринден гобсунышдылар.

Мен хайран галдым. Булар ялы комиссиялара илкинҗи гезек гатнашянлыгымданмы, нәмеми, хем-ә хайран галярдым, хемем гахарым гелйәрди.

Онянча-да әпет гөврели адам элини галдырды-да,

еринден турды. Бәш минут чемеси гепледи. Иң сонун-дан болса: «Ынха, ёлдаш пыланы пыланыевич, шу себәплере гөрә сизиң яңкы айданларыңызың хеммесини нәдогры хасаплаярын!» дийди-де, еринде отурды.

Комиссияның башлыгы, нәче агыр дүшсе-де, онуң айданлары билен разылашды. Хеммелер хем разылашдылар.

Бу адам Шаҗа Батыровды.

* * *

Хич киме гезек бермән, диңе өзи геплейән адамларың «геп халтасы» кем-кем бошамак билен боляр.

Шейле адамларың бирини билйәрин: ол инди кырк йыл бәри хемме гүррүңчиликде диңе бир айданларыны гайталаяр. Нәтаныш адамларың янында онуң айбы хем ёк: олар оны хезил эдип диңлейәрлер. Эмма ярым асыр бәри тиркешип йөрен адамлар үчин онуң бу гайталамалары өрән агыр дегйәр.

«Гайталамак — билимиң энеси» дийилйән-де болса, ол халыс аша гечеңлигинде өвей энә өврүлйәр.

Шейле адамың адамчылыгы җуда говы боланлыгында, сен оны эллинҗи гезек хем диңләп билйәрсиң. Йөне шонда-да ол адамың гүррүңинден леззет алып дәл-де, садалачлыгындан, өз «кемчилигини» өзүниң дуймаянлыгындан леззет алып, диңе онуң даш гөрнүшине томаша эдйәрсиң.

Бу зейилли адамлар эрбет адамлар дәл. Шонуң үчинем олар өзлери азрак гепләп, или көпрәк диңлемеги башарсалар, улы отурылышыкларың безеги болуп билерлер.

* * *

Окыҗыларың өзлериниң дүрли-дүрли болушлары ялы, оларың авторлара язян хатлары-да дүрли-дүрли боляр. Маңа гелен хатларың биринде шейле дийилйәрди: «Мен өтен агшам сизиң «Таймаз бабаңызы» гайта-гайта окап,

данданлар ука гидипдирин. Сиз дүйшүме гирипсиңиз. Мен йүзүми ашак саллап, тукат отырмышым. «Эй, йигит, нәме бейдип гама батып отырсыңыз?» диййп, сиз менден сораярсыңыз. Мен ягдайымы дүшүндирйәрин, жай гурунжак боляндыгымы, эмма харжымың етмейәндигини айдярын. Сиз: «Хай, мунуң гайгы эдип йөрен задына серет, нәче пул герек болса маңа айт!» диййәрсиңиз. Мен сизден 8000 манат пул сораярын. Сиз болса шол сумманы эртириң өзүнде ибержекдигиңизи айдярсыңыз... Эгер ваданызда вепа бар болса, шол пулы шу адресе ибермегиңизи хайыш эдйәрин...»

Элбетде, нәче гынансам-да, мен оңа дүйшүнде «вада берен» пулумы иберип билмедим. Йөне колхоз башлыгына хат яздым хем-де оңа жай гуруп бермәге көмек этмеклерини хайыш этдим.

* * *

Хамелеон хайсы ере барса, шо ериң реңкине гөрә реңке гирмеги башаряр. Гөк отлугың арасында гөк реңки кабул эдип алса, гуран отларың арасында ене-де деррев сары реңке гирип билйәр. Мунуң шейледигини билмейән адамлар аз-аздыр. Чеховың «Хамелеон» хекаясыны окан адамлар муңа хас хем белетдирлер.

Йөне бир гезек зоолог достум хамелеоның башга бир хәсиети билен мени танышдырды: хамелеон хер ярым сагатдан бир гезек дем аляр.

Хамелеоның бу хәсиети ягдая гөрә дымып билмегиң, шахсы бәхбидиң хатырасына хакыкаты сессиз-үйнсүз пида этмегиң иң айылганч нусгасы болса герек.

* * *

Бахылчылык көпленч халатда диңе асгын билен гүйчлиниң арасында дөрейәр: асгын гүйчлини габаняр.

Зехинли кәрдешлериң арасында бахылчылык болуп билмез. Болайса-да ол вагтлайын хәсиетли дүшүнишмезлигиң, өзүңе артыграк баха кесмегиң гечегчи шемалжыгыдыр.

* * *

Гурплы, пулдар танышларымың бири мени мыхманчылыга чагырды.

Гүррүңимизиң арасына дымышлык дүшенде, ол ики тирсегини-де стола дирәп, гөни мениң гөзлериме серетди:

— Шахыр, саңа бир сораг бермек мүмкинми?

— Ики сораг бер.

— Эгер бир кнопканы басаныңда, адыны тутан задың гашында хәзир болҗак дийселер, сен нәмелери диләрдиң?

Мен онуң бу гарашылмадык сорагына кинаялырак җогап-да берип билҗекдим. Йөне онуң нәме дийҗек боляилыгыны билмек үчин гөнүмел җогап бердим:

— Саглык диләрдим.

— Саглык дилеҗегиңи билйән. Башга нәме диләрдиң?

— Парахатлык диләрдим.

— Оны дилеҗегиңи хем билйән. Йөне пул, байлык бабатында нәме диләрдиң? Нәче машын? Нәче җай? Нәче пул? Меселем, ынха мениң хемме задым ербе-ер. Шонда-да «Ене нәме герек?» дийип сорасалар, бир топар затлары диләп билҗек. Ене ики саны машын дилеҗек. Көшк ялы уллакан үч саны җай дилеҗек... ве башга, башга, башга затлар... Ери, сен нәме дилеҗек?

— Мен... сениң ялы адамларың азрак болмагыны дилеҗек.

Ол шондан бәри мениң билен геплешенок.

* * *

Екечәкликде өз-өзүң билен гүрлешмек, өз үстүнлигиңе азда-кәнде бегенмек айып дәлдир. Эмма икичәкликде бири-бириңи өвүп отурмак өрән гелшиксиздир.

Икичәкликде диңе ойнашлар бир-бирини өвүп билер.

Йөне бейле диймек достуңа болан гуванҗыңы ондан гизләп сакламалыдыгыны аңлатмаяр: гуванҗың дөртден бирини достуңа хабар бер, үч бөлегини ил-гүне пайла.

Ил-гүн сениң гуванҗыңы йүз эссе көпелдип, достуңа элтип берер.

* * *

Тәзе пикирлер, тәзе капыялар, тәзе меңзетмелер... Элбетде, хер бир тәзе зат (хер нененңси кичижик боланлыгында-да) автора аңсат дүшмейәр. Сен олары тапаныңа кануны гуванярсың.

Вагт гечйәр. Бир гөрсең сениң шол тәзе тапындыларың башга шахырларың «сүрүлеринде» мәлешип йөр.

«Огрулык эден утанмаз, үстүне гелен утанар» дийлиши ялы, соңра сен шол гошгуларыңы бир ерде окап бермекчи болсаң, өз тапан тәзе задыңдан өзүң утанярсың. Диңе утаңаның билен оңушса-да болҗак. Окыҗыларың бири тарса еринден туруп: «Шахыр, бу окап дуран затларың хеммеси огурлык!» диер өйдүп горкярсың.

* * *

Хәли-шинди дегшип, бәлчирешип йөрен яш танкытчы достларымың бири өйүмизе мыхманчылыга гелди. Мен она шейле дийдим: «Ханы, ынҗалыклырак отур. Мен хәзир саңа хениз гылы гырылмадык, тәп-тәзеже бир

гошгымы окап берейин. Өзем сөйги хакында!» Ол: «Ока!» дийди. Мен окадым.

...Гелсене! Басымрак гелсене, тотым!
Мен сең йүрежигңе белет ахбетин.
Җогүсирэн болма! Гынама мунча,
Сенем өпүшмеги сөййэң-э менче.

Посаң нэмедигни билйэрмиң, онсоң?
Гел, мен өвредейин билмейэн болсаң.
Өвредейин саңа, бэри гел, бэри, —
Яшажык окувчы дөврүмден бэри,

Хава, хут чагалык гүнлемден бейлэк,
Посаның угрунда кэн болдум хелэк.
Гызлар гелйэндирлер мекдепден чыкып.
Менем дурандырын гапыда букуп.

Бир гыз чыкар вели — өпердим шапба.
Ёкды өпүшмэге мең ялы өкде...

Танкытчы достум аграс йылгырды-да шейле дийди: «Мунуң ялы сувжук затлар нэмэ герек?» Соңра болса мениң өйкелемегимден чекинйэн ялы, сыпайычылык билен сөзүниң үстүни долдурды: «Сен эййэм таналян шахыр. Язян затларыңы тутуш ил окап йөр. Шейле-де болса сен махал-махал шейле гошгулары язайярсың. Бейле дийсем, гөвнүңе хич зат гетирме. Йөне мунуң ялы сувжук затлары язмажак бол. Бу зейилли гошгулар хич киме герек дэл!»

Берен маслахаты үчин оңа миннетдарлык билдирдим. Чай ичдик. Нахар ийдик.

Онуң хич киме герек дэл диййэн гошгусының бейик венгер шахыры Шандор Петефиниң гошгусыдыгыны вели айтмадым.

* * *

Кими я-да нэмэни сөйсең-де, шол сөййэн задыңа миземез ынанжың болмалы. Сөйги ынанч дөредйэр, ынанч хем сөйгини тербиелейэр.

Совет шахырларындан мениң сөййәнлерим өрән кән. Эмма сөймек билен сөйүп тагзым этмегиң арасында эсли тапавут бар.

Мен А. Твардовскини хем-де Р. Гамзатовы шол баш өлчег боюнча сөййәрин: сөййәрин хем-де тагзым эдйәрин.

Мениң бу ынамымың ыранмагы үчин хер хили эсаслар габат гелипди. Кән адамлар Твардовскиниң тагзым эдилйән шахырларың хатарына гирмейәндигини, гошгуларының көнечилдигини мысаллар билен субут этдилер. Хас окумыш, хас эржел бири билен узак вагтың довамында хат алышмак аркалы-да жедел эдипдим. (Онуң билен алшан хатларым архивимде сакланяр). Ол Твардовскиниң өз дөврүни тамамландыгыны, улы гелжегиниң ёкдугыны өзүче делиллендирйәрди.

Р. Гамзатовың өз-өзүни гайталаяндыгы, озал кән гезек айдылан пикирлериң йыгындысыдыгы, еңлесдиги, онуң диңе вагтлайын «модалыдыгы» барада-да кән жеделлериң шаяды болдум. Эмма бу пикирлериң хич хайсы мениң ынамыма тәсир эдип билмеди. Мен бу шахырлары диңе поэзиямызың дәл-де, тутуш рухы дурмушымызың улы хадысалары хасаплаярын. Хадыса болса хәли-шинди гайталанмаяр: онуң гайталанмагы үчин хер сапар узак-узак йыллар герек.

Твардовскини ер ялы акыллы-садалыгы үчин сөййәрин.

Гамзатовы деря ялы акыллы-дәлилиги үчин сөййәрин.

* * *

«Пылан шахырың әхеңи боюнча», «Пылан шахырдан» (ягны С. Маршакдан, М. Светловдан, Я. Смеляковдан...) диен ялы өйкүнме я-да терҗиме хәсиетли гошгулары дөретмәге, элбетде, хер бир шахырың хукугы бардыр. Йөне шейле хукукдан хыянатчылыклы пейдаланмак гадагандыр.

Маршакдан, Смеляковдан... диймек үчин, илки билен, шахырың мораль хукугы болмалыдыр. О зейилли гошгулар сениң өмүрбойы йүрегиңде берч алып дуран, чыкмага вагт, мүмкинчилик тапман дуран ой-пикирлериңи дашыңа чыкармак үчин делил хөкмүнде хызмат этмелидир. Шол гошгуларың хайсы-да болса белли бир тарапыны, ягны өз дөредиҗилик я-да дурмуш тәҗрибәңе айратын якын хем-де эзиз тарапыны хас гүйчлендирип билҗегиңе, оны өз халкың сөйгүли эсерине, тәзе бир байлыгына өврүп билҗегиңе азда-кәнде гөзүң етен махалында — диңе шейле халатда шол хукукдан пейдаланмак болар.

Башгача айтсак, шейле өйкүнмелер я-да терҗимелер сениң пикир, зехин гарыплыгыңдан дәл-де, оларың болчулыгындан эмеле гелйән өнүмлер болмалыдыр.

* * *

Хич көңүл шатлыгы чыкмаз.
Бир көңүл йыкмаян әрден.

Бейик Магтымгулының бу сетирлерине кәбир адамлар шейлерәк дүшүнйәрлер: «Адамың гөвнүни йыкмаян адамдан гөвнүңе шатлык бериҗи хич зат чыкмаз».

Бу сетирлериң манысы болса дүйбүнден онуң терсинедир: «Өз гөвнүңи йыкмасаң, илиң гөвнүни алып билмерсиң!»

* * *

В. Маяковский бирмахал «шахырлары арассаламак» («чистка поэтов») диен бир чәре гечирипдир. Ол чәрәниң максады эрбет шахырлары белли бир вагтлык я-да мыдамалык гошгы язмакдан махрум этмекден ыбарат экени. «Пылан айда, пылан гүнде, пыланча сагатда Политехники музейиң Улы аудиториясында Маяковский

шахырлары арассалаяр» диен афишалар Москваның көчелеринде пейда болупдыр.

Музейиң Улы аудиториясында шейле бир мәреке йыгнаныпдыр, хатда А. Луначарскиниң окаян мешхур лекцияларына-да шу махала ченли шонча көп адам үйшмән экени. Адамлар залың отургычларында ер тапман, аралыкдакы бош ерлерде айбогдашларыны гуруп отурыпдырлар.

В. Маяковский шахырлары элипбий тертиби боюнча сахна чыкарып, гошгы окадып, арассалап башлапдыр:

— Саңа үч йыллап язмак гадаган...

Сана бир йыллап язмак гадаган.

— Саңа бәш йыллап гадаган.

— Саңа өмрүң өтйәнчә язмак гадаган...

Маяковскиниң теклиплерини көпчүлик голдапдыр. Меселе сеслериң көплүги билен чөзүлипдир.

Шейле «арассалайышлар» шу гүнлер хем махал-махал герек болса герек.

* * *

Бир яш шахыр шейле дийди: «Башга шахырларың китапларыны көп окамак мениң гошгуларыма зыян етирйәр: мен оларың тәсирине дүшйәрин-де, шондан чыкып билемок».

Ёк, бу бейле дәлдир. Диңе аз окаян адамлар тәсире дүшерлер хем-де шондан чыкып билмезлер.

Бейле яш шахырларын ховсаласы маңа дүшнүкли. Олар Гарсиа Лорканы окап ики гошгы, Тряпкини окап — дөрт гошгы, Рилькэни окап секиз гошгы язярлар.

Йөне олар хем-ә шол шахырлары окасалар, онуң дашындан-да түркмен, рус, дүнйә эдебиятының иң аҗайып эсерлерини гайтадан хетжикләп, шондан соң бир гошгы язсалар онда олар хич хайсысының тәсирине дүшмезлер.

Бу адаты дурмушда-да шейледир. Дүнйәниң гөзел шәхерлериниң диңе екежесини гөрен адам, диңе екеже шәхерлик гүррүң эдип билер. Йүзлерчесини гөрен адам — йүз эссе байдыр.

* * *

Сөйгүли шахырларың гошгуларындан эпиграф алыняр. Кәтелер вели шол эпиграфы оканындан соң, онуң ашагындакы гошгыны окасың гелмейәр. Себәби эпиграф гошгыны ачяр. Эмма бу онуң терсине болмалыдыр: гошгы эпиграфы ачмалыдыр.

* * *

Яш йигитдим. Таллин шәхерине Крейцвальдың юбилейине мыхманчылыга барыпдым. Мыхманханада ерлешдирдилер. Бир кәсе кофе ичейин дийип, буфете тарап уградым. Мыхманхананың фойесинде отуран сакгал-мурты өсгүн, кичирәжик адам ызымдан гыгырды: «Чилимиңиз ёкмы?» Мен чилим узатдым.

Гүнортанлар шо коридордан гечип баряркам ол ене-де өңки еринде отуран экени. Ене-де чилим сорады.

Агшамара ол ене-де коридорың угрунда габат гелди: «Багышлаң, мен сизи иризәйдимем өйдйән. Ене-де бир чилим бериң!» Мен: «Гел, бир гап чилими башы билен багышлап, мунуң азабындан дынайын» дийдим-де, ужы гәдилен тутуш бир габы онуң элине тутдурдым.

Эртеси агшам Крейцвальдың юбилей дабарасы башланды. Эсасы доклад гутарды. Илкинжи сөзи юрдумызың улы шахыры, мешхур «Гренаданың» авторы Михаил Светлова бердилер. Ол геплән башлады. Мен аңк болуп галдым. Гөзлериме ынанмадым. Бу шол менден чилим сораян адамды.

* * *

Галамдаш ёлдашларымың бири поэмаларымда, гошгуларымда габат гелйән кәбир кичиҗик роваятлар хакында шейле дийди: «Озал эшиден болсам, шол роваятлары, вах, мен гошга гечирердим!»

Мен йылгырдым. Җогап бермедим. Йөне җогап берәен болсам, шейле диймелидим: «Оларың көпүси көне роваят дәл: өзүм ойлап тапдым».

Догруданам, роваятлары, накыллары дөредйән — халк. Бизем халкың векили. Диймек, олары дөретмәге бизиң хем хукугымыз бар.

* * *

Кәте кәбир улы шахырлары вагыз-несихат, дидактик әхеңли гошгулары язянлыгы үчин язгарярлар. Эмма улы шахырларың бирнәчеси өмрүниң белли бир этапларында шейле гошгулары язмакдан сакланайын дийсе-де сакланып билмез. Бейле гошгулар көпленч халатда диңе гошгы язмак кейпҗагазындан дәл-де, хас улурак зерурлыкдан гелип чыкяр.

Бу зерурлык Магтымгулы, Молланепес, Новайы, Рудаки, Сагды, Хайям ялы Гүндогарың бейик шахырлары хакында айтманымызда-да, Пушкин, Гейне, Шиллер, Гете, Петефи ялы бейик шахырлары хем (Европа поэзиясына дидактика махсус болмаса-да!) шейле хәсиетли гошгулара йүзленмәге меҗбур эдипдир.

Пушкиниң «Ядыгәрлик», Молланепесиң «Нер гезгин» ялы вагыз-несигат хәсиетли гошгулары ол шахырларың дөредиҗилигиниң тәҗидир. Олары шоларсыз гөз өңүне гетирмек мүмкин дәл.

* * *

Сөйги лирикасы хакында «аграс гошгы» я-да «еңлес гошгы» диен дүшүнҗелери йыгы-йыгы уланып башладык.

Бу меселеде өрән сересаплылык герекдир. Сөйги темасыны хер шахырың өз ишлейши бар. Пушкин ве Лермонтов, Магтымгулы ве Молланепес, Кемине ве Сейди, Новайы ве Хайям, Сейитлиев ве Гамзатов...

Бу шахырларың атларыны агзанында, эййәм олардан бирнәче сетирлер ядыңа дүшйәр.

ПУШКИН: «Аяҗыкларыңыз, вах, аяҗыкларыңыз...»
МАГТЫМГУЛЫ: «Ышк дагын ассалар гөгүң бойнундан,
Гөк титрейип, чеке билмез бу дерди...»
МОЛЛАНЕПЕС: «Дийдим: «Бу не асалдыр?»...
«Шербетли тилим» дийди».
КЕМИНЕ: «Эленен ак чәге болсун ойнагың,
Гысымлап гышарсам, гыз мәмелериң».
СЕЙДИ: «Герек болса, Хатыҗаның үстүнде,
Бөҗит билиң, ләш үстүне ләш гидер».
НОВАЙЫ: «Эй, Новайы, гаррадым дийп, ышкыңны терк этмегин,
Гурт хер чен гарраса-да, бир гүн чапар мал үстүне».
ХАЙЯМ: «Бир ярың ышкында янмаса йүрек,
О хили йүреге «вай!» диймек герек».
ГАРА СЕЙИТЛИЕВ: «Гүлабың гаймагы додагың сениң».
РАСУЛ ГАМЗАТОВ: «Мен орта яшыма еген-де болсам,
Гөзүм гамашдыряр гызлаң җемалы».

Шейле гошгулара эсасланып, бу шахырларың бирини «аграс», ене бирини «еңлес» категориялара бөлүп болмаз. Хер шахыра, хер бир гошга индвидуал чемелешилмелидир.

* * *

«Хайсы газете, хайсы журнала, хайсы гошгулар йыгындысына серетсең — сөйги, сөйги, сөйги. Бейлеки темалардан язмак герек...» диййәрис.

Хайсы -да болса бир теманы башга бир тема гаршы гоймагымыз нәдогры болса герек. Бир усса дутар ясамага өкде болса, оны араба ясамаянлыгы, башга бир усса араба ясамага өкде болса, оны дутар ясамаянлыгы үчин айыпламак, мегерем, дөредижилик принциплерине терсдир.

Сөйги темасыны чәклендирмек хакында хич хили гүррүң болуп билмез. Гүррүң боланда-да, оны диңе өз хасабына — говшак ишленилишиниң хасабына чәклендирмек болар.

* * *

Арада бир достум дүнйәде говы адамлара гаранында эрбет адамларың көпдүгини субут этжек болды. Мен хем эрбетлере гаранында говы адамларың көпдүгини субут этжек болдум.

Жеделимиз узага чекди. Эмма икимиз хем өз пикиримизде галдык.

Достумың пикириниң гелжекде үйтгежегини я-да үйтгемежегини айдып билжек дәл. Мениң пикирим вели хемише үйтгевсизлигине галар. Адамзадың аглаба көпчүлиги говы адамлардан ыбаратдыр.

* * *

ГАЧГЫНЫМ КӨПЛҮКДИР, ГӨЗЛЕГИМ ХЫЛВАТ

Магтымгулы ялы ат йүрекли, шир гайратлы адама шейле сөзлери дийдирмек үчин дөврүң нәхили айылганч болмалыдыгына акыл етирмек кын дәл. Көплүкден гачып, чолалык гөзләп йөрен эгирди гөз өңүне гетирип гөрүң. Бейле эгирт диңе аша чыкгынсыз ягдая дүшенде шейле сөзлери дийип билер.

* * *

Талантлы адам яндан бөкҗек боланда (йыкылаймак ховпы бар болса!), онуң аякларының ашагына көпри болмага тайяр адамлар, нәхили кәрдәки адамлар болсалар-да, олар хем талантлыдырлар.

* * *

«Өз достуңа вепадар болмалы!» Биз шу манынадакы сөзлери хәли-шинди эшидйәрис. Доста вепалылык — адамың иң белент сыпатларының бири. Дост достуның хатырасына өзүни иң агыр җепалара, хатда өлүме-де сезевар эдип билер.

Йөне кәбир халатларда медалың дүзүв тарапына гызыгып, арка тарапыны ятдан чыкаряс: Достуң ким? Сен нәмәниң хатырасына өзүңи агыр сынаглара сезевар этмели? Достуң хак ишиниң хатырасынамы? Я-да нәхак ишиниң-де хатырасынамы?

Шу соваллара җогап беренимизден соң, достумыза вепадарлыгымызың чын бахасыны аныклап билерис. Себәби доста вепадарлык — ил-гүнүмизе вепадарлыкдыр. Дост бәхбиди үчин берйән пидаларымыз ил-гүнүң бәхбидине чапраз гелсе — бейле вепадарлыгың бахасыны гара шайы билен өлчемек болар.

* * *

Улы шахсыет овунҗак затларда-да өзүниң улулыгыны гөркезйәр.

Бир гезек Гара Сейитлиев билен Бакуда боланымызда, мыхманхананың печлери вагтлайынча ишлемейән экени. Гиже өрән совук болды. Хер хайсымыз отагың бир тарапында еке гат одеялың ашагында оялы-укулы чугутдырып ятырдык. Ярыгиже чемеси Гара Сейитлиев

ювашлык билен ериңден турды-да, мениң үстүме пальтосыны япды. Мен дуйсам-да дуймазлыга салдым. Шобада-да гузы ялы уклапдырын.

Ол эртеси ир билен Языжылар Союзына, Самат Вургунын янына бармалыды. Мениң болса бош гүнүмди: нәче ятсаң ятмалыды. Ол эмай билен пальтосыны алып, онуң дерегине одеялыны үстүме атды-да, дараклыгына басып чыкып гитди...

Соң бир гезек башга бир мыхманханада, башга бир кәрдешим билен совук гиҗелериң бирини гечирмели болдук. Печи дүзүвди, йөне ичинде от янмаяндыгы үчин печь бизден бетер, биз печден бетер гагшаярдык. Одеялың ашагындан ёлдашымың сеси гелди: «Сен бир яш оглан. Үшәп дурасың ёк. Одеялың бирини биз ялы яшулының үстүне оклап гойберерлер ахбетин!» Мен деррев турдум-да одеялымың иң говусыны онуң үстүне япдым.

Догруданам, мен үшемедим. Йөне онуң сөзлери мени азда-кәнде үшетди.

* * *

«Биз языжылар...» «Биз шахырлар...» диййәрис. Кәте болса бейик адамларың атларыны тутуп: «Берди Кербабаев икимиз гурултайда отыркак...» я-да «Расул Гамзатов, Кайсын Кулыев үчимиз нахар иенимизде...» дийип язярыс.

«Биз языжылар», «Биз шахырлар» диймеклик өз хакыкы языжыдыгыңы, хакыкы шахырдыгыңы өз дилиң билен өзүң ыкрар этмеклиге барабардыр.

Бейик адамларың атларыны агзап: «Пылан икимиз...», «Пылан, пылан үчимиз...» диймеклик өзүңи өз эмриң билен шол адамларың дециндe гоймаклыкдыр.

Бейле диймек гадаган болмаса-да, иң болманында, өрән гелшиксиздир.

* * *

«Өзүңи сүйт сайгын, достуңы гаймак» диен пәхим бар. Эмма кәбир адамлар өзлерини гаймак сайып, достларыны сүйт хасаплаярлар... Сув хасаплаян вагтлары-да сейрек дәл.

Бу оларың өз ата-бабаларының пәхимине и к и г е з е к к а с т этмеги ялы бир затдыр.

* * *

Ата Говшудовы җайламага барярдык. Табыдың ызындакы мәреке эдил ер сүйшен ялыды: оңи университетиң көне җайының янында, ызы хәзирки «Ватан» кинотеатрының дециндеди.

Совет Гошуның хатарындан яңы демобилизленен йылларымды. Бирнәче яш шахыр болуп, узын хатарың бир гырасындан йүзүмизи ашак салып барярдык. Бейле улы адамың өлүмини илкинҗи гезек гөршүмди. Аякларым зордан әдилйәрди. Ёлуң ики гырасында үйшен мәреке Биринҗи май көчесини узын коридора меңзедйәрди. Биз хем шол коридорың ичи билен Көшиниң деңине етип барярдык.

Ёлуң саг гырасында бир гарыҗа аял хасасына сөенип дурды. Деңине етенимизде, ол гапдалында дуран аяла йүзленди:

— Ай, җаным, кими алып барярлар? Ким ёгалыпдыр?

— Шахыр ёгалыпдыр диййәрлер, шахыр. Хайсы шахырдыгыны мениң өзүмем билемок.

Гарыҗа аял ики элини якасына етирди:

— Эй, худай җан, тоба, өзүң деп эт. Хий, шахырам ёгалар огшя?

Бу сөзлер хеммәмизи аңк эдип гойды.

... Гарыҗа аялың бу сөзлерини эшиденимде башга бир гарыҗа аял ядыма дүшди.

Уруш дөврүди. Теҗенде Амансолтан эҗе диен сегсен

яшлы бир гоңшымыз барды. Мен махал-махал оларың меллегини оташардым. Агшамларына болса онуң агтыклары билен чай-нахар эдинйәрдик.

Амансолтан эҗе хер нахардан соң узындан-узын төвир санаярды. «Хачан гутарарка?» дийип, шол гарашып отурмалыды. Мен бир гезек ондан: «Амансолтан эҗе, иллер-ә төвир галдыранда деррев санашдырып гутарайяр. Сен нәме үчин бейле узын санаяң?» дийип сорадым.

— Вах, оглум нәсини айдярсың! — дийди-де, Амансолтан эҗе улудан дем алды, — мениң гөрен гүнүми гөрен болсалар, — ёк, ёг-ей, гөрмәнлери говы, индем гөрмесинлер, олар төвирн меңкиденем узын санардылар. Мениң гөрмедик гүнүм галдымы, балам? Дерек ялы бәш доганымы йитирдим, чынар ялы үч уямы йитирдим. Алма ялы үч баламы гидердим. Кырк яшына-да етмәнкә оларың шатут ялы атасыны алдырдым. Ынха индем бу залым урушда экиз баламы алдырып, бозлап галдым. Мен шоларың хеммесиниң адыны тутуп, дегсин эдйән, балам..

Амансолтан эҗәниң богазы долды:

— Онсоңам, көшегим, олардан башга-да өтен-гечәнлеримизиң хеммесиниң адыны еке-еке санаян. Әхли яшызадаларың хем атларыны тутуп, алнына барсын эдйән...

Амансолтан эҗе өрән мерт аялды. Шейле-де болса, ол бозулды: аңырсына бакып, үч гезек гөзлерини сүпүрди. Мен ерликсиз сораг берип, оны ынҗыданыма гынандым. Йөне чагалык билесигелиҗилигиниң җылавы бармы нәме! Амансолтан эҗе азда-кәнде өзүни дүрсәнинден соң оңа ене-де бир сораг бересим гелди. Бу сорагы бермәге мени межбур эден зат шо гүнлерде Магтымгулының гошгулары билен җуда гызыкланяндыгымызды. Онуң латын элипбийинде чыкан кичиҗик китапчасындакы гошгуларыны дең-душлар болуп, ятдан айдар йөрердик. Өрән көп гайталаяндыгымыз үчин, ол гошгуларың көпүсини Амансолтан эҗе-де ятдан билйәрди.

— Амансолтан эже! — дийип, мен онуң өчүгсирәк болса-да, овадан уллакан гөзлерине серетдим, — ынха сен яңы төвир галдыраныңда хемме өтен-геченлериң, яг-шызадаларың атларыны санаян дийдиң. Сен шоларың арасында Магтымгулы шахырың адыны хем агзаярмың?

Амансолтан эже уллакан гөзлерини тегеледи-де, бир-хили алжырады. Бирденем өзүни дүрседи-де, перт жо-гап берди:

— Магтымгулың адыны агзамак шу махала ченли хакыдама-да гелмәндир. Арамызда гезип йөрмүкән өй-дүпдирин... Өлмедик ялы. Өлмежек ялы.

Бу чала сават гаррыларың үч агыз сөзде шахырың хамырмаясыны кесгитләп билши мени шу гүнлерем тол-гундыряр.

* * *

Конкурс гечди.

Бирине уллакан байрак бердилер. Халк шейле дий-ди: «Кичирәк болса-да боларды. Өтерәк гечипдирлер!»

Ене бирине кичирәк байрак берилди. Халк шейле дийди: «Улурак болса-да боларды. Бәррәкден гайдып-дырлар!»

Ынсан үчин иң уллакан байрак шуларың икинжиси-дир.

* * *

Мен хениз гара бурчуң өсүп отурышыны гөрмәнкәм, оны-да өз гызыл бурчумыз ялы кичижик «өсүмликдир» өйдердим. Сирияда гезип йөркәк, үлже агачлары ялы гиден бир токайлыга габат гелдик. Сорашып гөрсек, олар гара бурч агачлары экени.

Дурмушда-да кәте шейле боляр. Кичижикдир өйдүп

йөрен адамың, кәте хас якындан танышярсың вели, уллакан адам болуп чыкяр.

Бейлелигине-де болуп билйәр.

* * *

Авторың өзи өз эсерлериниң танкытчысы болмалы.

Шу манылакы сөзлер газет-журналларың сахыпаларында көп гайталаняр. Бу барыпятан хакыкатдыр.

Йөне өз эсериниң танкытчысы дережесине гөтерилмек хер бир автора башартмаяр. Шол себәпли-де дөредиҗи адам үчин дашкы танкыдың әхмиети җуда улудыр. Танкыт хер бир дөредиҗиниң өзүне болан җогапкәрчилигини артдыряр, ойланмага мейбур эдйәр, якымлы--якымсыз хорлаяр, дүзгүне саляр.

«Дүйә хайт диймек — медет» диен бир сөз бар. «Хайт!» дийилсе, патанаклап барян дүелер-де дабанларының ашагына середйәрлер, әдимлерини сагдынлашдыряpлар.

Йөне «хайт!» диймели дийилсе, аша гечибермек пейда этмез. Бирмахал Гарагумуң ичи билен Теҗене гөченимизде бизе хырсыз бир кервенбашы габат гелди. Ол герекли еринде-де, герекмез еринде-де «Хайт!» дийип, гыкылыклап барярды. Дүелер соңабака онуң сөзүне питива-да этмедилер.

Танкыт хем «Хайт!» диймекдир. Йөне ол команда хөкмүнде дәл-де, «Әгә бол!» манысында юмшаклык билен айдылмалыдыр.

* * *

Тәзе газет. Ики гошгы. Хемме зады ербе-ер ялы. окап чыкярсың, өзүне чекмейәр, ынандырмаяр. Диңе ынандырмазлыгы-да дәл, бирхили якымсыз тәсир дөредйәр.

Нәме үчин бейлекә?

Биринжисинде — аграс әхенде айдылмалы зат дегишме әхенинде айдылыпдыр.

Икинжисинде — дегишме әхенинде айдылмалы зат аграс әхенде берлипдир.

Диймек, гошгуларың ритми оларың темасына махсус дәл.

Хас дүшнүкли болсун үчин өз тежрибәмден бир мысал алмакчы. Мегерем, бу мысал башлангыч шахырлар үчин «гөркезме эсбап» хөкмүнде көмек эдер.

«Таймаз баба» поэмасыны мен илкибашда шейле ритмли сетирлер билен башлапдым:

Айлансаң-да йүзләп-йүзләп обаны,
Тапаймарсың Таймаз кимин бабаны.
Онуң гапдалында эпсең дызыңы,
Аңсат-аңсат куйсемерсиң ызыңы.

Бу сетирлер мениң маңзыма батмады. Нәмеси етмейәркә? Капыялары-да саз. Богунлары-да дүзүв. Пикирлери-де догры. Эмма бир еринде галплык бар. Өзүне чекмейәр, тәсир дөретмейәр.

Бир гүн Ашгабадың байырларында гезеленч эдип йөркәм шейле сетирлер өз-өзүнден агзыма гелди:

Айлансаң-да оба-оба,
Таймаз ялы бәлчик баба
Тапаймарсың, тапаймарсың.
Бир отурсаң, гапдалындан
Аңсат-аңсат гопаймарсың.

Өйүмизе ылгадым. Поэманың ызы шаглап гитди. Инди хемме зат дүшнүклиди: эсериң мазмунына кыбап ритмини тапмак герек экени.

* * *

Хер бир хош сөзи ерине дүшүрип, башарып айдып билмегиң уллакан әхмиети бар. Шейдилсе кән-кән адамларың саглыгыны горап болжак.

Хош сөз сатылян зат дәл: оны зерур еринде гысганман пайламак герек.

* * *

Эсерлериңи гысгалтмагы башармак эдебиятда эсасы затларың биримикән өйдйән. Олары голязма гөрнүшинде-де, машынкадан чыканындан соң хем рехимсиз «кесмеги» башармалы.

Бу өрән агыр зат. Мен оны өз тежрибәмде-де көп сапар сынап гөрдүм: «Ата ве огул» поэмасыны гутардым эденимден соң, онуң секиз йүз сетирини бир зарбада кесдим. «Аял багшы» поэмасы «Совет эдебияты» журналында чап боланындан соң (китаба гиризмек үчин) онуң бәш йүз сетирини пеже ташладым. Кәбир ёлдашларым оңа гынандылар. Элбетде, мениң өзүм оларданам бетер гынандым.

Йөне шейтмек жуда герекди. Эсериң сагдынлыгының, композициясының хатырасы шоны талап эдйәрди.

* * *

Зехинли кәрдешине гуванмак зехинли адам үчин рухы зерурьетдир.

Зехинсиз адам үчин бу өрән агыр йүкдүр: кәрдешиниң зехини оңа рухы жепа берер.

* * *

Өсүмликлериң өсүш довамында «21 гүн» диен ажайып бир пурсат бар. Агрономлар оңа «агроспринт» диййәрлер. Өсүмликлер шол пурсата ченли жуда хаяллык билен өсйәр. Шол пурсат башланаиындан бейләк оларың өсүши бирден чалтлашяр.

Яш дөредижиниң хем өсүш этапында өзүниң «21-и» болуп билер: шол башлапан бадына онуң хем дөредижи-

лик өсүши чалтлашяр, бирден кәмиллешйәр. Ёгса-да тогтаяр.

* * *

Поэзияның терҗимесинден гүррүң ачылса, кәбир халатда, гүррүңиң соңы Расул Гамзатовың гошгуларына сырыгяр: «Онуң өз дилиндәки гошгулары терҗимесиче ёкмуш...» «Олары терҗимечилер өзлериче тәзеден ишлейәрлер...»

Мен муңа ынанмаярын.

Терҗиме сунгатында азда-кәнде теҗрибәм боланы үчин, мениң бу меселеде өз ынанҗым бар. Терҗимечи хайсы-да болса бир говшак шахырың бәш гошгусыны, айны болмаса, он, йигрими гошгусыны өңкүлигинден хас гүйчлендирип билер. Йөне ол тутуш шахыры (онда-да Расул Гамзатов ялы шахыры) хич хачан дөредип билмез.

* * *

Александр Блокда шейле сөзлер бар: «Языҗының иң ахыркы хем-де еке-тәк догры кесгитлейҗиси — көпчүлигиң сесидир, окыҗының сатын алып, үйтгедип болмаҗак пикиридир».

Бу сөзлере дүшүндириш бермекден сакланярын: накыл ялы айдылыпдыр.

Накыла дүшүндириш берилмейәр.

* * *

Шахыр өз пикирлерини гошгы билен беян эдйәр.

Йөне хемме пикирлери (олар нәхили аҗайып боланлыгында-да) капыя салып йөрмегиң хаҗаты ёк. Эмма кәбир шахырларымыз (хатда уссат шахырларымыз хем)

башга жанрда язылса хас оңат болжак затлары гошгы сетирлерине гечирйәрлер.

Бу — поэзияны хем-де өз уссатлыгыңы зорламакдыр. Зорлук болса сагдынлыгың, тебигылыгың душманыдыр.

* * *

Шахырың кәмиллик ёлуны үч басганчага бөлүпдирлер. Шахыр биринжи басганчакда сада язяр. Икинжиде — чылшырымлы. Үчүнжиде — ене-де сада.

Көп гошгучылар биринжи басганчакдан, ягны «җөги садалыкдан» ёкарык гечип биленоклар.

Үчүнжи басганчак — хеммелер үчин дүшүкли ёкары садалыгың басганчагы. Ол басганчак биринжи, икинжи этапларының сапакларыны-да өзүнде җемлейәр. Шахырың шол басганчага етйәнчә чекйән азабыны «үч өлүп, үч дирилмек» билен деңешдирсе болар. Александр Твардовскиниң дөредиҗилиги шонуң иң улы мысалыдыр.

Йөне икинжи басганчакда хем үстүнлик газаныл билйән шахырлара габат гелинйәр: Пастернак, Заболоцкий ве башгалар. Олар өвлериниң әгирт таланты аркалы чылшырымлы поэзияның ичиндәки әхли мүмкинчиликлери уланып, оны окыҗылар көпчүлигиниң эп-эсли бөлеги үчин улы поэзия өврүп билипдирлер. Йөне шолар хем хеммелере дүшүкли, сада поэзияның арзувында болупдырлар: онуң тәзе мүмкинчиликлерини гөзләпдирлер.

* * *

Бир гүррүңчиликде Лев Толстойың «Уруш ве парахатчылык» романындан гүррүң чыкды. Иркирәк дөврүрди. Мен Толстойың шол романыны-да, бейлеки бирнәче эсерлерини-де хениз окап етишмәндигими айтдым. Бирден языҗы Александр Иванович Аборский зөвве ериндeн галды:

— Сен хәзир дүнйәде иң багтлы адамларың бири.
— Нәме үчин?
— Сениң иң аҗайып гүнлериң энтек өңүнде.

Языҗының сөзлери догры болуп чыкды. Шо гүнден башлап мениң дурмушымда иң аҗайып гүнлер башланды: мен илки билен онуң хекаяларыны, повестлерини, онсоңам «Уруш ве парахатчылыгыны» окадым. Соңра озал окасам-да оңлы дүшүнмедик романларымы — «Анна Каренинаны», «Дирилиши» гайтадан окадым.

Онсоң ишдәм шейле бир ачылды вели, дүнйәде Толстойдан башга языҗы бардыр хем өйтмедим: онуң эдебият хакындакы трактатларыны, педагогики эсерлерини окап чыкдым. Ишдәм хас-да бетер ачылды: ики томлук гүнделигини бир демимде ювутдым.

Гепиң гысгасы, алты айың довамында Толстойдан башга не-хә ишим болды, не-де пикирим. Гошгы язмак ядымдан чыкды. Чагаларым ярым ач, ярым яланач пул сорап гыгырышып башланларында өзүме гелипдирин.

Элбетде, чагаларымы аз-кем хорладым. Эмма дүнйәниң иң улы байлыгының бир бөлеҗиги бейниме сиңди.

Шейтмек өрән зерур болупды. Багышлаң, чагаларым!

* * *

Шахырлар Гара Сейитлиев, Гурбанназар Эзизов, Халыл Кулыев... бизиң өйүмизде тәзе гошгуларыны окашып отырдылар. Яш шахырларымызың ене-де бири гапыдан гирди. Гошгулары эсли салым үнс билен диңледи-де, өзи-де гошгы окамага ислег билдирди.

Окан гошгуларының хич хили тәсир дөретмедигини аңдымы, нәтдими, ол нәгилелик билен йүзүмизе серетди:

— Вах, менем сизиң окайшыңыз ялы окап билйән болсадым, онда мениң гошгуларым хем оңат болуп гөрнерди. Арман, мен өз гошгуларымы сизиң окайшыңыз ялы окап билемок.

Гара Сейитлиев биргеңси йылгырды-да, онуң ики саны гошгусыны элинден гарбап алды. Ики-үч сапар ичинден окап чыкды. Соңра болса өзүне махсус овадан, овазлы сеси билен уссатларча окап берди. Эмма гошгулар өңкүсиче-де тәсир дөретмеди. Гайта говы окалдыгыча, гөйә рентген аппаратына тутулян ялы, оларың кемчиликлери хас ялаңачланып гөрүнйәрди.

Эрбет гошгулары хенизем эрбет окайыш халас эдйәр.

* * *

Университетде гайыбана окаярдык. Мугаллымларың көпүси мениң яш шахыр, яш танкытчы дең-душларымды. Олар окувы гутарып, шо ерде-де мугаллым болуп галыпдылар.

Элбетде, мугаллым — мугаллым, студентем студент ялы болмалы. Йөне шонда-да бирек-бирек билен дегишмек эдәхедимиз галанокды... Шол яш достларымдан бири сапага гирди. Келлесини-де галдырман конспектини окап башлады. Сапагың арасында бир иш боюнча оны дашарык чагырдылар. Мен онуң конспектини какып алдым-да партамда гизледим.

Ол доланып гелди. Конспектини гөзледи. Тапмады. Менден етендигини аңып, хем-ә йылгырярды, хемем гахарланярды... Конспектсиз геплеҗек болды, болмады. Алҗырады. Мен дөзмедим-де, конспектини узатдым..

Шондан соң ол юваш-ювашдан конспектсиз геплемәге-де эндик этди. Үч ай гечди: ол шо гүнки «гараголлыгым» үчин маңа миннетдарлык билдирди.

Җай еринде адамыны (хатда достуңы-да) енилҗек утандырмагың онуң гелҗеги үчин улы пейдасы бар.

* * *

Түркменлерде өзгәниң өйүне гапыны какып гирмек медениети болмандыр диййәрлер. Ёк, бу бейле дәл.

Он-он бир яшлы чагадым. Какам мени обамызың иң дана, салыхатлы яшулусы Гуванҗалы агалара Эпендиниң китабыны алып гелмәге иберипди. Мен ачык дуран гапыдан зомпа ичерик гирдим-де, салам бердим: «Какам Эпендиниң китабыны берсин дийди».

Гуванҗалы ага аркайынлык билен китапларың арасындан бирини согурды-да, элиме узатды: «Ынха Эпендиниң китабы! Ынха, бу-де Эпендиниң шарпыгы!»

Ол шей дийди-де, гулагымың дүйбүне ядымдан чыкмаҗак бир шапбады елмеди: «Индиден бейләк өе гелениңде бәш әдим аңырдан үсгүрип, ардынҗырап гелгин. Адам оглуның гапысындан гирениңде ардынҗыраман бараның соңы болсун!»

Шодур-шодур, бу сөзлер мениң үчин пент болды. Бириниң өйүне бараньмда, бәш әдим-ә дәл, он әдим аңырдан асгырынып бармагы эндик эдиндим.

Догруданам, түркмениң бу асыллы дәби гапыны какып гирмек медениетинден бирҗик-де песде дәл.

Йөне кәбир адамлар бу дәбе эермейәрлер-де, япык я-да ачык дуран гапыдан сессиз-үйнсүз зомпулдап гирйәрлер. Шонда хер гезек Гуванҗалы аганың шарпыгы ядыма дүшйәр. Йөне хенизе ченли-хә сакланып билйәрин.

* * *

Бизиң төверегимизиң иң яшулы, иң абрайлы бир адамсының кыркыны беллейәрдилер. Гүлли кечелериң, овадан халыларың үстүнде гиден мәреке ай берип, гүррүңлешип отырды.

Ёгалан адам жуда үйтгешик адамды. Ол хакда нәче ягшы гүррүң эдилсе, шонда-да азды. Оны жуда эзиз гөрйәнлигим үчин адамларың ол барадакы гүррүңлерини, ятламаларыны күкрегими герип диңлемекчидим. Ери геленде өзүм хем кәбир затлары айтмакчыдым. Гыссаг-

лы ишлерими ташлап, хас иррәк гелмегим-де шонуң үчинди.

Гелсем, гүррүң яңы гызышан экен:

— Дүйн Чоганлыдан дүйәм үчин бир машын от гетирдим...

— Өңңин Бүзмейиниң янында бир «Жигули» авария дүшүпдир. Ики адам яраланыпдыр...

— Пыланының гызы өтен агшам гачып өтәгидипдир...

— Бу гүнлер доварың нырхы нәденкә, сакгалдаш?

— Мен-ә гечен сарайдан овлаклыжа гечижик эдиндим. Хезил берйәр. Гечиниң чалы дүйәңкиденем тенекар болжак экен, хав!

— Мен-ә гечен базардан говы нас алындым. Ал, сакгалдаш, атып гөр! Хезиллер эдинәйәрсиң!

Ики сагадың довамында диңлән гүррүңим шулардан ве шуңа меңзешлерден ыбарат болды. Мерхум хакында еке агыз-да гүррүң эдилмеди.

Өйүмизе гайдып гелдим хем-де чуңңур пикире батдым: «Мен самсыкмыкам я-да булар самсыкмыка?»

Мегерем, өзүм самсыкдырын. Йөне яңкыларың болуп отурышының акыллылык дәлдиги самсыга-да белли.

* * *

Улумсылык улы адамыны-да кичелдип гөркезйәр. Кичигөвүнлилик кичи адамыны-да улалдяр.

Лев Толстой: — бизиң хер хайсымыз дробдырыс — диййип гайталамагы халапдыр, — онуң санавчысы — иллериң биз хакда эдйән пикиридир, майдалавжысы — өзүмиз хакда эдйән пикиримиздир.

Муңа дүшүнмек үчин математик болмак хөкман дәл.

* * *

Достумыз той тутярды. Дервезәниң агзында отуз-кырк адам болуп тоюң башланарына гарашып дурдук.

Бир машын янымызда сакга сакланды. Ондан дүшен эпей адам бизиң хеммәмиз билен еке-еке гөрүшди. Йөне хер хайсымыз билен гөрүшйәркә, гөрүшйәниниң йүзүне серетмейәрди-де индики гөрүшҗегине тарап гапдаллап барярды. Шейде-шейде ол хеммәмиз билен гөрүшсе-де биримиз билен-де йүзбе-йүз, назардаш болуп сәгинмеди.

Мен шонда өз янымдан шейле пикире чүмдүм: «Бу адам хеммәмиз билен гөрүшди, эмма хич хайсымыз билен-де гөрүшмеди».

Гөрүшмек диен сөз диңе элбиленэлиң гөрүшмегини-и дәл- де, илкинҗи нобатда, гөз билен гөзүң гөрүшмегини аңладяр.

* * *

ТССР Языҗылар Союзының башлыгы Берди Кербабаев шахырлар Вадим Зубарев билен Юрий Рябинини янына чагырды:

— Магтымгулының ядыгәрлиги тайяр болуп баряр. Ядыгәрлигиң гапдалында шахырың дөрт сетирини түркмен хем-де рус диллеринде язып гоймаклык карар эдилди. Шоны рус дилине терҗиме эдип бермегиңиз Меркези Комитетиң хем-де Языҗылар Союзының адындан өрән товакга эдилйәр... Берди ага шей дийди-де, Магтымгулының ашакы дөрт сетириниң русча сөзме-сөз терҗимесини оларың өңүне сүйшүрди:

> Серхош болуп чыкар, җигер дагланмаз,
> Дашлары сындырар, ёлы багланмаз.
> Гөзүм гайра дүшмез, көңүл эгленмез,
> Магтымгулы, сөзләр тили түркмениң.

Шахырлар бу бенди гезекли-гезегине үнс билен окадылар-да, чүрт-кесик җогап бердилер:

— Берди Мырадович, биз муны башармарыс.

Берди ага нәче хайыш этсе-де, олар өз сөзүнден үйтгемедилер: «Бу бизиң башарып билҗек задымыз дәл.

Говусы, муны Москва, Арсений Тарковскә я-да шонуң масштабындакы улы шахырларың бирине ибермек герек...»

Шонда мениң ядыма Пүшкин дүшди. Түркменистан дөвлет неширяты онуң гошгуларыны терҗиме этмек хакында яш түркмен шахырларының бирнәчеси билен гүррүңдеш болупды. Шонда оларың екеҗеси-де: «Ёк, биз муны башармарыс» диймәндилер. Гайта «Маңа көпрәк бер-де, маңа көпрәк бер!» болшуп, тасданам оны говача пайлашан ялы пайлашыпдылар.

Бердиназар Худайназаровың Пушкини гепледип:

Терҗимечилерим,
Салавмалейким!..
Мен—буйра сач Пушкин,
Чёрт, билсин, сиз ким?

дийдирмеги-де шонуң үчин болса герек.

* * *

«Меслиги гоюн гөтерер, гоюның‌ам иң гаррысы» диен сөз бар.

Бу накылы шөхрат барасында-да уланмак болар: «Шөхраты адам гөтерер, адамың хем иң гайратлысы».

Шөхрат адамың гайратыны өлчемек үчин иң улы сынагдыр.

* * *

1939—40 йылларда редакциялара гошгы барыны ибердим: пейдаланылмадык гошгуларың хер хайсы үчин йөрите бир җогап язардылар. Ягны бәш гошгыңа җогап берилсе, оларың хер хайсыны айратын кагызың (бланкаң) йүзүнде анализ эдердилер...

Соңабака нәче гошгыңы ызына гайтарсалар-да, ола-

рың хеммесиие ярты тагта кагызың йүзүнде җогап берип башладылар. Бу усул Эпендини ядыңа саларды: ол базардакы таиышларының хер хайсына айратын салам бермеги кын гөрүп, базарың бир четине чыкыпдыр-да: «Адамлар, хеммэңизе бир салам!» дийип гыгырыпдыр.

Инди бу гүнлер биз Эпендиден хем оздурдык: 70—80 авторың 200—300 гошгусына газет-журналларың сахыпасында бир рецензия билен җогап берйэрис. Онуң үстесине-де җогап берйэнлериң шахырана зехининиң җогап берилйэнлериң зехиниче ёк вагты-да сейрек дэл.

Бу усул яшларың өсмегине пейда етирип билмез.

* * *

«Арак — хакыкатың үстүни ачяр» (Водка—выбалтывает правду) диен парасатлы сөз бар. Мен бир гезек өзүмиң кэн бир ысныщып йөрмейэн кэрдешим билен той сачагының башында габат гелипдим. Ол җошды, бэгүл болуп ачылды:

— Саңа бир сорагым бар. Йөне чыныңы айтмалы.

— Сорагыңы аркайын берибер. Чынымы айтмак мениң билен.

Ол мениң гөзлеримиң ичине диканлап серетди:

— Менде языҗылык зехини бармы?

Мен нэхили сорага гарашсам-да, бейле сорага гарашмаярдым. Йөне чынымы айтмага вада береним үчин өз пикирими хөкман айтмалыдым. Мен онуң мерт сорагына мертлик билен җогап бермеги макул гөрдүм:

— Озал барды. Инди ёк.

— Нэме үчин?

— Сениң бу сорагың эййэм икинҗи сораг. Мен саңа бир сорага җогап бермэге сөз берипдим.

— Ёк, бейтме. Бу сорага-да җогап бер.

— Гаты гөрерсиң.

— Ёк, гаты гөрмәйин.
— Чыныңмы?.. Гаты гөрмерсиңми?
— Чыным. Ант ичйән. Гаты гөрмәйин.
— Ант ичйән болсаң, онуң җогабы шейле: сениң зехиниң барды. Йөне сен онуң хеммесини голсуз хатлар язмага сарп этдиң. Сениң өрән зехинли язылан анонимкаларың бар.
Ол шо гүнүң эртеси ене-де бир голсуз хат языпдыр.

* * *

Батыр адамларың батырчылыгы хакында оларың өзүни геплетмек бигелшик боляр. Адам өз батырлыгы барада нәче эдеплилик билен гүррүң берсе-де, ол сениң гөзлериң өңүнде юваш-ювашдан песе гачян ялы болуп дуюляр.
Батыр адамлар хакында оларың бири-бирисинден эшитмек өрән гызыклыдыр. Бейле адамлар өзлери хакында дәл-де, ёлдашларының батырчылыгы хакында хас оңат гүррүң берип билйәрлер.

* * *

Өз индики язҗак гошгусының планыны өңүнден гүррүң бермеги башарян шахырлара мен отурып-отурып хайран галярын.
Хей, язылмадык гошгыны-да гүррүң берип болармы? Гошгы дийилйән зат дил билен гүррүң берип болмаянлыгы үчин языляр ахбети.

* * *

Шахырларың, багшыларың өз дөврүниң ылымдар адамларындан, уссатларындан ак пата аландыкларыны хеммелер билйәр.

Бейик Магтымгулы хем бир пирден ак пата алмакчы болупдыр. Пир «Хер бир агзына гелениңи самрап йөрен шахыра ак пата берип билмерис» дийип, шахыры гөдеклик билен ызына гайтарыпдыр... Руханылар халк көпчүлигини Магтымгулының гошгуларындан махрум этҗек болуп, оңа хер хили шылтаклар атыпдырлар. Эмма шахырың гошгулары ол гара гүйчлериң әхлисини еңип, бизиң ягты гүнлеримизе гелип етди.

Себәби шахыр өзүне кимде болса бириниң ровачнама бермегине мәтәч дәлди. Ак патаны оңа халк берипди.

* * *

Адамлара ылмы-техники революция көмеге гелйәр. Эмма ол революцияның языҗының дөредиҗилик процесиниң еңиллешмегине пейдасы ёк. Дөредиҗилигиң өз спецификасы бар. Гадымы грек, рим медениети дөврүнде-де, орта асыр заманында-да, Европа эдебиятының пажарлап өсен дөври 19-нҗы асырда-да, 20-нҗи атом асырында-да чепер эсер дөретмегиң процеси үйтгәнок. Дөредиҗилик кынчылыгы хемише бир дуршуны саклаяр.

Диктофон, магнитофон ялы затларың чепер дөредиҗилиге азда-кәнде ярдам эдйәндиги хакында айдярлар. Йөне оларың хем көмеги «техники хызматдан» аңрык гечип билйән дәлдир.

* * *

Хәзир дашарда гар яғып дуран болса, оны хер бир шахыр өзүче дуюп билер. Оларың хер хайсы гары бир зада меңзедер, оңа өзүче ат берер. Бир шахыр гары асмандан сечеленип дуран ак елеклере меңзетсе, ене бири оны кумшүң гырындысы билен деңешдирер. Ене

бир шахыр пагта борчнамасы долянча гарың бираза-жык тагапыл кылмагыны хайыш эдер.

Шуларың хайсысы боланда-да, зехинли ада-мың элинден чыкан эсер адамларың асыллы дуйгуларыны оярар, оларың йүреклеринде зәхмете, гөзеллиге хыжув дөредер Я-да бир сөз билен айтсаң, адамлар үчин герек болар.

Сунгаты дөреден хем шол гереклидир.

* * *

Сакарчәгәниң бир обасындан онунжы класы гутаран Т. А. диен гыз поэзия хакында бир хат иберипдир. Мен онуң бир бөлегини екеже нокадыны-да үйтгетмән гөчүресим гелйәр. Себәби мениң айтжак болян задымың хамырмаясы хем шоны үйтгетмезликде:

...«Мен гошгы оканымда я-да диңлэнимде шол гошгы мениң маңзыма батса, шонда йүрегимде нәхилидир бир рахатландырмасы жуда кын болан дуйгы дөрейәр. Шол пурсат мен гошгыны әнчеме гезек гайталаян, хаҗлыс йүрегиме басян, йүрегим мени сессиз гынаяр. Мен гошгың манысы, сададан ажайыплыгы, авторың йүреги хакда ойланян. (Йүрек сесли агланда азда-кәнде дүшүшйәр). Мени көпленч халатда Ватан хакдакы, адамларың гылык-хәсиетлери, ахлак сыпатлары, ынсап хакдакы, дурмушың өврүмлери хакдакы гошгулар өзүне бенди эдйәр... Белент адамкәрчиликли гошгулар мени бичак толгундыряр, гувандыряр. Шейле гошгулары диңләмде я-да окамда жоша гелип, ички дүнйәм эленйәр. Галплыга, мугтхорлуга, ынсапсызлыга, выждансызлыга, ахлаксызлыга гаршы дөрән гошгулары оканымда йүрегимде дөрән йигренч гөречлериме чайыляр. Эмма йигренчден дөрән гөзяшым хич гезек сырыгып гайтмаяр. Ол диңе гөзүмиң төверегине айланып сакланяр. Оны мениң өзүм-ә хас айгытлы хыжувдан хасаплаярын. Мениң пикиримче, поэзия адамың аңыны

хакыкы коммунистик рухда тербиелемекде эсасы орны эелейәр... Гой, сизиң ве кәрдешлериңизиң пәк зәхметиңиз ериңе говшун, бизиң бу яш серимиз пугта таплансын ве калбымыз догры жошсун!»

Поэзия хакында шейле кәмил пикирлери кәбир халагларда профессионал эдебиятчыларымыз бери айдып билйәрмикә?!

«Литературная газетаның» сахыпаларында «Мен директор болан болсадым...» диен бир рубрика бар. Мен ректор болан болсам, шейле окувчылары мекдеплерден сайлап-сечип, университетиң дил ве эдебият факультетине экзаменсиз кабул эдердим.

* * *

«Мерхум Ата Говшудов», «Мерхум Аман Кекилов», «Мерхум Гурбанназар Эзизов» диен ялы сөзлер эдеби макалаларымызда көп габат гелйәр. «Мерхум Магтымгулы», «Мерхум Маяковский», «Мерхум Твардовский» дийип язмаярыс ахбети.

Мерхум сөзүни уланмак болар. Йөне ол сөз чем гелен ягдайда дәл-де, мерхумың өмри, өлүми бабатында гүррүң эдилйән айратын халатларда уланылмалыдыр. Арадан чыканларың машгалаларына хәли-шинди өлүм хакында ятладып дурмак-да бигелшик болса герек. Диймек, меселәниң этик, ахлак тарапы-да ёк дәл.

* * *

Адам нәче ядав болдугыча, шонча-да овадан болар экен. Онуң шейледигини узак йылларың довамында гөз етирдим. Ядав адамларың гөречлериниң дүйбүнде зәхметиң тербиелән эдебиниң гоша харманы ловурдап ятыр.

Йөне ядавлык хем дүрли-дүрли боляр. Мен арада

ядав бир адамың гөзлерине серетдим. Онуң гөречлериниң дүйбүнде шер иш үчин чекилен зәхметиң гоша харманы гаралып ятыр.

Диймек, зәхмет билен зәхметиң улы тапавуды бар.

* * *

Буржуаз юртларың биринде бир неширятча шейле сораг бердим: «Өз ажайып шахырларыңызың китапларыны нәме үчин жуда аз тираж билен чыкарярсыңыз?»

Неширятчы онуң эсасы себәплериниң бирини кагызың етмезчилик эдйәнлиги билен дүшүндирди.

Шо гүнүң эртеси буржуаз газетлеринден илки гөзүме илениниң бирини сатын алдым: 75 сахыпа! Онун хем көп бөлеги сач бежермек, гаш бежермек, додак реңклемек... ялы рекламалара багышланыпдыр.

Мен газети дөрт гезек эплэп, гошгы китабының форматына гетирдим: 300 сахыпа болды.

Дерекли-дерексиз реклама үчин шунча кагызы гысганаоклар, прогрессив хәсиетли эдебият үчин болса— тенлериндеи кесилйән ялы... Себәби олар ахлак пейдасы үчин дәл-де, кисе пейдасы үчин ишлейәрлер.

* * *

Онуң гомпы адамдыгыны өз обасында кән бир дуймандым. Гомпарярды, йөне о диен гөз-гертеле дәлди. Соңра оны башга бир обада командировкада гезип йөркә гөрдүм: гомпулыгы гөзчыкгынчды.

Онсоң оңа юрдумызың башга бир шәхеринде габат гелдим: онуң өзүни алып баршы шо шәхери өзи гуран ялыды.

Соңра онуң билен дашары юртларың бириңде габат гелишдим: ол хеммәмизиң өңүмизе дүшүп, гечи ялы хеккерип барярды.

Гомпармагы говы гөрйән адамлар өз доглан обасындан нәче узага гитдигиче, шонча-да бетер гомпулдаярлар. Себәби о ерлерде олары танаян адам ёк.

* * *

Чепер танкыт хакында көп пикир этдим хем-де ахырсоңы шейле нетиҗә гелдим: хер бир языҗы үчин (хатда танкыт диен зады тутушлайын инкәр эдйән «гахарҗаң» языҗы үчин хем) танкыт пейдасыз болан дәлдир.

Мен бейле диймек билен танкытчының чуңңур шахсы ынанҗына югрулан, хош ниетли макалалары гөз өңүнде тутярын. Шейле әхеңде язылан макалалар (оларда йөредилйән пикирлериң көпүси нәдогры боланда-да) языҗа белли бир дереҗеде пейда гетирип билйәр.

Нәме үчин?

Языҗы танкытчының көмек берҗек боляндыгына ынаняр: онуң айдян затлары нәдогры болса-да, шол пикирлери айтмага оны нәмәниң межбур эдендигини билмәге чалышяр. Шейле ягдайда танкытчы билен языҗының арасында агзалалык дөрәп билмез.

Танкытчы ырсараян болса, онда языҗы бейле танкыды-да, танкытчыны-да инкәр эдйәр. Агзалалык башланяр.

* * *

Гүнорта курортларының биринде бир яш физик билен отагдаш болуп яшадык. Адамлар бизе «физик-лирик» дийшип, дегшер йөрердилер.

Кичирәк дагҗагазың үстүнде гезеленч эдип йөрдүк. Мен юмрук ялы дашы бүтин гүйҗүм билен ёкарлыгына зыңдым. Ол патлап, ене өң яныма гачды.

— Батлырак зың, батлырак! Физиклериңки ялы зыңып билсең, оклан дашың ере дүшмез, ракета ялы ёкарлыгына гидер.

—Догруданам, батлы зыңсаң, ёкарык гидерми?

— Элбетде, гидер.

Мен ене-де зыңдым. Даш ене өң яныма дүшди.

— Сен зыңмасыны оңараңок.

— Нәхили зыңмалы? Өвредиң-дә.

— Оңа гөрә хас батлырак зыңмалы.

Мен ене-де зыңдым. Даш ене бейле яныма патлап гачды. Физик достум хезил эдиниң гүлди:

— Сен, догруданам, зыңып билҗек. Йөне биразаҗык тизлиги етенок. Оны хем өвренерсиң.

— Нәчерәк етенок? Нәхили тизликде зыңмалы?

— Секунтда секиз километр гечер ялы тизликде зыңмалы. Сениңки болса секунтда бир метр...

Мен онуң поэзияның үстүнден гүлҗек болляндыгыны дине шонда билип галдым. Шо гүнлер Б. Слуцкиниң физиклер-лириклер хакындакы гошгусының чекишме дөредйән гүнлериди. Физиканың үстүнликлериниң лириканыңка гаранында хас белентдиги, гошгы гошмагың оңа грәә хас аңсатдыгы барада ерликли-ерликсиз гүррүңлер эдилйәрди. Мениң бу физик достум хем кәмахал ери геленде, шол пикири азда-кәнде сыздырярды.

Бир гүн өйли-өйүмизе гайтмазымызың өң янында физик достум гошгуҗык-пошгуҗык хем язяндыгыны, гошгы гошмагың бейле бир кын зат дәлдигини дуйдурды. Соңра болса бәш-алты гошгусыны леззет билен окап берди. Мен үзлүшмегиң ери гелендигини деррев аңдым.

— Догруданам, гошгуларың эрбет дәл. Йөне бир зады етенок. Оны хем языберсең, кем-кемден өвренерсиң.

— Нәмеси етенок? Нәмеси?

— Хакыкы гошгының чуңлугы секиз километр болмалы. Сениңки болса хениз бир сантиметр.

Физик достум бирден җакгылдап гүлди-де, «1-0» диййип, элини узатды.

* * *

—Хакыкы язьыжы танкытчыдан горкмаяр. Ол диңе окыжыдан горкяр.

* * *

Өңде бир шахыр өзүниң иш столы үчин 100 саны тахыл ясадыпдыр. Хер гошгусыны язып болан бадына, оны икинжи тахылың ичине атыпдыр. Соңра тәзеден ишләп, үчүнжи тахыла ташлапдыр. Онсоң хер гезек яңадандан ишләниңде, ене-де дөрдүнжи, бәшинжи, алтынжы... тахыллара гечирипдир. Шейдип-шейдип хер гошгусыны йүзүнжи тахылдан чыкарандан соң — диңе шондан соң чапа хөдүрләпдир.

Яшасын йүзүнжи тахыл!

* * *

Сирия...

Несиминиң мазарының башужунда дурус. Хемме затдан озал мешхур бир сетир ядыңа дүшйәр: «Несимини дабанындан сойдулар».

Өз идеялары үчин дабанындан сойлан бейик шахыр өрән аркайын ятыр. Ол өз ынанжы үчин дабанындан союлмагыны-да уллакан багт хасап эдипдир.

Шахырың ынанжы өз деври үчин иң б а т ы р г а й ынанчды: ол ынсаны хемме гудратдан ёкарда гоюпды, адам пайхасының өңүнде сежде эдипди.

...Халеп чагаларындан Несиминиң мазарының нireде ерлешйәндигини сорадык. Олар Несиминиң адыны тутанымыздан «Шейх Несими, шейх Несими» дийшип, өңүмизе дүшүп ылгашдылар-да, шу гүммезиң ишигине алып гелдилер. Мазарың башужунда дымып дурус. Программамыз өрән дартгынлыды: бармалы-гөрмели ерле-

римиз өрән кәнди. Шонуң үчин болса герек, сирнялы ёлдашларымыз Несиминиң мазарына зыярат этмегимизи гөз өңүнде тутмандырлар. Биз бу ере бир душушыгың аралыгында аракесме махалында гайтдык. Шахырың янына гитмәге ругсат герекмикә бери! Ол өз жаныны яныңа ругсатсыз барылмагы үчин гурбан этмәнмиди нәме?

Халебиң (Халап-ширваның) бир четрәги. Төвереги даш хаятлы кичирәжик хүжре. Хаятың дегре-дашы овунжак яшайыш жайларындан, дуканжыклардан хырын-дыкын. Хүжрәниң саг голтугында үстүне гөк мата өртүлен әгирт мазар. Шол матаның ашагында бейик Имадеддин Несими сүйнүп ятыр.

Несими азербайжанмы, түркменми? Бу совал мени азда-кәнде гызыкландырса-да, деррев ядымдан чыкынды. Несими шол пурсатда мени диңе бейик адам, бейик шахыр хөкмүнде гызыкландырярды.

...Шахырың ятышы өрән аркайынды. Чүнки ол өзүниң миземез ынанжыны гужаклап ятырды.

* * *

Багт нәме?

Поэзия душушыкларында шейле сорага барха йыгы-йыгы габат гелйәрис. Дүрли кәрдәки адамларың, ылайта-да яшларың шейле сорага жогап гөзлейәнлиги кими бегендирмез! Йөне бу сорагың хемме ягдайлар үчин бирмеңзеш манылы жогабы болуп билмез. Жогап көпленч халатларда сорагың вагтына, ерине, сораяның хем-де соралыяның яшына, дурмуш тежрибесине баглылыкда берлип билнер.

Бирмахал чагалык дөврүмде Гарагум чөллүгинде азашдым. Ыссы якып-говруп барярды. Демим зордан гелип-гидйәрди. Шонда менден «Багт нәме?» дийип сорасалар «Бир овурт сув» дийип жогап берердим. Соң бир гезек он үч-он дөрт яшларымда Тежен токайлыгында

гузы бакып йөркэм, мени эпет бир йылан ковалады. Ол келлесини ярым метр ёкарык гөтерип, авулы дилини ойнакладып, ызымдан окдурылып гелйэрди. Шонда мениң үчин иң уллакан багт оны өлдүрмекди я-да өңүндеч гачып гутулмакды.

Бейик Ватанчылык уршы деврүнде «Багт нэме? дийип сорасалар, хемме киши екеже сөз билен жогап берерди: «Еңиш!»

Инди шу гүнлер шол сораг билен йүз тутсалар, мең диңе шейле жогап берердим: ишчимиң, дайханмың, сертарашмың — хайсы кэрдэки адам болсаң бол, тапавуды ёк — иң уллакан багт өзгелер үчин герекдигиңи дуймакдадыр.

Бу, элбетде, тэзелик дэл. Йөне тэзелик дэлдиги үчин ол эбедидир.

* * *

Шахыр Гара Сейитлиевиң Хиндистан хакындакы гошгулар топлумында ики сетирлик үйтгешик бир гошгы бар:

«Шахыр алладан белент!»
дийди туруп бир гожа.
Зал вакырда беренде,
гожа бакды дилмажа.

Мен бирнэче ерлерде шу гошга хемме окыжыларың догры дүшүнмейэндигиниң шаяды болдум. Мегерем, оны дүшүндирмек артыкмачлык этмез.

Бу сетирлериң дөрейши барада Гара Сейитлиевиң өзи маңа шейле гүррүң берипди: Хиндистанда мушайра байрамы, ягны шахырларың ярышы гечйэрди. Байрамчылыга көп юртларың шахырлары гатнашярды. Гошгы ызындан гошгы окалярды. Эл чарпышмадан, шовхун-шатлыкдан яңа гиден залың ичи эленип дурды.

Бир хинди гожасы улы мэрекэниң ичинден өр боюна

галды-да «Шахыр худайдан белент!» дийип гыгырды. Онуң сөзүни терҗиме этдилер вели, зал пакырдап гүлди.

Гоҗа болса шыгрыетиң, шахырың гудратына бүтин дуркы билен берлен адам экени. Өз сөзүне гүлүнйәндир өйдүп, онуң келлесине-де гелмәндир. Терҗимечи нәдогры терҗиме эдендир өйдүп, ол гахар-газап билен терҗимечиниң йүзүне бакярды.

* * *

«Хер гүлүң өз ысы бар» диййәрис. Бу догрудыр. Йөне бу ажайып накыл бири-бирине меңземейән чын гүллер бабатында уланылмалыдыр. Аслында накылың дөремегине себәп болан зат хем чын гүллериң меңзеш дәлдигидир. Биз болса кәтелер оны эмели гүллери ыкрар этмек үчин уланып, накылың асыл манысыны чепбелигине чөврүйәрис.

* * *

Арадан чыкан ёлдашларымыз, кәрдешлеримиз хакында ятлама язмак бизде хенизе ченли дәбе өврүлип гидиберенок. Кәбир оңат сынанышыклар бар-да болса, энтек-энтек бу мукаддес жанра өрән еңил-елпай чемелешилйәр. Хатда ятламаларың бирентегинде мерхумың шахсыетине сөйги дөретмек дерегине өзүмизе сөйги дөретмәге ымтылян халатларымыз-да сейрек дәл. Я-да хас догрусы, мерхум икинжи плана гечирилип, өз «персонамыз» биринжи планда өңе сүрүлйәр.

Ятлама инңән кын хем-де җогапкәрли жанрдыр. Бу жанрда мерхумың сөзлерини ёймак, кимиң-де болса бириниң пейдасына я-да зыянына олары говулашдырмак я-да эрбетлешдирмек хукугындан махрумдырыс. Себәби нәдогры айтдырылан екеже сөз хем мерхумың адамчы-

лык шекилине уллакан тегмилт басып билер. Гөрнүкли шахсыет барадакы хер бир кичижик ятламамыз онуң хәсиет тутушлыгының үстүни долдурмага хызмат этмелидир.

* * *

Газетлериң биринде американ шахыры Огден Нэшиң бир гошгусыны чап этдилер. Ишим башымдан агдыкды. Гошгы терҗиме этмек ядыма-да дүшенокды. Йөне онуң түркменчеси блокнотымың сахыпасына өз-өзүнден дөкүлди.

Ула-да, кичэ-де белли,
Алыма-да, окувча-да белли,
Гүнә диййлйән зады
адамзат икә бөлди.

Биринжиси —
Үстүнден гечилип гидилен гүнә.
Гадаган болса-да, эдилен гүнә.

Икинжиси —
Үстүнден гечилип гидилмедик гүнә.
Герек болса-да, мүмкин болса-да,
эдилмедик гүнә.

Оларың ягшырагы — биринжи топар.
Этжек задың нәме! Болды бир сапар,
Соңам гечди гитди. Галыпдыр хеңләп.
Ниди оны нәтжекдиң сен түпеңләп.
Эдилени якымлы боланы үчин.
Ниди этме акыллы боланың үчин

Эмма велиниң вагшысы —
икинжи топар.
Ол сениң ма лайцы палта дек чапар.
Я гөмүлен мина ялы атылып бирден,
Сени ере сокар
я гөтерер ерден.

Эдилмедик ишде не гүнә болар,
не-де бир согап.
Не совал болар, не-де бир җогап.
Эдилмедик ишден чыкмаз ягшылык.
Эдилмедик иш — адама гаршылык,
Кәмиллиге гаршылык.

Ынха гошгымың нетиҗеси:
Гүнәсиз гечмели
адамың гүндизи-гиҗеси.
Эмма гүнә этмезлик
Мүмкин дәлдиги үчин,
Гынанма,
ишсиз гүнәкәр боланындан,
Ишли гүнәкәрлигиң үчин!

Бу гошгы бизиң «Ишлемейән ялңышмаз, диңе ишлейән адам ялңышар» диен сөзүмизи ядыңа саляр. Йөне шол таныш пикир нәхили оригинал, айылганч айдылыпдыр. Гошгы өз дүзүлиш формасы боюнча агыррак окаляр. Йөне окамасыны башарсаң, шундан еңил гошгы ёк.

Нэшиң бу гошгусыны оканымдан соң, онуң башга гошгуларыны-да окасым гелди. Хениз тапамок. Хөкман тапарын.

* * *

Чаганың улы адамлардан пәхимли ерлери бар дийселер ынанармысыңыз? Мен ынанян. Улы адамлар энчеме йылларың довамында биле тиркешип, биле ишлешип йөрселер-де, бири-бирлерини долы танап биленоклар.

Чага вели улы адамы бир гезек гөренде танаяр: мәхирли адам лак атдыгы, чага онуң йүзүне мылайым йылгыряр, нәмәхремиң йүзүне болса гыңралып середйәр.

Элбетде, чагаларың ялңышян вагтлары-да көп боляр. Йөне бу меселеде улулара гөрә азрак ялңышярлар.

* * *

Сыгыр бакян. Валла, бакмаз ялак дәл:
Чырайңе серетсең — гиден гөзеллик.
Бу дүнйәде диңе шахыр болмак дәл,
Чопан болмаклыгам жуда хезиллик.

Бу сетирлер чопан-шахыр Владимир Михалевиң галамына дегишли. Арада бу шахыр хакында «Неделя» хепделиги хабар берди... Мен оңа хат яздым. Танышлык ачдым. Ол маңа өзүниң гошгулар китапчасыны иберди.

Сада, йөне гызыклы ыкбал. Владимир совхозың гөле чопаны болуп ишлейәр. Онуң дашындан хем гошгы язяр. Эййәм онуң алты саны китабы чыкыпдыр. СССР Языжылар союзының члени. Коммунист. Ол Белгород областының бир обасында яшаяр.

Ол маңа шейле языпдыр: «Сениң хем яшлыкда гузы бакапыңы эшидип, бирхили толгундым: гөйә өз доганымың хатыны окан ялы болдум. Бизиң обамыза гезмәге гелиң!...»

Мен хем оны өз үлкәмизе гезеленже чагырдым.

* * *

Отурылышыкларың биринде яш языжылар хакында гүррүң чыкды. Оларың онларчасының ады тутулды. Эмма көпүсиниң үстүнден дава-женжелсиз гечилди.

Гүррүң соңабака яш языжыларың диңе икисинин төверегине сырыгды. Жедел гызды: бири олары өвди, ене бири ере салып, ерден чыкарды. Отагың ичи улы топгунды.

Мен ичимден шейле пикир этдим: «Диймек, ол икисинден бир зат чыкжак!» Себәби көрзехиниң дашының гопгуны болмаяр.

* * *

Гоңшымызың гапысында үч саны алма агажы барды. «Үчүси-де бир алманың нахалындан бир гүнде отурдылан» дийип гүррүң эдйәрдилер. Моматлы ага бизе: «Барың, огулларым, шол агачлардан алма ёлуп гетирип бериң!» диерди. Биз көйнеклеримизиң этегини долдурардык-да, онуң өңүнде алмадан харман ясардык.

Алмаларың хеммеси, дашындан гөрәймәге, өрән меңзешжеди. Эмма Моматлы ага алмалары дадып гөрерди-де «Ынха бу алма биринжи агачдан, бу — икинжи, бу-да үчүнжи агачдан» дийип, хайсы алманың хайсы дүйпдендигини танар отурарды.

Мен хем яш зехинлер Атамырат Атабаев, Нобатгулы Режебов, Гурбаняз Дашгынов үчүсини шол алма агачларына меңзедйән. Бир халкың, ягны бир алманың нахалындан өсүп етишен болсалар-да, оларың хер хайсының бири-бириниңкә меңземейән, диңе өзлерине махсус мивелери бар. Окыжылар оларың мивелерини эййәм Моматлы аганың алма сайгаршы ялы сайгарып билйәрлер.

Йөне алма агажы Гүни, мес топрагы, демри бейлеки агачлара гөрә хас говы гөрйәр. Бу шахырлар хем өз сайлан агыр ёлларында демир ялы чыдамлы болсалар, Гүнүң шөхлесини, мес топрагың ысыны өйкенлерине хас көпрәк сиңдирмеги башарсалар — диңе шонда хас датлы алмалары етишдирип билерлер. Шейдилмедик халатында, алманың шахалары гурамак билен болар.

... Шахыры алма билен деңешдирмегимиң ене-де бир уллакан себәби бар: илкинжи алма агажыны экен адама өз етишдирен мивесинден пай етмәндир. Әхли гоңшы-голамлары бу үйтгешик мивә хайран галып үйшенлеринде, багбан алмаларың хеммесини шолара пайлапдыр. Өзлерине галан екеже чүйрүк алманы пайлашып ийип отыркалар, багбаның кемпири хүңүрдәпдир: «Эк, жена

чек, етишдир, өзүң алма, иле бер!» (Алма сөзи хем шондан галыпдыр: иле бер, йөне өзүң алма!)

Шахырың хем ыкбалы шейле: җепа шахырыңкы, леззет ил-гүнүңки.

Диңе шейле ыкбала кайыл адамлар шахыр болуп билерлер. Ёкарда агзалан үчлериң гелҗеги-де шол ыкбала кайылдыкларына гөрә аныклашар.

* * *

Йүзләп-йүзләп кын борчларың арасында өрән аңсат бир борч бар. Онуң адына «Сыркав сорамак» дийилйәр. Йөне ол нәче аңсат болса-да, хемме кишә башартмаяр.

Себәби бейле борҗы битиренлигиң хакында газетлерде-де язмаярлар. радиода-да ыглан этмейәрлер, везипе-де бермейәрлер.

Сыркав соранлыгың үчин шөхрат, везипе, байрак берилйән болсады (кәте шейле-де боляр), онда сыркавларың гапысындан гирмәге ер тапылмазды.

* * *

Шейле бир хакыкат (узак йылларың теҗрибеси эсасында) ики гезек икиниң дөртлүги ялы аян болды: өзгә гуваныны билмесең, саңа гуванмазлар.

* * *

«Бир гошгыны нәче вагтың довамында язярсыңыз?» Окыҗылардан шейле сораглары йыгы-йыгы эшитмек боляр.

Бейле сорага белли җогап бермек кын. Кәте бир гүнде, кәте он йылда...

... Яңыжа бир китапчаҗыгы чыкан яш шахырдым. Свобода проспектинден Пионерлер көшгүне етип баярдым. Гаршымдан эййәм ики-үч китабы чыкан яш шахыр йүзүни гөге тутуп гелйәрди. Салам бердим. Ол бол-

са саламымы алдымы, алмадымы — элини ёкарык гөтерди-де, гечди гидиберди.

Онянча-да көчәниң бейлеки тарапындан асса-асса басып гелйән әпет пыяда гөзүм дүшди. Деррев танадым. Берди Кербабаев!

— Салавмалейким, Берди ага!

Ол сәгинди. Бирденем көчәниң бәри гырасына йөрәп уградам. Мен ылгап көчәниң аңырсына гечдим. Әгирт пыяда маңа элини узатды. Гөрүшди. Хал-ягдайларымы сорады. Совет Гошунының хатарындан хачан бошандыгым, хәзир нәме ишлейәндигим билен гызыкланды... Мен жуда толгундым. Гидениинден соңам шол ызындан середип дурупдырын...

Шу ики вака хакында бир гошгы язасым гелди. Йөне бу вакаларың тиз гечип гидиши ялы, ол гошгының хем тиз окалян, кичижик гошгы болмагыны иследим. Ойпам сетире сыгдырып болса, хас говы: ики сетири Берди Мырадович Кербабаев, бейлеки икиси яңкы яш шахыр хакында...

Башармадым. Кән варнантларыңы дөретдим. Узага чекди. Ташладым. Йөне бужагаз вака келлэмден чыканокды. Ахыры 15—20 йылдан соң бирден шу сетирлер пейда болды:

> Он тонна шөхраты омзуна атып,
> Шонча йүки дуйман гелйәр бир адам.
> Бир мысгал шөхраты агзына атып,
> Проспекте сыгман гелйәр бир адам.

* * *

Гара Сейитлиевиң ёгалан гүнүниң эртеси шахырың тәзе китабы хакында гыссаглы макала язып бермегими хайыш этдилер. Мен редакция миннетдарлык билдирдим хем-де бу хайышы якын вагтларда ерине етирип билмежекдигими айтдым. Редактор гең гөрди. Эмма бу ерде гең гөрүп отурасы зат ёкды: шейле эзиз гөрйән кәр-

дешим хем-де ёлдашым хакында йүрек ярасы битишйәнчә эдеби ойланмалара батып билҗек дәлдим.

Хәзирликче ол мениң укыбымдан ёкардакы затды.

* * *

Бир яш авторың 1972-нҗи йылың башларында газетде чап болан гошгусының ашагында «1969-нҗы йыл» диен язга саташдым. Онуң шейле говы гошгыны нәме үчин үч йыллап портфелинде сакланлыгы хакында ойландым.

Йыллар гечди. Бир гүн онуң себәби өз-өзүнден белли болды: рус шахырларындан бириниң гошгулар йыгындысыны окап отыркам шол гошгының эдил экиз тайына габат гелдим. Йыгынды 1971-нҗи йылда чапдан чыкыпдыр. Диймек, плагиатор гошгының шол китапдан алнандыгыны билдирмезлик үчин шейле хилегәрлиге йүз уруپдыр: гошгының язылан вагтыны үч йыл ыза сүйшүрипдир.

Шонуң үчинем кәбир шүбхели халатларда гошгының метбугатда илкинҗи гезек чап болан вагтыны онуң дөрән вагты дийлип хасапланылса максада лайык боларды. Мен муны эдебияты өвренижилер үчин маслахат хөкмүнде айдярын.

* * *

Түркмен дилинде «р» харпы билен башланян екеже сөз хем ёк. Эдеби дилимизде шейле сөзлериң отуза якыны габат гелйәр. Йөне оларың хем әхлиси арап-парс сөзлери: ровач, роваят, рысгал, ругсат, рысва, реңк, разы, райыш ве башгалар.

Буларың хеммеси шахырана сөзлер болсалар-да, гошгуда уланананда кынчылык дөредйәр: р-иң өңүнден эшидилйән «ы» «и» сеслери гошгының акымыны бозяр, богнуның сес өлчегини артдыряр.

Шонуң үчинем шахыр ол сөзлери өрән уссатлык билен уланмалыдыр. Эсасан-да, окыжы окамасыны башармалыдыр.

* * *

Бир гожа улы бир йыгнакда шейле дийди:

— Гызлар! Сөййән йигитлериңиз оваданмы я-да бедроймы, алчакмы я-да доммамы — о затлар сизиң өз ишиңиз: исләниңизи сөйүң. Йөне агач айрып билмейән я-да ер депип билмейән йигитлери сөйүжи болмаң. Сөйсеңиз-де, өрән көсенерсиңиз.

Яшлар гүлүшдилер. Эмма гожаның сөзлеринде чуңңур ойланара эсас ёк дәлди.

* * *

Хусыт адамлар хакында кәте шейле диййәрис: «Хусыт болса болуберсин. Бизе нәме зыяны бар! Хусыт — өзи үчин хусыт. Бизиң ондан зат хантамачылыгымыз ёк...»

Бу догрудан-да, шейледир. Чуңңуррак середилсе вели, хусыт өз төверек-дашы үчин зыянлыдыр: ол диңе өз пулы, өз зады, өз бәхбиди барада пикир эдйәр.

Меселе диңе мунуң билен-де чәкленмейәр. Адам нәче хусыт болдугыча, шонча-да мәхирсиздир. Дниймек, ол диңе задыны дәл, мәхрини-де ил-гүнден гысганяр.

— Хусыт сөзи, мегерем, «хусусыет» сөзүнден гелип чыкандыр. Хусусыетчилик, нәхили гөрнүшде боланлыгында-да, җемгыет үчин пейдалы дәлдир.

* * *

Энем ёгалды... Ахыркы ёлуна уградып гелдик.

Хасратымызы пайлашан адамларың башлары дик

болсун. Узак йылларың довамында энелер олара, олар энелерине гувансынлар. Энелерини йитиренлер болса хич хачан, хич хачан эне ядыгәрлигини унутмасынлар...

Хава... энемизи ерләп гелдик. Гелен бадыма-да онуң яшанжа отагына гирипдирин. Кичижик столжугың үстүндәки гап-гачлардан, чәйнек-кәседен, дулда ятан кичижик дүвүнчеклерден онуң мәхрибан ысы бурнума урды. Столжугың башында гөзлерими бир нокада дикип, бирхаюкдан соң өзүме гелипдирин. Чай кагызының йүзүнде беллэнже сетирлерими диңе эртирден соң гөрүп галдым:

Сен бизи еле дөзмәндиң,
Биз сени ере дөздүк...

Шол хасратлы минутларда өз-өзүнден дөрән бу йөнекейже сетирлер энемизиң мазар дашының эпитафиясы болар.

* * *

Гений билен шер иш бир ере сыгышмаз
(А. Пушкин).

Бир гошгымда: «Уссадың гадырын уссатлар билер» диен сетир барды. Бир таншым шоны: «Уссадың астыны уссатлар газар» дийсең-де ялңыш болмажакдыгыны яңзытды.

Мен бейле зада ынанмаярын. **Уссатлык билен кеззаплык бир ере сыгшып билмез.**

Барды-гелди, шейле уссатлар бар-да болса, оларың уссатлыгына шүбхеленмәге хаклыдырыс.

* * *

Молла Насреддине бир топар көне диңи гөркезип: «Булар нәме?» дийип сорапдырлар. Ол: «Бошан гуюла-

ры гуратмак үчин чөврүп гойярыс» дийип жогап берипдир.

Махал-махал шахырың хем ичи шол гуюлар ялы чөврүлип, гурап галяр. Ичиң гиден бошлук. Язмак үчин бир агыз хем сөз тапылмаяр. Ховсала батярсың. Горуң гутардымыка өйдүп горкярсың.

Эмма бу ахвалат шахыр үчин кадалы ягдайдыр. Вагт гечйәр. Ене-де дүрли дуйгулардан, пикирлерден ичиң пүре-пүрленйәр. Ине, онсоң, гайратың болса, ене-де т а р а ш л а-д а ш а г л а д ы б е р.

* * *

Бир чепбер чай, ики кирбецке түви, үч пут бугдай, дөрт кило кемпут, бир бөлек телетин...

Бу сөзлер яшулуларың дилинде шейлекин гадымы, шейлекин тебигы эшидилйәр вели, чепбериң ч е т в е р т ь, кирбеңкәниң г р и в е н н и к, путуң п у д, кемпудың к о н ф е т а, телетиниң т е л я ч ь я сөзлеринден гелип чыкандыгы өмүр-ха ядыңа-да дүшмейәр.

Кәбир халатларда башга диллерден гирен сөзлер шейле бир дережеде ассимиллешйәр, хатда олар өз дилиндәки иң гадымы сөзлерден-де бетеррәк якымлы ыс сачярлар.

* * *

Сени хеммелерден бетер эзиз гөрйән адам сени хеммелерден бетер йигренйән адама өврүлип билерми?

Өврүлип билипдирлер. Ене-де өврүлип билерлер.

О зейилли адам говулыгың хатырасына дәл-де, сең үстүң билен хайсы-да болса бир шахсы бәхбидини амала ашырмагың хатырасына сени эзиз гөрйәр. Шол бәхбидиниң ёл алмажагына гөзи етен гүнүнден бейләк ол сениң душманыңа-да өврүлип билйәр.

Йөне сен шонда-да эхли гайратыңы жемләп, оны йиг-

ренмезлиге чалышмалысың. Себәби о тетелли адам йигренч дийилйән улы зада мынасып дәлдир.

* * *

Өз достундан гизлин саклаян сырларыңы хасаплап гөр. Шол сырларың мөчбери нәче көп болдугыча, шонча-да сен өз достундан узакдасың.

Элбетде, машгала сырлары бу хасаба гирип билмез.

* * *

Бир рус айдымыны түркменчә терҗиме этмегими хайыш этдилер. Онуң ичинде под солнцем Октября диен сетир барды. Мен оны Октябрың саясында дийип, терҗиме этдим.

Айдымы кабул эдиҗи редактор тексти үнс билен окап, русча оригиналы билен деңешдирип гөрди. Соңра болса газап билен голумдан тутды-да, мени дашарык алып чыкды. Даш гапыда аяк чекип, элини көлегә узатды.

— Шу ериң ады нәме?

— Сая. Көлеге.

— О ериң ады нәме?

— Гүнеш.

Ол әйнегини айырды-да, гөзлеримиң ичине чиңерилди:

— Онда сен нәме үчин гүнеш сөзүни сая, ягны көлеге дийип терҗиме эдипсиң? Ол икиси бири-бирине гаршы сөзлер ахыры!

Мен гахарланҗагымы-да билмедим, йылгырҗагымы-да. Йөне гайдып ол адам билен иш салышмазлыга ант ичдим.

* * *

Агзыбирлик билен ишлешмек жуда говы затдыр.

Эмма агзыбирлик дийилйән зат хемме халатларда пейда берип билмез. Говы адамың гаршысына агзыбирлик билен ишлемек ики тарап үчин трагедия билен хем гутарып билер. Йөне трагедияның улусы хемише биринжи тарапа дегишлидир.

* * *

Ичгиниң гаршысына лекция окамак хыялым ёк. Бу темадакы лекциялар менсимез стерлик. Йөне мен шу гүн ичги дийилйән задың яш дөредижилере нәдережеде зыянлыдыгы хакында пикире чүмүпдирин: артык гойберилен хер дамжа ичги бир дамжа зехиниңи зәхерләп билер.

Зехин дийилйән задың чәклидигини назара алсаң, зәхерлениш процесиниң узага чекмежекдигини хасапламак кын дәл.

* * *

Иң эзиз достларымың бириниң өмрүниң ахыркы гүнлери хакында нажыгалы бир пурсаты ятлажак болярын. Язярын, бозярын. Ене-де язярын. Эмма шол пурсатың хер бөлежик сөзи, хер овунжак херекети шейле бир мукаддес вели, мен олары бүтин догрулыгы билен кагыза гечирмегиң өңүнде эжизләндигими боюн алмалыдырын.

... Сахы Жепбаров өлүм яссыгында ятырды. Ярпы гөвреси ысанокды. Бир эли, бир аягы, бир гөзи херекетден галып барярды... Гапыдан гирдим. Мен бирбада өзүмиң гелмегиме онуң бегенендигине-де, гынанандыгына-да, бипархдыгына-да дүшүнип билмедим. Айбогдашымы гур-

дум-да, гапдалында отурдым. Ол бирден ики юмругыны-да дүвүп, эллерини ики гапдалына тарпылдатды. Ол шейле бир гүйчли тарпылдатды вели, дүшекчәниң ичиндәки пагтаның тозаны ак түтүн ялы асмана гөтерилди. Ол өзүне зор салып, бир- затлар геплежек болды.

— Нәме диййәң, Сахы ага, нәме диййәң?

— Элими әбер диййәр өйдйән — диййип, Биби эже онуң сөзлерини терҗиме этди.

Ол бәш-он минут чемеси элими элиниң ичинде саклап ятды, овкалашдырды. Бирденем шейле бир мәхир гатышыклы бирехимлик билен (мен башга лайык сөз тапамок) элими гысды вели, бармакларым тасдан күл-оврам болупды. Нәхош адамың бейле гуҗурлы элиниң болуп билйәндигине мен илкинҗи гезек саташыпдым. Ол ене-де өңкүси ялы дүшнүксиз дилде бир зат-бир зат диййҗек болды.

— Сахы ага, нәме диййәң?

— Мени дикелдиң диййәр өйдйән — диййип, Биби эже ене-де онуң сөзлерини терҗиме этди.

Оны үч болуп зордан гөтердик-де, дүшекчәниң үстүнде отуртдык. «Зордан» диййәнимиң себәби, биз оны ёкарык гөтерҗек болярдык вели, ол ере дызаярды, чырпынярды, аякларыны әпет полат таяклары ялы тарпылдадып уярды... Дикелдип отуртдык-да, бир топар ёрган-дүшекден онуң аркасына дирег ясадык.

Бирден онуң дили ачылышды. Дүшнүклирәк гепләп башлады:

— Ханы дутар! Дутар, дутар!?

Мен бегенҗимден бөкүп туруппдырын. Оглы Солтан дутар гетирмәге бейлеки жая йүврүп чыкды. Биби эже гуш болуп учды. «Шейт ахыры, Сахы! Гепләбер ахыры шейт-де!» диййип онуң элиниң аркасындан тайлы гезек огшады. Кичиҗик отагың ичи ягтылып, гиңәп гиден ялы болды. Мен болса онуң элиниң ичиндәки элими эмай билен гошарына етирдим-де, пульсуны барлашдыран болдум:

— Бай, баёв, энтек бу йүрэк йигрими[н]җи асырың ичинде-хэ тогтаҗак йүреге меңзэнок. Овлаҗык ялы харс ачяр...

Бу сөзлер Сахы аганың гөвнүнден турды:

— Овлаҗык ялы харс ачяр!.. Овлаҗык... овлаҗык! Ха-ха-ха! Билдиң шуны, шахыр, билдиң, билдиң. Овлаҗыкдырын... хава, хава, овлаҗыкдырын. Энтек-энтеклер, бай, харс ачарын-а... Энтек-энтеклер мэлеҗекдирин...

Онянча-да дутардан озал... врачлар гелди. Биз дашарык чыкдык. Ичерден дутар сесиниң дерегине врачларың пышырдысы эшидилйэрди. Эртеси оны кеселхана ерлешдирдилер... Шондан соң мен онуң билен бир агыз хем геплешип билмедим. Үлкэни аңк эден дил геплемеден галды.

... Ондан бэри эсли махал гечипдир. Мен гүнортанлар транзисторың нурбатыны товладым. Оглан багшының йүреги харс ачярды... Мэлейэрди, мэлейэрди, мэлейэрди.

* * *

Өзүңи танамак диймек өзгелери танамак диймекдир. Өзүнден бейиге бейик диймеги башаран гүнүңи ө з ү ң и т а н а п б а ш л а н г ү н ү ң дийип хасапламак болар. Бу болса рухы өсүшиң иң ёкары басганчакларының биридир.

«Өзүни танан вели» дийилмеги-де шонуң үчин болса герек.

* * *

Бу хатың ниреден ве кимден гелендиги белли дэл. Оны маңа Языҗылар союзында гоюп гидипдирлер.

Хатда шейле дийилйэрди: «Гечен асырларың шахырлары (Магтымгулы-Пырагы, Дурды шахыр, Магрупы,

Ораз хан ве бейлекилер) бири-бирлери билен совал-җогап айдышындырлар. Шол айдышыклар окыҗы көпчүлигиниң арасында улы хорматдан, ислегден пейдаланяр. Эмма бизиң дөврүмизиң шахырлары нәме үчиндир шейле гошгулары язмаярлар. Шол хәсиетли гошгулары-да дөврүмизиң хаҗатларына хызмат этдирип боларды ахбети... Өзүме гезек геленинде, мен шо зейилли гошгулар билен хетденаша гызыкланярын, оларың хеммесини ятдан билйәрин. Өзүм гошгы язамок. Язсам-да диңе өзүм үчин язярын, редакциялара азар берип йөрмейәрин... Шу ашакдакы гошгулы соваллары етмез ерлерини дүзедишдирип, олара җогап бермегиңизи хем-де мүмкин болса мавы экранда окамагынызы хайыш эдйәрин...»

Хатың соңунда гол дерегине **б а ш б у х** А. Б. дийлип язылындыр. Мегерем, баш бухгалтер дийилдиги болса герек.

Элбетде, бейле хәсиетли гошгулары хич хачан язмандыгым, асла язҗак-да болмандыгым үчинми я-да башга бир себәпденми — бу хат архивимиң ичинде эсли вагтлап ятыпдыр... Арада башга бир кагызымы гөзләп йөркәм, ол хат яңадандан мениң элиме дүшди ве бу гезек нәме үчиндир җогап язмага хөвес дөретди.

— О нәмедир, шо болмаса гүлки ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.
О нәмедир, гөрки бар-да реңки ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Агзыбирлик — шо болмаса гүлки ёк.
Башарышымча җогап бермек борҗумдыр.
Ол мәхирдир, гөрки бар-да реңки ёк.
Аңлайшымча җогап бермек борҗумдыр.

— О нәмедир, ыгтыбарлы галадыр?
О нәмедир, баша гелен беладыр?
Ол не гудрат, мис хем болса тылладыр?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Совет юрды ыгтыбарлы галадыр.
Җеңпаразлар баша гелен беладыр.
Халал газанч — мис хем болса тылладыр.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— О нәмедир, хер гүн ёла бакдырар?
Кә агладар, кә шатлыкдан бөкдүрер?
О нәмедир, йыгнаныңы дөкдүрер?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол почтадыр, хер гүн ёла бакдырар.
Кә агладар, кә шатлыкдан бөкдүрер.
Харамхорлук йыгнаныңы дөкдүрер.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, ынсанларың беленди,
(Белентлиги, вах, гиҗирәк билинди)?
О нәмедир, бир сөз билен буланды?
Шахыр болса , җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол энедир, ынсанларың беленди.
(Белентлиги өленден соң билинди).
Ол йүрекдир, бир сөз билен буланды.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— О нәмедир, өмүрбакы өлме ёк?
О нәмедир, хеммесини билме ёк?
Ол ким болар, дили бар-да келле ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол абрайдыр, өмүрбакы өлме ёк.
Ол ылымдыр, хеммесини билме ёк.
Ол серхошдыр, дили бар-да, келле ёк.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, арзув билен етилер?
Бир ай гечип-гечмән демиң тутулар.
О нәмедир, бир сөз айтсаң гутулар?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол гелиндир, арзув билен етилер,
Кәте бир ай гечмән демиң тутулар.

Ол гөвүндир, хош сөз айтсаң гутулар.
Башарышымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, сең мәхриңден эмен зат,
Соң томзак дек эмениңи гөмен зат?
О нәмедир, дүнйәде иң яман зат?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Шагиртлер бар, сең мәхриңден эмен зат,
Соң томзак дек эмениңи гөмен зат.
Ол төхметдир, дүнйәде иң яман зат.
Сангарышымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким — не-хә атаң, не эҗең оглы,
Ыгтыяры башга бирине баглы?
Ол кимиң оглука я кимиң гулы?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Бивечлер — не атаң, не эҗең оглы,
Әхли эрки «сачлак» бирине баглы.
Хем-ә шонуң оглы, хем шонуң гулы.
Сынлайшымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, ичи долы гараңкы,
Кәте дашына-да чыкар реңки?
Ол ким болар хем өзгәңки хем сеңки?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол гөриндир, ичи долы гараңкы,
Кәте дашына-да чыкар реңки.
Ол гыйыңдыр, хем өзгәңки хем сеңки.
Оңлашымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол не мыхман, гонуп гечер бир гезек?
Онсоң гелмез чагырсаң-да мүң гезек.
Ким ол дәли — оңа диңе сен герек?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол өмүрдир, гонуп гечер бир гезек.
Онсоң гелмез чагырсаң-да мүң гезек.
Ол ашыкдыр — оңа диңе сен герек.
Аңлайшымча җогап бермек борҗумдыр.

— О нәме, гыз үчин иң герекли зат?
О нәме, дүнйәде иң гөрмекли зат?
О недир, гөзлери гара әйнекли зат?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол уят, гыз үчин иң герекли зат.
Ол эдеп, дүнйәде иң гөрмекли зат.
Ол алдав — гөзлери гара әйнекли зат.
Оңаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол кимдир, дүнйәде иң багтлы оглан?
Ол кимдир, дүнйәде иң бетбагт доган?
Ол кимдир, хер сәхер гүл болуп доглан?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Гыз уялы оглан — иң багтлы оглан.
Уя сансыз болса — бетбагтдыр доган.
Тәмиз гыз хер сәхер гүл болуп доглар.
Душүнишимче җогап бермек борҗумдыр.

— О нәме, таңры хем дилинде сена?
О нәме, каст этсең — юмрулар дүнйә?
О не иш, дүнйәде иң элхенч гүнә?
Ашык болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол Сөйги, аллаң хем дилинде сена.
Сөййәне каст этсең — юмрулар дүнйә.
Сөйгә бөвет болмак — иң элхенч гүнә.
Өвреншимче җогап бермек борҗумдыр.

— Бир гызың ышкында өртенип ода,
Сөениңиз чынмы? Яланмы я-да?
Шоңа меңзеш гыз душдумы дүнйәде?
Шахыр болсаң, җогап бермек борҗу дыр.

— Мургапда душупдым гара гөзүне,
Лебапда душупдым гүлер йүзүне,
Шабатда саташдым ширин сөзүне,
Каспиде саташдым тәсин нәзине.
Пайтагтда саташдым көрпе гызына —
Эмма бир гөвреде тутуш өзүне
Саташманым хабар бермек борҗумдыр.

— Иң соңкы хайышым, этсеңиз гайрат:
Эрбет зат көпмүкә я-да ягшы зат?
Шу совалы чөзмек дүшенок аңсат!
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Совал сизден болсун, бизденем гайрат.
Көпди, көпдүр эрбет затдан ягшы зат.
Ёгса дүнйә бирчак боларды бербат.
Ынанышымча җогап бермек борҗумдыр.

— Шахырым, берейин ене бир совал:
Дүнйеде ким көпкә — эркекми, аял?
Шонам айтсаң, башга совал берҗек дәл.
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Бир дана диййипдир: «Аял-а аял,
Аялың гешине гидйәнем *аял*».
Эмма мен ол сөзи гайталаҗак дәл,
Тәзечерәк җогап тапмак борҗумдыр:

Ил-гүне яйрапдыр шейле бир гүррүң:
Кә эрден аяллар мердрәк бу гүн.
Чотуң какып, өзүң хасаплап гөргүн,
Башбух болсаң, җемин тапмак борҗуңдыр.

Дүзедишлери көпрәк гиризендигими, гой, автор багышласын. Мен оның совалларының-да, җогапларының-да эдеби дережесиниң деңрәк болмагы үчин шейтмәге межбур болдум.

* * *

Окыҗылар билен гечйән душушыкларың бириндe: «Әлемиң башга еринде-де адам кысымлы җандарлар бармыка?» дийип сорадылар. Мениң о затлардан башым чыканок. Онсоңам бейле сорагың җогабыны алымларың өзлери-де билип биленоклар.

Шейле-де болса мен *өз пикирими* бассыр-юссурсыз айтдым: «Башга ерлерде адам кысымлы җандарларың бардыгыны билемок. Йөне ёкдугына-да ынанамок!»

* * *

Художник Микеланджело. Скульптор Микеланджело. Архитектор Микеланджело. Шахыр Микеланджело...

Буларың дөрдүси-де бир адам. Мен шахыр Микеланджелоның секиз сетир гошгусыны терҗиме эдипдим. Мен оны он бәш-йигрими йыл бәри хич ере чапа беремок-да, махал-махал үйтгешик бир толгунма билен гайталап окаярын.

Художник Микеланджело бир гөрмегей зенаның уклап ятан мермер шекилини дөредипдир. Дашары юрт басыбалыҗыларының элинде Италияның җуда харланян йыллары экен. Бейик художнигиң бу эсериң үстүнде ишлейән дөври шол агыр йыллара габат гелипдир. Шонда шахыр Микеланджело өзүниң МЕШХУР СКУЛЬПТУРА ЭСЕРИНЕ багышлап, эдил шонуң ялы МЕШХУР ШАХЫРАНА МИНИАТЮРАСЫНЫ дөредйәр. Итальян халкының шол дөврүрде нәхили җебир-сүтемлере сезевар эдилендигини билмек үчин дине шу секиз сетири окамак хем етерлик дийип хасап эдйәрин.

Автор зенана йүзленйәр. Зенан хем оңа җогап берйәр.

— Гөйә перишде дек сүйнүп ятырсың,
Ким билйәр, перишдән өзүмиң я-да?
Мисли чабырап дур йүзүме демиң,
Ыралансам — оянҗак сен шобада.

— Чар яным бетбагтлык, масгарачылык.
Хәзир иң говы зат — даш болуп ятмак,
Хич зады дуймазлык, хич зат гөрмезлик...
Азар берме, нәмә герек оятмак.

* * *

Гара Сейитлиеве тәзе бир гошгымы окап бердим. Олтурдымды. Сонра болса мыссык, овадан элини столуң үста-

шыр маңа узатды-да, элими элиниң ичинде эп-эсли саклады: онуң йылысы хенизем аямың ичинден гиденок.

Соң бир гезек ене-де тәзе гошгымы окап бердим. Ол ене-де дымды. Эмма бу сапар элини узатмады-да, гүррүңи башга яна совды: Хиндистан хакында гызыклы гүррүң бермәге башлады. Мениң үчин хемме зат дүшнүклиди...

Мен муны нәме үчин гүррүң берйәркәм? Хәзир мени шейле бир дуйгы гуршап алды: дөредижи адамың досты нәхили болмалы? Мәхрибан болмалы! Газаплы болмалы!

Яш дөредижилере шейле достлары арзув эдйәрин.

* * *

XIX асырың Европа эдебиятының мешхур векиллериниң икиси хакда эдебиятчылар дава эдипдирлер: Гёте бейикми я-да Шиллер?

Ахыры даваны Гётәниң өзи чөзүпдир: эгер икимизиңем бош дәлдигимизи билйән болсаңыз, шонуң өзи етерлик дәлми нәме? Берекелла айтмага дегишли ики саны шахырымыз бар дийиң-де отурыбериң ахбети... Шол бизиң икимизе-де етерлик...

Йөне шейле диймек үчинем эп-эсли улулык герек болса герек. Арада мен зехинли хасапланян яш языжыларың икиси хакында (оларың хайсысының гүйчлүдиги барада) гызгын җедел эдилйән ере габат гелдим. Шо ерде шол икилериң бири-де бар экени. Ол даваның өз пейдасына чөзүлерине гарашып, бир четде ымтылып отырды.

* * *

Шахырың шахсыетиниң поэзияда эсасы затдыгы инди шүбхели зат дәл. Көбир шахыр өзүниң, шейле гө-

рәймәге, хусусы, интим хәсиетли гошгулары билен-де гиден окыҗылар дүнйәсини толгундырып билер. Эмма башга бир шахыр өзүниң гражданчылык ясавлы гошгулары билен-де йүреклерде ыз галдырып билмез.

Диймек, шахырың шахсыети гүйчли боланлыгында онуң интим, хусусы хәсиетли гошгулары-да гражданчылык әхмиетине эе болуп билер. Меселем, Пушкиниң «Шол тәсин пурсаты унутмарын мен» («Я помню чудное мгновение») гошгусы.

* * *

Үстүнден он бәш-йигрими йыл гечен эдеби-танкыды макалаларың бирнәчесини яңадандан окап, мен бир зада гөз етирдим:

Макалаларың биринде бир эдеби эсериң кемчиликлери хакында гүррүң эдилипдир. Эмма шол кемчилик дийилйәнлер ш у г ү н (вагтың гечмеги билен!) шол эсериң үстүнчилик тарапы болуп чыкыпдыр.

Ене бир макалада эдеби эсерлериң бирнәчесиниң үстүнчилик тараплары хакында гүррүң эдилипдир. Эмма шол үстүнликлер ш у г ү н (вагтың гечмеги билен!) шол эсерлериң кемчилик тарапы болуп чыкыпдыр.

Шонуң үчинем эдеби эсерлере баха берен вагтымызда (эртеки гүн үстүмизден гүлдүрмеҗек болсак), өрән әгә болмалыдырыс.

* * *

Календарымың екеҗе сахыпасы галыпдыр. Ене-де бир Тәзе йыл етип гелйәр. Нәхили арзувларым барка?

Тәзе йылда пай алың сиз
Хемме затлаң тәзесинден.
Йөне кәте
гәзе гөзләп,
Махрум болмаң көнесинден.

Эркек тэзе аял гөзләп,
Ынжытмасын башкысыны.
Гоңшы тәзе гоңшы гөзләп,
Ташламасын гоңшусыны.

Шахыр тәзе нысак гөзләп,
Унутмасын көнесини.
Огул тәзе «хасап» гөзләп,
Аглатмасын энесини.

Башлык тәзе ишгәр гөзләп,
Көнелерни даргатмасын.
Йигит тәзе магшук гөзләп,
Башкысыны гаргатмасын.

Гызлар тәзе көйнек гөзләп,
Ташламасын дүйнкүсини.
Аял тәзе эркек гөзләп,
Гачырмасын өңкүсини.

Достлар тәзе дост агтарып,
Йүз совмасын көнесинден...
Тәзе зат хем оңат вели,
Айланайын, көне сенден!

Элбетде, башга-да арзувларымың кәндиги тебигыдыр. Йөне хәп-хәзирки пурсатда, нәме үчиндир, диңе шулар ядыма дүшди.

* * *

Кәбир адамларың айратын хыжув билен сөййән зады — хоббиси боляр: кимлер өмүрбоюна мүшдүк, шыбык йыгнаяр, кимлер почта маркаларыны, отлучөп, сигарет гапларыны топлаяр, ене бирлери гечен асырларың поэзия китапларыны, эдеби журналларыны коллекциялар. Оларың көпүси өзүниң шол хоббисине тутуш өмрүни багышлаяр.

Мениң о зейилли дурнуклы хоббим болманды. Йөне өмрүмиң белли бир этапларында кәбир затлар билен

айратын гызыкланыпдым. Йигрими-отуз яшларымын аралыгында мениң иң улы хоббим дүшүндириш берйән сөзлүклерди. Сөзлүк китабының хайсы дүрлүсине габат гелсем-де, чилим пулумың иң соңкы көпүгине ченли берердим вели, душундан гечип билмездим. (Ери геленде айтсам, элли томлук Улы Совет Энциклопедиясына-да Одесса шәхеринде солдат айлыгымың хасабына абуна язылыпдым).

Ол хоббим юваш-ювашдан көшешди. Соңра мени тәзе бир хобби җадылады: живопись эсерлерини йыгнамага болан хөвес он ики сүңңүми есир алды. Живописе дегишли китаплары сатян магазиниң мүдири соңабака мени гөрсе, сессиз йылгырайярды: «Ене-де гелдиңми?..»

1966-нҗы йылың зәхмет ругсадыны Гарагумда гечирмек үчин чопанларың арасына баранымда, янымда ики саны уллакан чемеданым барды. «Бә, буларың ичинде гуршун бармы?» дийип, даяв чопанлар агыр чемеданлары зордан ере дүшүрипдилер. Оларың ичиндәки гуршун дәлди-де, гуршундан-да агыр сунгат хакындакы китаплардыр.

Чопанлар яшамак хем-де ишлемек үчин маңа уллакан бир гара өйи бошадып бердилер. Эртеси гүн өйүң тәримлериниң Рембрантдан, Рафаэлден, Репинден, Суриковадан башлап, Иогансоның, Сарьяның, Ы. Гылыҗовың сурат сергисине өврүлендигини гөренлеринде, олар мениң йүзүме хешерленишип серетдилер: «Бу затларың нәмеди? Сен гошгучымы я-да суратчымы?»

Мен олара хер агшам гошгы окап берйәрдим. Соңра болса башардыгымдан дүнйә художниклериниң эсерлериниң мазмуныны дүшүндирйәрдим. Чопанлар Магтымгулының, Кеминәниң, Гара Сейитлиевиң, Бердиназар Худайназаровың, Мәммет Сейидовың гошгуларына деррев өвренишселер-де, бу суратлара вагты билен өвренишмедилер. «Суратлы гүррүңиңи гойсана! — дийип, кинаялы гүлүшйәрдилер. — Магтымгулыдан, Кемине-

ден я-да бейлеки шахырлардан көпрәк гошгы окап бер!..»

Ахыры мени чопанларың кинаясындан халас эден гүйч бейик художниклер А. Ивановың «Исаның халкың арасына гелмеги», В. Суриковың «Меньшиков Березовода» диен эсерлери болды. Шол суратларың мазмуныны җикме-җик гүррүң бердим вели, чопанлар художниге-де, сурат дийилйән зада-да башгача гарап башладылар. Гарагумдан мени өйүмизе익 уграданларында, чопанлар шол суратларың бирнәчесини ялбара-ялбара менден алып галыпдылар...

Живописе багыш эден онйыллыгымың (1959—69) дөредиҗилик сураткешлигиме ненеңси дережеде тәсир эдендигини айдып билҗек дәл. Йөне шол онйыллыгы өмрүмиң иң леззетли, тәсин бөлеги хасаплаярын.

* * *

Радиомызың, телевидениймизиң кәбир дикторлары бирнәче сөзлери дүрли-дүрли басымда айдярлар: маглумат—маглумаат, чап—чаап, ылхам—ылхаам, ажыбалгаз—ажыбалгааз, гонды—гоонды, мугаллым—мугааллым ве гайрылар.

Сөзүң басымларыны еймак гадагандыр. Ёк, диңе гадаган хем дәлдир-де, оңа адатдан дашары вака хөкмүнде середилмелидир.

Кәбир мугаллымларың кәбир сөзлериң басымларыны еймагыны белки багышламак-да болар: оларың аудиториясы, хер нчик-де болса, дар аудиториядыр. Дикторлары вели багышламак болмаз. Олар дөвлет мертебесинден гепленйән ресми адамлардыр: оларың геплейиш дүзгүни миллионлар үчин еке-тәк канун хөкмүнде хызмат эдйәр.

* * *

Шахырың шахсыети онуң өвги дийилйән зада нәхили гараянлыгындан башланян болса герек.

Өвгини диңе өвги манысында дүшүнсе, шахырың шахсыети овнаяр, өсүши тогтаяр.

Өвгини өзүне эдилйән хормат, ынам, сыпайы танкыт манысында дүшүнсе, онуң шахсыетиниң кәмиллиге баш гошдугыдыр.

* * *

Шахыр өз дөври үчин хызмат эдип билсе, — онуң гелҗекки дөвүр үчин хем хызмат этдигидир.

Эгер-де ол д и ң е гелҗек дөвүр үчин хызмат этмеги гөз өңүнде тутса, онда ол не-хә өз дөврүне, не-де гелҗекки дөвре пейда гетирип билер.

Диймек, ол ики ашдан хем галар.

* * *

Арада мен көне халылары сатын алян дүкана бардым. Бир гаррыҗа адам ики саны түркмен халысыны сатмага гетирипдир: бири тәзерәк, бейлекиси хас көне. Көне халыны тәзесине гөрә ики эссе гымматына сатын алдылар.

Шонда мениң ядыма Магтымгулының гошгулары дүшди: көнелдигиче оларың гымматы артяр.

* * *

Поляк токайлыгында гезип йөрүн. Бу токайлыгың башындан нәмелер гечмеди. Бу топрак нәмелери гөрмеди. Алты миллион өмүр гырылды. Висла окуң гызгыныңдан гайнады. Варшава дүп-дүз болды.

Ынсан гайраты нәмелере дөз геленок Инди хемме пажыгалар ызда. Бу гүн Висла окуң гызгынындан дәлде, сува дүшүп йөрен чагаларың тенининң мәхринден гайнаяр. Польша ынсан элининң гудратындан гүл ачяр.

Токай, токай, токай... Сосналар, пальмалар, березалар булут билен огшашып, гүн билен геплешип отырлар. Асудалык.

Поляк йигиди поляк гызы билен гол тутушып баряр... Илкинжи сөйгим ядыма дүшди. Березаның өңүнде түркмен дилинде гошгы окасым гелди. Дүшүнермикә? Тежен тораңңысы дүшүнйәрди. Береза нәдеркә? Бу гарры береза хениз догуп-дөрәп бир агыз түркмен сөзүни эшиден дәлдир ахбети. Нәдип дүшүнсин! Онда-да окайын. Илкинжи сөйги хакында окайын. Гой, дүшүнмесе дүшүнмесин. Себәби хәзир сөйги хакында гошгы окасым гелйәр... Окадым. Гарры березадан оваз чыкды:

— Дүшүнйәрин, оглум, дүшүнйәрин. Өрән таныш дил. Өрән таныш сөзлер. Мениң саямда бир овадан, гарагыйчак йигит вепат болупды. Иң соңкы демине ченли сениң геплейән дилиңде гепләпди, айдым айдыпды. «Айжемалым!» дийип жан берипди. Мен онуң айдымыны диңләп: «Мегерем, дүнйәниң йүзүнде Айжемал ялы гыз ёкдур!» диен нетижә гелипдим. Шондан бәри мениң әхли шахаларым, әхли япракларым, әхли көклерим «Айжемал, Айжемал!» дийип сесленйәрлер... Шол вепадар йигидиң адындан, мениң адымдан (хава, мениң хем адымдан) шол ажайып гыза салам говшур!..

Мен ол саламы түркмен топрагына алып гелдим.

Айжемал, нireде болсаң-да, саламы кабул эдип ал!

* * *

Акыллы адам. Пайхаслы адам.

Биз кәте бу икисиниң манысына меңзешрәкмикә

өйдйәрис. Эмма олар ёлук тапавутлыдыр. Акыллы адам дүнйә ган чайкап хем билер. Эмма пайхаслы адам бейтмез.

* * *

Гүндогарың бейик оглы Сагдының дүнйә парахатчылыгы барадакы шу сетирлериниң 100 диле терҗиме эдилип, Бирлешен Миллетлер Гурамасының гапысында асылып гойландыгыны яңы эшитдим:

Адамзат диймеклик — миллиард адамлаң
Бир гөврә дүзүлен богупларыдыр.
Шолардан бирини дерт эелесе —
Бейлекилериниң-де богулдыгыдыр.

Бу факт диңе Сагды үчин дәл-де, бүтин җахан поэзиясы үчин иң бейик серпайдыр.

* * *

СССР Языҗыларының VI гурултайы довам эдип дур. Ораторың ерини оратор эелейәр. Трибунада ене-де бир оратор пейда болды. Мен онуң сөзлерини өзүмче шейлерәк стенографирләпдирин:

— Адамларың ахлагына нәхили тәсир этмели? Нәдип оларың ички дүнйәсине гирмели? Ярамаз гылыкларыны нәдип үйтгетмели? Ярамаз затлары гөрүп дурка, языҗының первайсызлык этмәге хукугы ёкдур: сандырабермелидир. Өзүни йитирибермелидир. Хава, ол вагтлайынча, белли бир пурсатлык өзүни йитирмәге-де ынамсызлыга сезевар болмага-да хукуклыдыр. Умуман, языҗы дийилйән адам өзүни хемише багтлы дийип хасапласа — онуң языҗылыгы шобада тамам болар. Онуң гурлушы шейле болмалыдыр. Языҗы говы яшап хем билер. Аҗайып җайы, дачасы, машыны-да болуп би-

лер. Йөне башга бириниң дердини гөрүп дурка, ол багтлы болуп билмез...

Бу пикириң үстүне нәме-де болса бир зат гошуп, оны гүйчлендирҗек болмагы мен ерликсиз хасаплаярын. Йөне шо пурсатда бейниме дыңзап гелен бир пикири кагыза гечирмелидирин: языҗы языҗылык галамыны элине алан секундындан бейләк, өзүниң шейле агыр ёла баш гошяндыгыны билмелидир хем-де буйсанмалыдыр. Себәби языҗының бу зейилли багтсызлыгы, ене бир тарапдан середенинде, онуң иң улы багтлылыгы-да болуп билер.

* * *

Улы шахырларың, улы багшыларың, улы артистлериң хетденаша гоҗалып, хич хили эсер дөретмән, сахнада ойнаман, айдым айтман дири гезип йөрмеклериниң өзи-де меденнетимиз үчин улы хызмат боларды.

Себәби сениң дөредйән затларыңы оларың окап, сынлап, диңләп билҗекдиклерине болан ынам — диңе шол хем сенде улы жогапкәрчилик, талапкәрчилик дуйгуларыны тербиелемәге укыплыдыр.

Мениң айдяныма догрудыгына дүшүнмек үчин йүз-йүз элли яшлы Берди Кербабаларың ве Сахы Җепбарларың, Алты Гарлыларың ве Аман Гулмәмметлериң, Мыллы Тәчмыратларың ве Пүрли Сарыларың арамызда гезип йөрмеклерини гөз өнүне гетирмек-де етерлик болса герек.

Кәбиримиз оларың ёкдугындан пейдаланып, айнап йөрен-ә дәлдирис...

* * *

Адамда гең хәсиетлер боляр. Кәтелер онуң себәбине өзүң хем дүшүнмейәрсиң.

Гадым грек дөврүнде Сапфо диен шахыр гыз яшап гечипдир. Ондан гөзли-башлы гошгы хем галмандыр. Галанларының-да көпүси өңли-соңлы дәл: бөлек-бүчек строфалар. (Ол строфалар «Сапфо строфасы» диен ат билен тарыхда мешхурдырлар). Онуң дережесиндәки шахырлар о дөврде башга-да өрән кән болупдыр. Сапфоның биографиясында-да илиңкиден үйтгешик гөзе дүртүлип дуран хич зат ёк. Эмма онуң шахсыети, дөредижилиги мени өрән гызыкландырыпды. Гадым дөврүң поэзиясыны ятланымда, Гомерден озал хемише шол ядыма дүшйәрди. Хәзирем шейле. Мен онуң кәбир сетирлерини хиңлененими шу гүнлерем дуйман галярын.

...Пушкиниң дөврдеш досты яш йигит Веневитинов барада-да шоны айдып билерин. Онуң шахырана зехини долулыгына ачылып билмәндир: йигрими ики яшында, гунчалык дөврүнде арадан чыкыпдыр. Эмма шол дөвр хакында ятланымда, Лермонтовдан озал (Пушкиниң ыз янындан) хемише шол ядыма дүшйәр.

Диңе ядыма дүшмеги-де дәл, Москвада боланымда, Новодевичье мазарыстанлыгына йөрите гидип, онуң башужунда ики гезек гүл хем гоюп гайдыпдым.

Догруданам, адамда жуда гең хәсиетлер боляр. Эмма чуңңур ойлансаң, дүнйәде хич хили гең зат ёк. Хер бир гең задың өзүне етеси дүшнүкли себәплери бар.

Мегерем, мунуң биринжисиниң себәби — бизиң эрамыздан 6—7 асыр озал гыз кәрдешимиң боланлыгына тәсин гуванжымдан, икинжиси — Пушкин. Лермонтов типли талантлы адамың жуда бимахал дүнйәден гитмегине болан мисилсиз гынанжымдан башланып гайдян болса герек.

* * *

Язгыларымың башында поэзиядан горкянлыгымы текрарлап, үч гезек «Горкян!» дийип белләпдим.

Ондан бәри кән вагт гечипдир. Шу гүнлер нәхилиқә? Поэзия билен өвренишдиммикәм? Я-да хенизем ондан горкуп йөршүммикә?

Озал г о р к я н сөзүни үч гезек гайталан болсам, инди ол сөзи кән гезек гайталамага тайындыгымы айдасым гелйәр. Бейик философ Платон (Эфлатун) шейле дийипдир: «Мен көп билдигимче-де, — хич зат билмейәнлигими билдим». Шахыр хем шонуң ялы. Ол хем поэзия сунгатына нәче чуңңур аралашдыгыча, шонча-да хич зада дүшүнмейәнлигине гөз етирйәр ондан горкяр. Мен хем поэзияның агыр ёлларында ужыпсызжа үстүнлик газанан-да болсам, шонуң үчин илкинжи нобатда, г о р к ы, ш ү б х е сөзлерине миннетдардырын.

Себәби Горкы Ынам дөредипди. Ынам Гошгы дөредипди. Гошгы болса ене-де Ынам дөредипди.

* * *

Магтымгулы ёгалан йылында (1783-нжи йылдыгы чын болса) бейлеки классык шахырларымызың нәче яшындадыгы хакында пикире батдым. Шол дөврде Кемине 13, Сейди 15 яшларында экенлер. Багтлы шәгиртлер!

Диймек, олар хениз Магтымгулы дири махалында шахырың гошгуларыны диңлемек багтына (хатда онуң өз кешбини-де тәтәнлейин бир ерде гөрмек багтына) ээ болан болмаклары әхтимал.

Мен хәзир Магтымгулының дири кешби билен бир минутлык душушмак мүмкинчилигине ханы-манымы турбан эдип билердим. Себәби шол б и р м и н у т мени дүнйәниң гечени, хәзиркиси, гележеги билен саташдырарды.

Аз вагтлык болса-да, э б е д и л и к б и л е н й ү з б е-й ү з отурмакдан ёкары нәхили багт болуп билер.

* * *

Бир адам бейлеки бир адама ягшылык эдйәр. Ол болса нәме үчиндир бүтин эржеллиги билен оңа яманлык этмәге башлаяр. Азмы-көпми — шейле ягдайларың бардыгы гизлин дәл.

Мен мунуң себәби барада ойландым хем-де шейле нетиҗә гелдим: ол адам сениң эден ягшылыгыңы билйәр, онуң берен мивесини пейдаланяр. Йөне ол шол мивәни өз гүйҗи билен дәл-де, башганың гүйҗи билен газанмалы боландыгына өз яңындан хем-де ил өңүнде кичелйәр. Шонуң үстүни басырмак, адамларың гөзүни багламак үчин болса ягшылык эден адама яманлык этмек пиримине дүшйәр.

Бу зейилли адамлар кичиҗик адамлардыр. Олар шахсы эдерменлик гөркезмек укыбындан махрумдырлар.

* * *

Гизләп отурмак нәмә герек. Сөйги дийилйән зат шу гүн я-да дүйн дөрән зат дәл. Яшлык дөврүнде бирини сөййәрсиң. Ашык-магшук болушярсың. Соң болса белли бир себәплере гөрә оны элиңден алдырярсың.

Дүнйәниң йүзүнде шейле адамлар миллионларчадыр. Мен хем өзүми шол миллионларың бири хасаплаярын.

Элли яшың эрңегинде бу затлар хакында гүррүң эдип отурмак гелшиксиз ялы хем боляр. Эмма оны гелшиксиз хасаплаҗак адамлар сөйгиниң шарпыгыны датмадык адамлардыр. Шол себәпли-де сөйүшмәнд иклери үчин мениң олары гүнәлемейшим ялы, сөйшенлигим үчин олар хем мени гүнәлемели дәлдирлер.

...Шу гүн Оңа илкинҗи хатымы говшураныма тес-тегелек отуз йыл долды. Диймек, бу гүн мениң рухы

дурмушымың улы, иң арасса юбилейлериниң биридир. Шонуң үчин хем йүрегимиң пинхан дуйгуларының, мукаддес арзувларының бир чанагыны блокнотымың той сахыпасына пишме ялы сечесим гелйәр.

Маңа гоюп Баш сөйгиниң мәхнетин,
Нирелере алып гитди кысматың?
Аглаян болсаң-да, гүлйән болсаң-да —
Бир ерлерден сес гелерди ахбетин.

Элбетде, багтлысың. Оңяңсын менсиз.
Мен вели өлйәнчәм дем алман сенсиз.
Кырк мүң сетир гошгы дөреден болсам —
Хер харпың ичинде Сенсиң, Сенсиң, Сенсиң...

Өмрүң мензиллерден мензиле етсин.
Мен Сенден өңүртн сүйнейин сессиз.
Гара хабар гүни гара гөзүңден
Бир гара яш дамса,
шол маңа бесдир.

* * *

Танкытчыларымыз кәмахал говшак эсерлериң эсасында эдебиятың улы, важып меселелерини гозгаҗак боярлар. Эдебиятың улы меселелерини диңе талантлы эсерлериң эсасында гозгамак болар. Гара чырагың эсасында электрификацияның проблемаларыны чөзүп болмаз.

* * *

Өзүңден улы болуп гөрүнҗек болмак, мегерем, иң гелшиксиз затларың бири болса герек. Кәбир яш дөредиҗилер телевизорда я-да бейлеки поэзия душушыкларында чыкыш эденлеринде, оларың гапдалындан середиң, өз-өзүң утанярсың. Олар өз болушларындан габаралы, дабаралы гөрүнҗек болуп, иңңән аматсыз ягдая дүшйәрлер.

* * *

Үйшүп отырдык. Гүррүң поэзия хакында гидйәрди. Отуранлардан гедемрәк бири улы бир шахыр хакында шейле дийди: «Мен шоны халамок!»

Отуранлар бирхили болдулар. Онянча-да четде отуран пыядаларың бири (не гахарланып, не-де йылгырып) хич зат болмадык ялы яңкының йүзүне серетди: «Ол сениң үчин язанок ахбети!»

Отуранлар гүлүшдилер. Яңкының өзи-де җогап деретине өзболушлы бир йылгырды.

* * *

«Дүнйәниң еди гудраты» («Сем чудес мира») хакында эшитмедигимиз аз-аз болса герек: Мүсүр пирамидалары; Семирамиданың асма баглары; Александрия маягы; Гүн худайы Гелиосың хейкели ве бейлекилер... Булар дүнйәниң хенизе — бу гүне ченли деңи-тайы болмадык гудратлары хасапланярлар.

Өзүме галса вели, дүнйәниң еди гудратының мазмуны тәзеләрдим. Мен оларың хасабыны Маркcың, Энгельсиң, Ленининң әлеме инмегинден, оларың таглыматы эсасында еңен Бейик Октябрь социалистик революциясындан башлардым. Шол революцияның идеяларының Бейик Ватанчылык уршунда үстүн чыкып, адамзады фашизмден халас этмегини болса дүнйәниң бәшинҗи гудраты хасаплардым. Руссияда Пушкининң дүнйә инмегини алтынҗы бир гудрат хасапламалы эдердим.

Дүнйәниң единҗи гудратыны сайламагы болса хер адамың өзүне гоярдым. Мениң үчин ол Магтымгулы — Пырагыдыр.

* * *

Окыжы Огулбахар Я...дан (Небитдаг шәхери) шейле Анкета говушды. Ол бу зейилли Анкетаны башга-да кәбир шахырлара иберендиги барада ятладыпдыр. Оларың нәхили жогап берендигинден хабарым ёк. Мениң жогапларым ашакдакылар ялы болупды.

СОВАЛ: Сизиң сөйгүли реңкиңиз хайсы?

ЖОГАП: Реңк сайламам ёк. Хемме задың өз реңкинде болмагыны ислейән. Байдагымыз хемише гызыл, пагтамыз ак, топрагымыз меле, нанымыз меле-мыссык, асманымыз хемише гөк болсун.

СОВАЛ: Сиз нәхили реңкли гүллери айратын говы гөрйәрсиңиз?

ЖОГАП: Гүллериң реңки мени гызыкландырмаяр. Гүл диймек, мениң дүшүнҗәм боюнча, диңе терлиги, хош ыслылыгы аңладяр. Гой, олар нәхили реңкде болсалар-да, тер болсунлар, хош ыслы болсунлар.

СОВАЛ: Иң говы гөрйән адам атларыңыздан икиси (аял-гыз ве эркек атларының хер хайсындан)?

ЖОГАП: Ады ат эдйән адамың хәсиети ве зәхмети болса герек. Бидерек атлары безәп йөренлер хем кән. Не гөзел атлары заялап йөренлер хем кән. Хер ничик-де болса, айратын говы гөрйән атларым: Огулгерек, Жерен, Гөвхер, Батыр, Мырат. (Гөвнүңизе хич зат гетирмесеңиз, ене бир ады агзап билерин: Огулбахар. Гөвнүңизе гетирмәге хакыңыз хем ёк. Ол мениң гызымың хем ады).

СОВАЛ: Чепер эсерлерде иң сөйгүли гахрыманларыңыз?

ЖОГАП: Меңли (Магтымгулыдан), Евгений Онегин, Татьяна, Айна, Пьер, Велмырат ага...

СОВАЛ: Сизе дынч берйән иң леззетли зат нәме?

ЖОГАП: Түркмен сазының овазына иркилмек.

СОВАЛ. Иң йигренйән задыңыз?

ЖОГАП: Сиңек.

СОВАЛ: Адамда иң сөййән задыңыз?

ЖОГАП: Эдеп.

СОВАЛ: Өзүңизде йигренйән гылык-хәсиетлериңиз бармы? Бар болса, олар нәме?

ЖОГАП: Бу гүнки иши эртә гоймак. Чилим чекмек. (Ынха хәзир ене-де бир сигарети отладым. Чекесим геленок. Эмма эндик боюнча соруп отырын).

СОВАЛ: Ишиңизден дашгары говы гөрйән пишәңиз?

ЖОГАП: Пыяда йөремек.

СОВАЛ: Иң говы гөрйән парасатлы-сөзүңиз я-да накылыңыз?

ЖОГАП: «Ойланман иш этме!»

СОВАЛ: Махал-махал кәбир дурмуш меселелеринден (сөйги, бивепалык ве ш. м.) баш чыкармак өрән кын дүшйәр. Йүрегиң бир зат күйсейәр, бейниң болса башга бир зат дийййәр. Шонда оларың хайсы бирине гулак асмалы? Бейнәми? Йүрегеми?

ЖОГАП: Элбетде оларың икисине-де гулак асмалы болса герек. Йөне бейни дийилйән задың гулага хас якын ерде ерлешенлиги үчин, бейнә көпрәк гулак асылса оңат болар.

Йүрек бейнә гөрә гараголрак боляр: онуң диенини эдиберсең, бисерешген затларың үстүнден-де элтип билер.

СОВАЛ: Шахыр болмак үчин хөкман сөйги одуна янмалымыш дийййәрлер. Бу барада Магтымгулыны, Молланепеси, Сейдини, Кемине̇ни, Пушкини ве ене-де кән шахырлары мысал гетирйәрлер. Догрудан-да, гайтадан чинтгэп окап гөрдүм вели, Магтымгулы ялы шейле ажрас, акылдар, бейик шахыр хем көп гошгуларында гайта-гайта Менлисини ятлаяр, чуңңур философик гошгуларында-да бирден Менлисиниң адыны ятланыны дуйман галяр. Шахыр болмак үчин ышка янмак хөкманмы?

ЖОГАП: Мениң пикиримче хөкман дәл. Шахыр илки билен ил-гүнүни, Ватаныны сөймели, шоларың ышкына янмалы. Шахырың ыкбалыны диңе шейле мазмунлы

улы сөйги кесгитләп билер. Магтымгулының дөредижилиги-де шоны тассыклаяр.

Сөйги (Сизиң диййән маныңызда) шахырда болуп хем билер, болман хем. Йөне б о л а н л ы г ы н д а, бейле сөйги онуң дөредижилик әлемгошарына ене-де бир тәзе реңк гошуп билйәр.

СОВАЛ: Мен бүтин өмрүми гөзеллигиң, арассалыгың хызматына багышламак ислейәрин. Кәбир адамлар «Башармарсың» диййәрлер. Башарармыкам?

ЖОГАП: Башарарсың! Йөне өңүңизде кән пәсгелчиликлер габат гелер (Шейле пәсгелчиликлер эййәмден габат гелип хем башлапдыр: «Башармарсың!» диййән адамлар шол пәсгелчиликлериң илкинҗилери болса герек). Эмма олары еңип гечмәге Сизде хыҗувың-да, гайратың-да, эдеп-тербийәң-де етерликдигине ынанасым гелйәр.

* * *

Ол ене-де гошгуларыны алып гелди. Мен бу гезек чыдам эдип билмедим: оны мазалы гамчыладым. Ол билкастлайын эдилйәндир өйдүп, ерликсиз гатырганды. Эмма мен оны пейда болсун дийип гамчылапдым. Арабачы ябылары өлсүн дийип дәл-де, гатырак йөресин дийип гамчылаяр ахбети.

* * *

Кәбир адам шейле бир дережеде илиң гөзүнден дүшйәр, хатда ол яшап йөркә яшамага мынасып болмайшы ялы, өленде и л и ң к ә м е ң з е ш ө л ү м е-д е мынасып дәл ялы болуп гөрүнйәр.

* * *

Макаланың авторының умумы медениетине гөз етирмек үчин онуң цитата алшыны сынламак етерликдир. Бу ерде геп цитатаның көп я-да аз алынмагында дәл. Кәбир адам цитаталары шейле бир уланяр, сен оларың хас-да көпрәк болмагыны ислейәрсиң. Кәбирлери екеҗе цитата аляр, эмма ол текстиң гандамарына гирип биленок-да, маңлайына елменен лейкопластыра меңзейәр.

«Достуң кимдигини айт, мен сениң кимдигиңи айдып берейин» диен пәхим бар. Бу пәхими эдеби макалаларың авторлары бабатында-да уланмак болар: «Сен цитата ал, мен сениң нәхили автордыгыңы айдып берейин».

* * *

Гызыксыз йыгнакларың пейдасының ёклугы хакында кән гүррүң эдйәрлер. Эмма чилимкешлер үчин бейле дәлдир. Иң болманында хепдеде екеҗе гезек бир-ики сагадың довамында чилим чекмән отурмак оларың саглыгы үчин уллакан пейда етирип билер.

* * *

Языҗы ёгалып гидйәр. Китаплары вели гөрешмегини довам этдирйәр. Онуң шейледигине тарыхың гатларындан мүңлерче мысаллар гетирсе болар.

...Ынха яп-яңы транзистордан Левитаның сеси гелди: Гүнорта Африка республикасында «Анна Каренинаны» окамак гадаган эдилди. Хәкимиет башындакылар ол романың халкы өҗүкдирмегинден горкярлар...

Бу гадаганлык романың окалмагыны өңкүден-де өҗүкдирсе герек: инди оны окамаҗаклар хем окарлар.

Лев Толстой гөрешйәр.

* * *

«Адамың кимдигини онуң гүлкүсинден танамак болар, гүлки адамының гөнезлигини ялаңачлап дашына чыкаряр».

Улы языжының бир китабында шу сөзлериң гапдалында мен сораг аламатыны гоюпдырын: жахыллык йылларымды, дүшүнмәндирин. Яңырак шол китабы агдарышдырып отыркам, шол «дүшнүксиз» сөзлере гөзлерим дүшди: инди ол сөзлер мениң үчин нәхили дүшнүкли!

* * *

Атамыз бирмахал: «Адамларың бойы кичелип-кичелип, бир дүйп яндагың үстүне мердиванлы чыкмалы болар» дийййәрди. Адамларың ф и з и к и б о й ы бабатында бейле болар өйдемок. Йөне кәбир адамларың р у х ы б о й ы барасында вели атамың бу тассыкламасына гошулмак кын дәл.

* * *

Акыл зәхметиниң ишгәриниң уруш ветеранына өз н о б а т ы н ы б е р й ә н в а г т ы н ы гөрүпдим. Йөне о н у ң н о б а т ы н ы а л я н в а г т ы н ы гөрмәндим. Эй, тоба, шол хем гөрүлжек экен.

...Акыл зәхметиниң ишгәри уруш ветеранының өйүне барыпдыр: «Мен өйүмизе телефон чекдиржек болян. Йөне телефоны илки билен сизиң көчәңизде яшаян ветераның өйүне чекмән, сизиң өйүңизе чекип билмерис» дийдилер. Маңа болса... кимдигими өзүңиз билйәңиз, телефон жуда зерур. Сиз өз нобатыңызы маңа берип билмезмисиңиз?»

Ветеран, элбетде, аңк болуп галыпдыр. Себәби теле-

фон оңа хемме кишиден бетер зерур. Йөне ветеран ветеран боляр: ол көп зады багышлаяр, сыр билдирмейәр. — «Боля, боля, Сиз ялы адамлара телефон хөкман герекдир. Биз нәме... көпи гечип, азы галан адам... Бизе хачан боланда-да тапавуды ёк!»

Акыл зәхметиниң ишгәри портфелинден деррев ак кагыз чыкарып, оңа арза яздырыпдыр хем-де «Нобатымы пыланы пыланыеве багышлаярын» дийип гол чекидирипдир.

...Бу затлары агзамаса-да боларды. Йөне меселәниң башга-да гызыклы тарапы бар: хәзир акыл зәхметиниң ишгәри у р у ш в е з ә х м е т в е т е р а н л а р ы н а а й р а т ы н ү н с б е р и л м е л и д и г и хакында йөрите бир эсер язярмыш... Бәлчик достларының бири оңа шейле дийипдир: «А-хав, дост, өзүң-ә бир ветераның нобатыны элинден алып, өйүңе телефон чекдирйәрсиң, индем олара көмек берилмелидиги хакында язярсың. Бу икиси бири-бири билен тутлушярмы?»

Акыл зәхметиниң ишгәри алҗырамандыр, өрән аркайынлык билен җогап берипдир: «Ветеранлар җуда тапылгысыз адамлар. Гыссанан вагтың көмеге гелйәрлер. Онсоңам, кимиң кимдигине бейлекилерден, ынха... Сиз ялылардан хас говы дүшүнйәрлер...»

Ислендик ягдайда, ислендик сөзе җогап тапып билйән яңкы бәлчик адам келлесини яйкалапдыр-да, дымып отурыберипдир.

* * *

Сен дүнйәде бармы? Бар.

Эмма өз барлыгың билен, иң болманында, бир адамың чөкгүн гөвнүни гөтерип билмедик болсаң я-да бир багтлының гөтерилен гөвнүни билкастлайын чөкерен болсаң — ол сениң ё к л у г ы ң д ы р.

Ёк, ялңышдым, ол сениң ё к л у г ы ң дәлдир-де, өзболушлы җенаятыңдыр: ё к л у к җенаят эдип билмейәр.